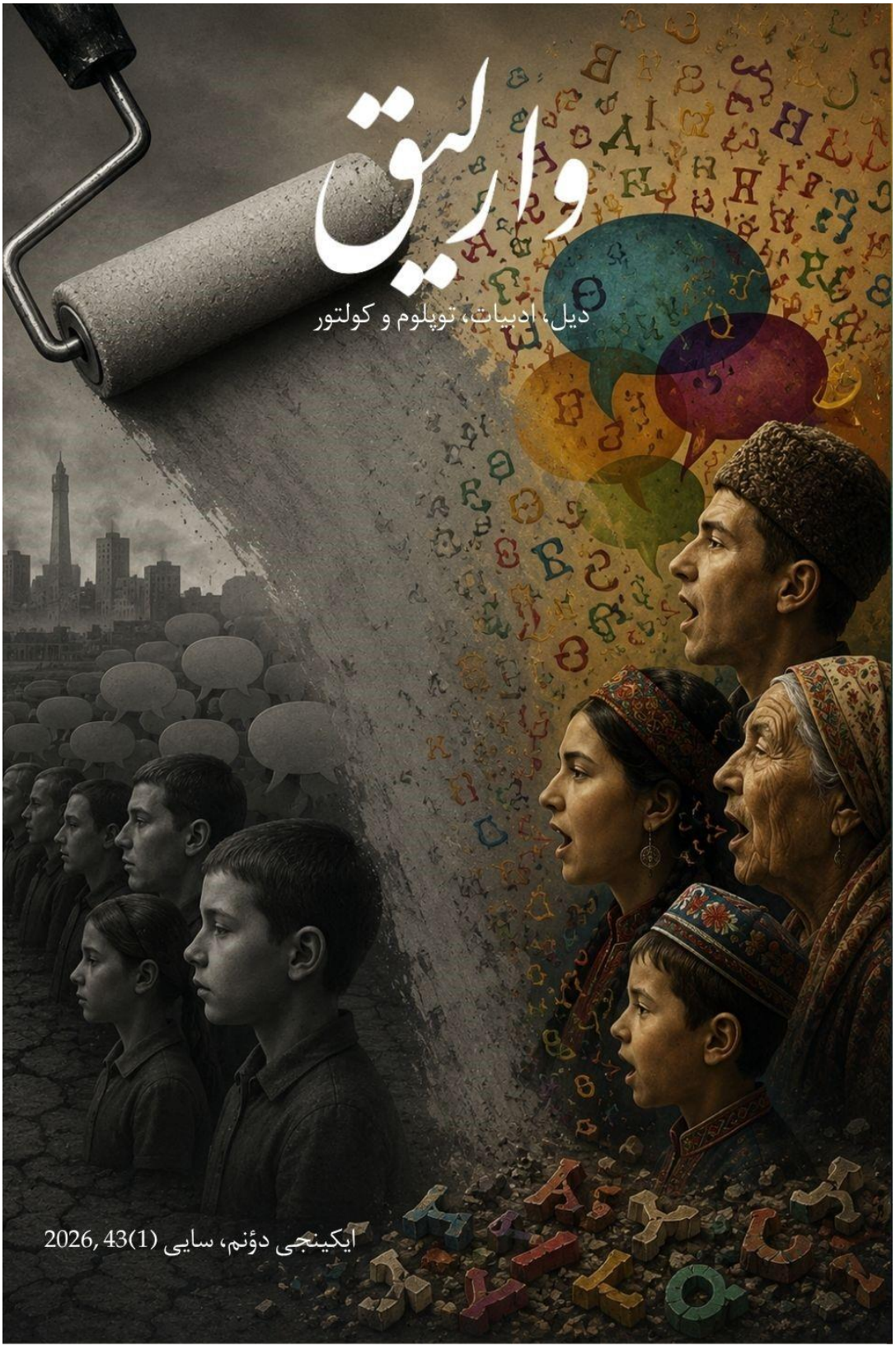
وارلیق
دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور
ایکینجی دؤنم، سایی (1)43 ,2026

وارلیق

VARLIQ

دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور آراشدیرمالاری درگیسی
نشریه پژوهشی زبان، ادبیات، جامعه و فرهنگ

ایکینجی دؤنم، سایی (1)43 :2026
دوره دوم، شماره (1)43 :2026

قوروجو / موسس
مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت

صاحیبی و باش ادیتورو / صاحب امتیاز و سردبیر
دوکتور محمدرضا هیئت

یازیشما آدرسی / آدرس مکاتبه
آنکارا اونیورسیته‌سی، دیل و تاریخ- جوغرافیا فاکولته‌سی، صحیّه، آنکارا
ایمیل
varliqdergisi@gmail.com; varliq@varliq.org
وب
www.varliq.org
مطبعه
استپ دیجیتال
ISSN
2149-7257

یایین قورولو / شورای نویسندگان

حسن مجیدزاده (ساوالان)، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، مرحوم اسماعیل هادی، حسن راشدی، علیرضا صرافی، حیدر بیات، اکبر آزاد، حسین محمدخانی (گونئیلی)، دوکتور تقی سلحشور، دوکتور آتا شاهد، عباس شادمند، دوکتور عماد حضرتی، دوکتور توغرول آتابای، محمدرضا قوچی، دوچنت دوکتور پروانه ممدلی، دوکتور ابراهیم رمضانی، دوکتور ابراهیم آریقان ، مرتضی حسینی

دیل ادیتورلاری / ویراستارهای زبان

دوکتور محمدرضا هیئت (تورکجه-فارسجا)
دریا اربیرسین (اینگیلیزجه)
پروفسور دوکتور گولسوم کیللی (روسجا)

تاساریم

عباس شادمند

وب و تکنیک ایشلر

دوکتور عماد حضرتی

بیلیم قورولو / مشاوران علمی

(آلفابتیک)

مرحوم دوکتور عارف آجال‌اوغلو
یئدی‌تپه اونیورسیته‌سی، آنتروپولوژی بؤلومو
ایستانبول/تورکیه

پروفسور دوکتور یاووز آق‌پینار
اگه اونیورسیته‌سی، تورک دیلی وادبیاتی بؤلومو
ایزمیر/تورکیه

پروفسور دوکتور گولشن سیحان آلیشیق
مارمارا اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو
ایستانبول/تورکیه

پروفسور دوکتور نوشابه آراسلی
آذربایجان علملر آکادمیسی، ادبیات انستیتوسو
باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور عبدالقدیر آتیجی
قیرقلار ائلی اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، قیرقلار ائلی/تورکیه

پروفسور دوکتور ملک اردم
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لر ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

پروفسور دوکتور ف. سما باروتجو اؤز اؤندر
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو باشقانی، آنکارا/تورکیه

آکادمیک مختار ایمانوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فولکلور انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور صمد بایرامزاده
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، گونئی آذربایجان شعبه‌سی مودورو
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور سونل بوسنالی
نامیق کمال اونیورسیته‌سی، فرانسیز دیلی و ادبیاتی بؤلومو، تکیرداغ/تورکیه

دوکتور بهروز بیگ‌بابایی
علامه طباطبایی اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو، تهران/ایران

پروفسور دوکتور غضنفر پاشایف
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا ادبیات انستیتوسو، باش علمی ایشچی، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور نظامی جعفروف
آذربایجان‌دا آتاتورک آراشدیرما مرکزی‌نین دیکتورو؛ باکی دؤلت اونیورسیته‌سی دیلچیلیک بؤلومو باشقانی، باکی/آذربایجان

دوکتور محی‌الدین چلیک
اینؤنو اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو مالاتیا/تورکیه

دوچنت دوکتور عبدالقدیر آتیجی
قیرقلار ائلی اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، قیرقلار ائلی/تورکیه

آکادمیک پروفسور دوکتور عیسی حبیب‌بگلی
آذربایجان علملر آکادمیسی باشقانی
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور رافائل حسینوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا آذربایجان ادبیات موزه‌سی دیرکتورو، باکی/
آذربایجان

پروفسور دوکتور محمد صالح راسخ
بلخ اونیورسیته‌سی، دیل و ادبیات فاکولته‌سی، دری دیلی و ادبیاتی بؤلومو، بلخ/افغانستان

پروفسور دوکتور اکرم رحیملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، گونئی آذربایجان شعبه‌سی
باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور آصیف روستملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدین ادبیات انستیتوسو، پوبلیسیستیکا شعبه‌سی مودورو
باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور سلجان ساغلیق شاهین
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

پروفسور دوکتور محمود ساری‌قایا
اخی ائورن اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو، قیرشهیر/تورکیه

پروفسور دوکتور یالچین ساری‌قایا
گیره‌سون اونیورسیته‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر بؤلومو، گیره‌سون/تورکیه

پروفسور دوکتور بئردی ساری‌یف
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

دوچنت دوکتور سعادت شیخی‌یوا
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، باکی/آآذربایجان

پروفسور دوکتور علی عسکر
قارابوک اونیورسیته‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر بؤلومو، قارابوک/تورکیه

پروفسور دوکتور رامیز عسکر
باکی دؤلت اونیورسیته‌سی، تورک خالقلاری ادبیاتلاری کافئدرا مودورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور افضل‌الدین عسگروف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فولکلور انستیتوسو، تورک خالقلاری فولکلورو شعبه مودورو، باکی/ آذربایجان

دوکتور شفق علی‌بگلی
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا آذربایجان ادبیات موزه‌سی، اولوسلار آراسی ایلیشکیلر شعبه‌سی مودورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور حسین قاراملیکلی
قارابوک اونیورسیته‌سی، اقتصاد بؤلومو، قارابوک/ تورکیه

دوکتور علیرضا قوچی
آرکئولوق، آنکارا/تورکیه

دوکتور گولجان قیزیل‌اؤزن
اینؤنو اونیورسیته‌سی، تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو مالاتیا/تورکیه

آکادمیک پروفسور دوکتور تیمور کریملی
آذربایجان علملر آکادمیسی، فضولی آدینا الیازمالار انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

دوچنت دوکتور پاشا کریموف
آذربایجان علملر آکادمیسی، فضولی آدینا الیازمالار انستیتوسو، علمی ایشلر اوزره دیرکتور معاونی، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور گولسوم کیللی ییلماز
آنکارا اونیورسیته‌سی، چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو، آنکارا/تورکیه

دوچنت دوکتور سایمه سلنگا گؤک‌گؤز
حاجت‌تپه اونیورسیته‌سی، آتاتورک ایلکه‌لری و انقلاب تاریخی انستیتوسو، آنکارا/تورکیه

پروفسور دوکتور ابراهیم ماراش
آنکارا اونیورسیته‌سی، فلسفه و دین بیلیملری بؤلومو، اسلام فلسفه‌سی آنابیلیم دالی، تورک دوشونجه تاریخی بیلیم دالی، آنکارا/تورکیه

آکادمیک پروفسور دوکتور یعقوب محمودوف
آذربایجان علملر آکادمیسی، عباسقولو اقا باگیخانوف آدینا تاریخ انستیتوسو دیرکتورو، باکی/ آذربایجان

پروفسور دوکتور ودادی مصطفی‌یف
آذربایجان علملر آکادمیسی، دوغو بیلیملری انستیتوسو، ایران تاریخی و اقتصادیاتی شعبه‌سی مودورو، باکی/آذربایجان

دوکتور توحید ملک‌زاده
اورمیه آزاد اسلام اونیورسیته‌سی، اورمیه/ایران

پروفسور دوکتور نادر ممدلی
آذربایجان علملر آکادمیسی، نظامی آدینا دیلچیلیک انستیتوسو دیرکتورو، باکی/آذربایجان

پروفسور دوکتور اورحان یازیجی
اینؤنو اونیورسیته‌سی، یئنی چاغ تاریخی آنابیلیم دالی باشقانی، مالاتیا/تورکیه

جلیل یعقوب‌زاده
دؤلت یؤنتیمی اوزمانی، آراشدیرماجی، کرج/ایران

دوچنت دوکتور آتیلا یورما
اولوسلار آراسی ویزیون اونیورسیته‌سی، مقدونیه

وارلیق

VARLIQ

دیل، ادبیات، توپلوم و کولتور آراشدیرمالاری درگیسی
نشریه پژوهشی زبان، ادبیات، جامعه و فرهنگ

ایکینجی دؤنم، سایی (1)43 :2026
دوره دوم، شماره (1)43 :2026

ایچینده‌کیلر / فهرست

دوکتور محمدرضا هیئت
سونوش 7

پروفسور دوکتور مصطفی تورک ییلماز
آلئقوریک بیر حکایه اولاراق «کیچیک قارا بالیق»
اوزرینه دگرلندیرمه‌لر 9

لیلا رحیمی بهمنی
تک‌زبانی در ایران: سیاستِ نگارش به زبان ترکی آذربایجانی 33

دکتر محمدرضا هیئت
پژوهشی درباره کتاب‌های دستور زبان ترکی معاصر در ایران 49

افه بالکان
تنظیمات و ثروت فنون آخیملاریندا حکایه ژانری‌نین گؤرونومو
اوزرینه بیر دگرلندیرمه 85

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سونوش:

درگیمیزین ایکینجی یایین دؤنمی‌نین ۴۳-جو ساییسینی سیزلره سونماقدان موتلولوق دویوروق.

وارلیق درگیسی‌نین بو ساییسیندا دا دیلیمیز و ادبیاتیمیزا دایر چوخ دگرلی بیلیمسل مقاله‌لره یئر وئریلمیشدیر.

ایلک مقاله‌ده، تورکیه‌نین اخی ائورن اونیورسیته‌سی پروفسورو مصطفی تورک‌ییلماز، صمد بهرنگی‌نین «کیچیک قارا بالیق» حکایه‌سینده‌کی تمثیلی آنلاتیملاری اله آلاراق، اورادا گئچن تمثیلی آدلار و اولایلار اوزریندن حکایه‌نی فرقلی بیر باخیش آچیسیندان یوروملاماغا و دگرلندیرمه‌یه چالیشمیشدیر. دؤنمین قاپالی و باسقیجی سیاسی شرطلری دقته آلیندیغیندا صمد بهرنگی‌نین ده حکایه‌لرینی تمثیلی بیر متودلا یازمیش اولماسی، اولدوقجا نورمال ساییلماقدادیر.

ایران تک‌دیللی‌لیک و آذربایجان تورکجه‌سینده یازما سیاستینی علمی یؤنتملرله اینجه‌له‌ین لیلا رحیمی بهمنی، ایران‌دا اولوس-دؤلت آنلاییشی‌نین شکیللنمه‌سی سیراسیندا تک‌دیللی‌لیگین ده اساس آلیندیغینی، تورکجه‌نین رسمی آلانلاردان دیشلاندیغینی، آنجاق تورکجه یازمانین تامامی ایله دوردورولابیلینمه‌دیگینی بلیرتمکده‌دیر. رحیمی بهمنی‌یه گؤره، ایران‌دا تورکجه یازماق ادبی بیر ترجیح اولماقلا بیرلیکده، عینی زاماندا کولتورل کیملیگین قورونماسی و چوخولچولوغون (پلورالیزمین) ده سورلورولمه‌سی باخیمیندان دا اؤنملی‌دیر.

ایران‌دا سون یوز ایلده تورکجه اوزرینه یازیلمیش اولان دیل بیلگیسی کیتابلارینی ایچریک (محتوا)، یؤنتم، ترمینولوژی، الیفبا ترجیحلری، دیل آدلاندیرماسی و قاپساییجیلیغی آچیسیندان اینجه‌له‌ین دوکتور محمدرضا هیئت، مقاله‌سینده اون آلتی اثری تک- تک اله آلاراق گئنیش بیر لیتراتور اورتایا قوریموشدور. هیئت مقاله‌سینده، تورکجه‌نین یاساق اولدوغو بو دؤنمده قلمه آلینان تورکجه دیل بیلگیسی کیتابلاری‌نین یالنیز دیلین یاپیسی و قوراللاری دئییل، اونون یاشام مجادله‌سی و یازارلارین اؤز میلّی کیملیک و کولتورلرینی یایما و گئنیشلتمه، عینی

زاماندا اوخوجولاردا میلّی بیلینجی گوجلندیرمه میسیونو داشیماسی آچیسیندان دا اولدوقجا اؤنملی اولدوغونو وورغولاماقدادیر.

بو سایی‌نین سون مقاله‌سی آنکارا اونیوسیته‌سی تورکولوژی اؤیرنجیسی افه بالکانا عاید‌دیر. تورکیه تورکجه‌سی ایله تقدیم اولونان بو مقاله‌ده، "تنظیمات" و "ثروت فنون" ادبی آخیملاری‌نین یاغین اولدوغو دؤنمده حکایه ژانری‌نین گلیشمی و گؤرونومو چئشیدلی اؤرنکلرله آنلادیلمیشدیر. یازار مقاله‌سینده سؤز قونوسو دؤنمده یئرلی و عینی زاماندا چئویری حکایه‌لری اینجه‌له‌میش، او دؤنمده ثروت فنون آخیمینی منیمسه‌مه‌ین یازار و اثرلره ده توخونموشدور.

دوکتور محمدرضا هیئت
وارلیق درگیسی باش ادیتورو

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 9-31
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Alleqorik Bir Hekayə Kimi "Kiçik Qara Balıq" Üzərinə Dəyərləndirmələr

• **Prof. Dr. Mustafa TÜRKYILMAZ** [1]

Xülasə: İnsan çatdırmaq istədiyi fikirləri müxtəlif işarələr vasitəsilə ifadə edir. Buna görə də ötürülmək istənilən mesaj baxış bucağından və dövrdən asılı olaraq müxtəlif formalarda şərh oluna bilər. Üstəlik, yüksək bədii dəyərə malik ədəbi əsərlərdə də məna boşluqları mövcuddur. Bu boşluqlar müxtəlif ədəbiyyat nəzəriyyələri çərçivəsində fərqli şəkildə doldurula bilər. Oxucu mərkəzli ədəbiyyat nəzəriyyələrinə görə, oxucu bütün bilik və təcrübəsi ilə mətnə yanaşır və mətni bu çərçivədə mənalandırır.

Bu tədqiqat Səməd Behrənginin Kiçik Qara Balıq adlı hekayəsindəki alleqorik ünsürləri üzə çıxarmaq, mətnin görünən və görünməyən qatlarını, eləcə də oxucuya təqdim etdiyi məna aləmini aydınlaşdırmaq məqsədilə aparılmışdır. Tədqiqat prosesində Səməd Behrəngi və Kiçik Qara Balıq haqqında indiyədək aparılmış araşdırmalar nəzərdən keçirilmişdir. Həmin tədqiqatların əsərə yanaşma tərzindən faydalanılmış, hekayə müxtəlif aspektlərdən təhlil edilmişdir. Araşdırmada keyfiyyət tədqiqat metodlarından biri olan sənəd (dokument) təhlili metodundan istifadə edilərək mətn öyrənilmişdir.

Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, Səməd Behrəngi Pəhləvi sülaləsi dövründə yaşamış və dövrünün digər ziyalıları kimi rejimin təzyiqləri ilə üzləşmişdir. Belə bir şəraitdə Behrəngi də bədii təxəyyülün imkanlarından istifadə edərək alleqorik ünsürlərə müraciət etmişdir. Kiçik Qara Balıq hekayəsinin müəllifin yaşadığı dövrün izlərini daşıdığı müəyyən olunmuşdur. Müəllif alleqoriyalar vasitəsilə öz dövrünü təsvir etməklə yanaşı, bədii əsərin imkanlarından istifadə edərək araşdıran, sual verən və yaradıcı düşünə bilən uşaqların yetişməsinə də töhfə verməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Anahtar sözcükler: Səməd Behrəngi, Kiçik Qara Balıq, alleqoriya, ədəbiyyat.

---

[1] Ahi Evran Universiteti Türkcə və Sosial Bilimlər Təhsili Bölümü, **E-posta:** turkyilmazmustafa@yahoo.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0002-5509-2702

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 9-31
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Alegorik Bir Öykü Olarak "Küçük Kara Balık" Üzerine Değerlendirmeler

• **Prof. Dr. Mustafa TÜRKYILMAZ** [1]

Özet: İnsan, anlatmak istediklerini göstergelerle anlatır. Dolayısıyla verilmek istenen ileti, bakılan açı ve döneme göre farklı farklı biçimlerde yorumlanabilir. Kaldı ki nitelikli edebiyat ürünlerinde de anlam boşlukları vardır. Bu boşluklar, farklı edebiyat kuramları bağlamında farklı biçimlerde doldurulabilir. Okur merkezli edebiyat kuramları, okurun tüm edinilmişlikleri ile metne yaklaştığını ve bu çerçevede metni anlamlandırdığını söyler. Bu araştırma, Samed Behrengi'nin Küçük Kara Balık isimli öyküsündeki alegorik unsurları ortaya koymak, görünen ve görünmeyen yüzeyi ile metnin okura sunduğu anlam evrenini açık etmek için yapılmıştır. Süreçte Samed Behrengi ya da Küçük Kara Balık üzerine yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir. Bu araştırmaların Küçük Kara Balık'a yönelik bakış açısından yararlanılmış ve öyküye farklı cephelerden yaklaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak metin incelenmiştir. Sonuçta Samed Behrengi, Pehlevi Hanedanlığı döneminde yaşamış ve diğer aydınlar gibi rejimin baskısı ile karşılaşmıştır. Hâl böyle olunca Behrengi de kurmaca büyüsünün ardına gizlenip alegorik unsurlar kullanmıştır. Küçük Kara Balık'ın yazarın yaşadığı dönemden izler taşıdığı anlaşılmıştır. Yazar alegorilerle dönemini anlattığı gibi kurmacanın imkânlarından yararlanarak araştıran, sorgulayan ve yaratıcı düşünebilen çocukların yetiştirilmesine de hizmet etmek istemiştir.

Anahtar sözcükler: Samed Behrengi, Küçük Kara Balık, Alegori, edebiyat.

[1] Ahi Evran Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, **E-posta:** turkyilmazmustafa@yahoo.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0002-5509-2702

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 9-31
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

The Considerations on Behrengi's Small Black Fish as An Allegorical Story

• **Prof. Dr. Mustafa TÜRKYILMAZ** [1]

Abstract: The person tells what he wants to say with semiotics. Therefore, the message can be interpreted in different ways depending on the perspective and period. Moreover, there are gaps in meaning in qualified literature. Like Alice's hole. These gaps can be filled in different ways in the context of different literary theories. The readers response theories say that the reader approaches the text with all its acquisitions and makes sense of the text within this framework. This study was conducted to reveal the allegorical elements in Samed Behrengi 's Little Black Fish story and to reveal the visible and invisible surface and the universe of meaning presented by the text to the reader. Samed Behrengi or Small Black Fish studies were examined during the process.The point of view of these researches was directed towards Little Black Fish and the story was approached from different perspectives. The text was analyzed by using document analysis, one of the qualitative research methods. As a result, it was understood that Little Black Fish had traces from the period in which the author lived. Samed Behrengi lived during the Pahlavi Dynasty and faced the oppression of the regime like other intellectuals. As such, Behrengi hid behind the fiction and used allegorical elements. As the author writes his time with allegories, he also wanted to serve the upbringing of children who research, question and think creatively by using the possibilities of fiction.

Keywords: Samed Behrengi, Little Black Fish, allegory, literature.

[1] Ahi Evran University, Department of Turkish Language and Social Sciences, **Email:** turkyilmazmustafa@yahoo.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-5509-2702

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 9-31
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تأملاتی بر «ماهی سیاه کوچولو» به‌عنوان یک داستان تمثیلی

• پروفسور دکتر مصطفی تورک‌ییلماز[۱]

چکیده: انسان آنچه را که در پی بیان آن است، از طریق نشانه‌ها منتقل می‌کند. ازاین‌رو، پیام مورد نظر می‌تواند بسته به زاویه دید و دوره زمانی، به شیوه‌های گوناگون تفسیر شود. افزون بر این، آثار برجسته ادبی نیز همواره دارای خلأهای معنایی هستند. این خلأها را می‌توان در چارچوب نظریه‌های مختلف ادبی به گونه‌های متفاوت پر کرد. نظریه‌های خواننده‌محور در ادبیات بر این باورند که خواننده با تمامی دانش، تجربه‌ها و پیش‌زمینه‌های ذهنی خود به متن نزدیک می‌شود و در همین چارچوب آن را معنا می‌کند.

این پژوهش با هدف آشکار ساختن عناصر تمثیلی در داستان «ماهی سیاه کوچولو» اثر صمد بهرنگی و تبیین لایه‌های آشکار و پنهان متن و نیز جهان معنایی‌ای که این اثر به خواننده عرضه می‌کند، انجام شده است. در جریان پژوهش، مطالعاتی که درباره صمد بهرنگی یا داستان «ماهی سیاه کوچولو» انجام شده‌اند، بررسی گردیده؛ از دیدگاه‌ها و رویکردهای این پژوهش‌ها نسبت به «ماهی سیاه کوچولو» بهره گرفته شده و داستان از زوایای مختلف مورد تحلیل قرار گرفته است. متن با استفاده از روش تحلیل اسناد، که یکی از روش‌های پژوهش کیفی است، بررسی شده است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که صمد بهرنگی که در دوران حکومت پهلوی می‌زیسته همچون دیگر روشنفکران آن دوره با فشارهای سیاسی رژیم روبه‌رو بوده است. ازاین‌رو، او نیز با پناه بردن به دنیای خیال و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داستان، از عناصر تمثیلی استفاده کرده است. همچنین مشخص می‌شود که داستان «ماهی سیاه کوچولو» بازتابی از شرایط اجتماعی و سیاسی دوران زندگی نویسنده است. بهرنگی، ضمن آنکه با بهره‌گیری از تمثیل‌ها به روایت عصر خویش می‌پردازد، از امکانات ادبیات داستانی نیز برای پرورش کودکانی جستجوگر، پرسشگر و دارای تفکر خلاق بهره گرفته و در این مسیر کوشیده است.

کلیدواژه: صمد بهرنگی، ماهی سیاه کوچولو، تمثیل، ادبیات.

[۱] دانشگاه آخی اِوران، گروه آموزش ترکی و علوم اجتماعی. ایمیل: turkyilmazmustafa@yahoo.com
اورسید: https://orcid.org/0000-0002-5509-2702

VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 9-31
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

آلئقوریک بیر حیکایه اولاراق «کیچیک قارا بالیق» اوزرینه دگرلندیرمه‌لر [1]

● پروفسور دوکتور مصطفی تورک‌ییلماز

گیریش

ادبیات هر یئرده‌دیر و اوخوجونون قارشیسینا فرقلی تورلر حالیندا چیخابیلر. قالدی کی، «لیتئراتور» قاورامی ایله ادبیاتا باخیلدیغیندا دا بو چئشیدلی‌لیک و زنگین‌لیک اورتایا چیخاجاقدیر. نئجه کی، دیل حیاتین هر نقطه‌سینده قارشیمیزا چیخماقدایسا، آنا ماتئریالی دیل اولان ادبیات دا توپلومون هر ساحه‌سینده‌دیر. بو باخیش آچیسی ایله ادبیات هم ائتکیله‌ین (تأثیر ائدن) هم ده ائتکیله‌ننديدر. ادبیات توپلوملارین تاریخیندن، کولتوروندن، سوسیولوژیسیندن، پسیکولوژیسیندن ائتکیله‌ندیگی کیمی بو ساحه‌لری ائتکیله‌مکده‌دیر ده. بلکه ده بو ائتکی ایله توفیق فیکرت، رومانلار حاقیندا بئله بیر دگرلندیرمه‌ده بولونور: «رومانلار موضعی و فردی اولسا بئله حیاتا همیشه معنوی تاثیر ائدن میکروبلار کیمی‌دیر.» (کؤچورن: پارلاتیر، ۲۰۰۰، ص. ۱۶۳). تام دا بو ائتکیلری نه‌دنی ایله ادبیات محصوللاری بوتون مطبعه تاریخی بویونجا یاساقلانمیش، توپلادیلمیش؛ ادبیاتچیلار حبسه آتیلمیش و حتی اؤلدورولموشلر. بئله اولسا بئله ادبیات و ادبیاتچی توپلومدان، یاشادیغی دؤنمدن اوزاق دورمامیش و آنلاداجاقلارینی فرقلی شکیللره بوروندورسه ده بیر آنلاتما یولو دایما تاپمیشدیر. یاووز (۱۹۸۷، ص. ۲۳) «صنعتله گرچکلیک آراسینداکی باغینتی، گنل اولاراق ایکی آیری دوزلمده اله آلینیر. بیری، صنعتین ایستر ایچ، ایستر دیش گرچکلیک اولسون، گرچکلیگی بیر باشا یانسیتدیغی‌دیر. بونا یانسیتما قورامی (نظریه‌سی) دئییلیر. ایکینجیسی صنعتله گرچکلیک آراسینداکی باغینتی‌نین بیر باشا و ساده بیر باغینتی اولمادیغی، قارماشیق و دولاییملی بیر

[1] بو مقاله، ایباد سوسیال بیلیملر درگیسی سایی ۸، پاییز ۲۰۲۰-دن آلیناراق دیلیمیزه اویارلانمیشدیر.

باغینتی اولدوغودور. بونا دا دولاییم قورامی دئییلیر...» ایفاده‌لری ایله صنعتین دونیانی آلقیلاما (درک ائتمه) اوچون سئچدیگی ایکی یولو ایفاده ائتمکده‌دیر.

دولاییم قورامی ایما یولویلا گؤرونور یاپی‌نین اؤته‌سینی آنلاتماغی احتیوا ائتمکده‌دیر. عادتا بیر بوزداغی‌نین دنیزین یوزه‌یینده‌کی (سطحینده‌کی) قیسمی دئییل ده گؤرونمه‌ین قیسمی دولایلی اولاراق آنلاتیلماقدادیر. اوخوجو، بوزداغی‌نین دنیزین آلتینداکی قیسمینی نئجه گؤره‌بیلر؟ بوتون اوخوجولارین تاریخسل و توپلومسال اولاراق بلیرلی بیر قونوملاری (مؤقعلری) واردیر و ادبیات اثرلرینی نئجه یوروملایاجاقلاری دا بؤیوک اؤلچوده بو قونوملارینا باغلی اولاجاقدیر (ایگلتون، ۲۰۰۴، ص. ۱۱۱) بورادا متنی دوغرو یا دا یانلیش یوروملامانین اؤلچوتو نه اولاجاقدیر (آیتاچ، ۲۰۰۳)؟ بو سورویا بئله بیر جاواب وئریله‌بیلر: «سونو آچیق اثرلرده سون سؤزو یازار دئییل، اوخوجو سؤیله‌یه‌جکدیر. بو دئمک دئییل کی، اوخوجو تاماماً اؤزگوردور. اثرین بوتونلویونو، اولوشوم (یارانما) سوره‌جینی و قوشوللارینی (شرطلرینی) گؤز آردی ائده‌رک سرگیلنه‌جک یاناشمالار دا باشی‌بوشلوغا گؤتورور.» یوروملاریمیزی اثردن یولا چیخاراق تمللندیرمک بیزی آنجاق توتارلی ائده‌بیلر (اؤزبک، ۲۰۰۵، ص. ۲۹). یازار، متن و متنین یازیلدیغی دؤنم اوچلوسونه بیر بوتون اولاراق حاکیم اولوندوغوندا متینده‌کی بوشلوقلارا دایر دوغرو یوروملار یاپابیلمک داها مومکون اولابیله‌جکدیر.

بو آراشدیرمادا تام دا بو باخیش آچیسی ایله صمد بهرنگی‌نین «کیچیک قارا بالیق» آدلی اثری اینجلنمه‌یه چالیشیلمیشدیر. صمد بهرنگی‌نین «کیچیک قارا بالیق»یندا دؤنم، دؤنمین سیاسی و سوسیال گلیشمه‌لری وار می‌دیر؟ «کیچیک قارا بالیق»دا اگر یازیلدیغی دؤنمدن ایزلر وار ایسه بونلار نه‌لردیر؟ یازار هانسی یوللارلا دؤنمینی آنلاتمیشدیر؟ بو سورولارا جاواب وئره‌بیلمک اوچون بهرنگی‌نین یاشادیغی دؤنمینی بیلمک گرکیر. بو دوشونجه ایله ایگیرمینجی یوز ایلده ایران، پهلوی خاندانلیغی دؤنمی آنلاتیلمیشدیر. عینی زاماندا دؤنمه دامغاسینی ووران ایران خبر آلما اؤرگوتو (ساواک) و ایران خالقلاری پارتیسی (توده) ده آنلاتیلمیشدیر.

۱۹۸۰-۱۹۲۰ آراسی ایران

ایران اولدوقجا زنگین و کؤکلو تاریخه صاحیب بیر اؤلکه‌دیر. بو دؤنمده ایللرجه سورن قاجار خاندانلیغینا سون وئریلمیش و پهلوی خاندانلیغی دؤنمی باشلامیشدیر. قازاق اوردوسو ایچریسینده گؤره‌ولی بیر ضابیط اولان رضا خان ۱۹۲۱-ده اؤلکه یؤنه‌تیمینه ال قویموشدور. رضا خانا بو گوجو قازاندیران بیر نه‌دن، بیرینجی دونیا ساواشی ایسه دیگر نه‌دن ده اینگیلیسلرین رضا خان‌ین آرخاسیندا دورموش اولماسی‌دیر. ذاتاً شاهلیق دؤنمی بویونجا بو دستک، آچیق و یا اؤرتوک شکیلده اورتایا چیخاجاقدیر. اینگیلیسلرین بؤلگه‌یه اولان

ایلگیلری‌نین (ماراقلاری‌نین) ان باشات نه‌دنی نفت، دیگر نه‌دنی ایسه اؤزلری اوچون بیر تهدید اولاراق گؤردوکلری سوویت روسیاسی‌دیر. رضا خان، ۱۹۲۶-دا شاه اولموشدور. بئله‌جه ۱۹۷۹-ا قدر سوره‌جک اولان شاهلیق دؤنمی باشلامیشدیر. بهرنگی تام دا بو دؤنمده دوغموش، اؤیرتمنلیک یاپمیش، خالق حکایه‌لرینی درله‌میش و بو دؤنمده اؤلموشدور.

اؤلکه ۱۹۳۵-جی ایلده رسمی اولاراق آریایی‌لرین اؤلکه‌سی آنلامینا گلن ایران آدینی آلمیشدیر. شاه رضا دؤنمینده ایکینجی دونیا ساواشی اولموشدور. بو دؤنمده رضا، طرفسیز اولدوغونو سؤیله‌سه ده اؤرتوک بیچیمده آلمانلارین طرفینده یئر آلمیشدیر. بؤلگه‌ده‌کی آلمان مهندس و تکنیک پرسونلین اینگیلیسلرین نفتدن الده ائتدیکلری گلیره ال قویماسی ایله ۱۹۴۱-ده باتی ایران، روسیا و اینگیلتره طرفیندن اشغال ائدیلمیشدیر. شاه رضا، اوغلو محمدرضانین یئرینه گئچمه‌سی شرطی ایله یؤنه‌تیمی بوراخمیشدیر. بؤلگه‌ده‌کی نفت گلیرلری بؤیوک اؤلچوده اینگیلتره‌یه گئتمکده ایدی. بو دوروم و خالقین ایچینده بولوندوغو اقتصادی چتینلیکلر سوویت روسیاسی گودوملو توده پارتیسینی گوجلندیرمیشدیر. توده‌نین محمدرضا شاها قارشی سوءقصد گیریشیملری شاها فرصت وئرمیشدیر و شاه آنایاسال یئتکیلرینی گئنیشلتمیشدیر. شاه آنایاسال یئتکیلرینی ده قوللاناراق خالقین اوزرینده‌کی باسقیلارینی آرتیرمیشدیر. باسقیلارلا یاناشی یوخسوللوق ایران مجلیسی‌نین گؤزونو نفته چئویرمه‌سینه نه‌دن اولموشدور. بئله‌جه ایران نفتی ۱۹۵۱-ده میلّی‌لشدیریلمیشدیر. بو حمله ایران‌ین تحریملرله قارشیلاشماسینا نه‌دن اولور. تحریملر، خالقین ایچینده یاشادیغی گوجلوکلر محمدرضا شاه و باش‌باخان مصدق آراسی چاتیشمانی بلیرگینلشدیریر. مصدق نفت گلیرلرینی ایران خالقی اوچون قوللانماق یؤنونده آددیملار آتار.

بو حمله‌لر، انگلیس و آمریکا گیزلی سرویسلرینی حرکته گئچیریر. بو گیزلی سرویسلرین باسقیسی ایله مصدق اقتیداردان ائندیریلیر. یئرینه ژنرال فضل‌الله باش‌باخان یاپیلیر. شاه ایسه سورگوندن دؤنور. ۱۹۶۰-لار «آغ دئوریم» (انقلاب سفید) دؤنمی‌دیر. آغ دئوریم، قانسیز دئوریمدیر. اؤزونده‌کی آماجی‌نین تورپاق رفورمو و توپلومون هر ساحه‌سینده مودرنیزاسیون اولدوغو سؤیله‌نیله‌بیلر. دره‌بگلرین الینده‌کی تورپاقلار، خالقا داغیدیلاجاق و توپلومون هر ساحه‌سینه قادینلار گیره‌بیله‌جکدی. آیریجا دینی آنلامدا دا فرقلی بیر باخیش اورتایا قویولاجاقدی. دولاییسی ایله محمدرضا شاهین خالقدان دستکچی توپلاماق اوچون یاپدیغی بو حمله عینی زاماندا اونون آیاغینا دولاناجاق حمله اولدو. چونکو دره‌بگلر تورپاقلاری‌نین اللریندن آلینماسینا قارشی چیخدیلار و کؤکدنجیلر (رادیکالیستلر) ده توپلومسال یاپیداکی مودرنیزاسیونا تپکی گؤستردیلر. آیریجا شاهین بو مودرنیزه ائتمه سوره‌جینده قوللاندیغی باسقی دا خالقین

بعضی کسیملرینده تپکینی گئتدیکجه آرتیردی. بو آنلامدا شاهین قوللاندیغی آراج (وسیله/ابزار) ساواک‌دیر. سی.آی.ائی و اف.ب.آی‌ین قورولوشوندا دستک اولدوغو ساواک، ان کیچیک بیر مخالف حرکتی تثبیت ائدیب باسقی ایله یوخ ائتمیشدیر. بؤلگه سوویت روسیاسی و آمریکانین چاتیشما ساحه‌سی حالینا گلمیشدیر (آبراهامیان، ۱۹۸۲). بو ایکی سوپر گوج بؤلگه‌نی نفوذ آلانی ایچریسینه داخل ائتمه‌یه چالیشار. اؤته یاندان هر دورومدا ازیلن، بو چاتیشمالاردان مظطرب اولان ایران خالقی‌دیر.

بو دؤنمده ایران گرچکلیگی ایله اؤرتوشمه‌ین باتیلی (غربی) سیاستلر، باتیلاشما و سکولارلاشما چابالاری، اؤلکه‌ده‌کی دینی حرکتلری کؤکدنلشدیرمیشدیر (رادیکالیزه ائتمیشدیر). بو باسقی اورتامیندا بیر یاندان ساواک، بیر یاندان شاهلیق رژیمی، روح‌الله خمینی اؤندرلیگینده‌کی موللالارین بسله‌نیب بؤیومه‌سینه نه‌دن اولموشدور. خمینی‌نین اؤنجولویونده‌کی اولوشوم ۱۹۷۹ ژانویه‌سینده شاه و عایله‌سینی سورگونه گؤندرمیشدیر. ۱۹۷۹ فئوریه‌سینده خمینی، فرانساداکی سورگونلوک یاشامینادان ایرانا دؤنموش و عینی ایل ایران اسلام جمهوریتی رفئراندوم ایله قبول ائدیلمیشدیر.

سازمان اطلاعات و امنیت کشور

ساواک (میلّی گوونلیک و بیلگی اؤرگوتو) آبراهامیانا (۱۹۸۲، ص. ۴۱۹) گؤره سی.آی.ائی و اف. ب.آی و اسرائیل گیزلی سرویسی‌نین یاردیمی ایله ۱۹۵۷-ده قورولان اؤرگوتدور. سازمان اطلاعات و امنیت کشور ایران‌دا ساواش حقوقو اویقولامیشدیر. ساواک اؤزللیکله توده پارتیسی و دیگر مخالف اولوشوملارلا اوغراشمیشدیر. رژیمین علیهینده‌کی هئچ بیر فعالیته ایذین وئرمه‌میشدیر. ۵۳۰۰ چالیشان استیخباراتچیسی، سایسیز آژانی ایله ساواک هر گئچن گون داها دا بؤیوموش، شاهین گؤزو-قولاغی اولموشدور. ساواک اؤلکه‌ده‌کی کؤکدنجی (رادیکالیست) و مارکسیست حرکتلری ان باشیندان اؤنله‌میشدیر. بو جور حرکتلره منسوب اولان چوخ سایسیدا انسانی توتوقلامیش، اونلارا ایشکنجه اویقولامیش و اؤلدورموشدور.

حزب توده ایران

توده (ایران کوتله پارتیسی) ۱۹۴۱-ده رضا شاهین یؤنه‌تیمدن ال چکمه‌سی ایله قورولور. پارتی ۱۹۷۹-دا ایران اسلام جمهوریتی‌نین اعلانی ایله شاهلیق رژیمی‌نین دئوریلمه‌سیندن قیسا بیر سوره سونرا فعالیتلرینی سونلاندیریر. توده، سی.آی.ائی‌ین ۲۰۰۳-ده یاییملادیغی راپورا گؤره خمینی‌نی دستکله‌میش، ۴۰۰ گوندن آرتیق داوام ائدن آمریکا ائلچیلیگی اسیر آلما اولایلارینا دا قاریشمیشدیر. ایران خالقلاری پارتیسی (توده)، مارکسیست بیر گله‌نکدن گلمکده اولوب

اؤزللیکله قوزئیده یاشایان تورکلر و باشقا آزینلیقلار اوزرینده ائتکیلی اولموشدور. ذاتاً توده، نفت ساحه‌لرینده چالیشان ایشچیلرین اعتصابلاری نتیجه‌سینده قاپاتیلان ایران کومونیست پارتیسی‌نین کوللریندن دوغموشدور. بلیرتیلدیگی کیمی توده، ایران‌دا یاشایان آزینلیقلار، آوروپادان دؤنن آیدینلار و اؤیرنجیلر اوزرینده داها ائتکیلی بیر پارتی‌دیر. تبریز (۲۰۱۹، ص. ۸۱۷)-ه گؤره ۱۹۴۶-دا دوزنله‌نن ایران یازارلار کونفره‌سی‌نین قاتیلانلاری بؤیوک اوراندا توده عضوودور. پارتی سیاستینه گؤره، دونیا سؤمورگه‌چیلر و سؤمورولنلر اولاراق ایکی‌یه آیریلیردی. پارتی‌یه باغلی اولان یازارلار پارتی‌نین گؤروشلرینden ائتکیله‌نه‌رک یازدیقلاری شعر و رومانلاردا بو مسئله‌یه اشاره ائتدیلر. توده، سووئتلر بیرلیگی کومونیست پارتی سیاستلرینی منیمسه‌مکده ایدی، ایران نفت گلیرلری‌نین سووئت روسیا ایله پایلاشیلماسی طرفداری ایدی.

توده، باشباخان مصدق‌ین دؤنمینده گلیشمه و گئنیشلنمه آلانی تاپمیشدیر. مصدق‌ین نفت گلیری‌نین ایران خالقی اوچون ایشله‌دیلمه‌سی گیریشیمی اینگیلیس/آمریکا گیزلی سرویسلرینجه سونلاندیریلماسی‌نین آردیندان شاهلیق رژیمی داها بیر گوجلنمیش و یئتکیلری آرتمیشدیر. بئله بیر اورتامدا توده‌نین اوست یؤنه‌تیم یاپیسی دوغو آلمانیا، لایپزیگ‌ده یاشاما آلانی تاپمیشدیر. توده، دوغو آلمانیادا اؤزللیکله رادیو یاییمی ایله پروپاقاندانی سوردورموشدور.

سی.آی.ائی‌ین ۱۸ جولای ۱۹۴۹ تاریخلی راپورونا گؤره توده، ایران‌دا کومونیزم آراجیسی اولاراق نیته‌لندیریلمیشدیر. عینی راپورا گؤره عضولری آراسیندا چوخ سایییدا آیدین و تورک کؤکنلی انسانلار دا واردیر. بهرنگی ده بونلاردان بیری اولابیلر. قالدی کی، بصیری (۲۰۱۸، ص. ۶۹۴)، بهرنگی‌نی سولچو، یازار، فولکلوریست بیر اؤیرتمن اولاراق نیته‌لر.

صمد بهرنگی

بهرنگی، ۱۹۳۹-دا تبریزین چرنداب محله‌سینده دوغولدو. بو بؤلگه گونئی آذربایجانا دنک دوشمکده‌دیر. بهرنگی ۱۹۵۷-ده اینگیلیز دیلی و ادبیاتیندان مأذون اولدو. کؤی اوشاقلارینا اؤله‌نه قدر اؤیرتمنلیک یاپدی.

بهرنگی تورک خالق ناغیللاریندان چوخ ائتکیلنمیشدیر. ایلک کیتابی ۱۹۶۵-ده باسیلمیشدیر. فارسجایا چئویردیگی ناغیللار و اثرلری ایله تبریزده ایلگی اویاندیرمیشدیر. ۱۹۶۸ سپتامبریندا آراز چاییندا بوغولاراق اؤلموشدور. گنل گؤروش اونون ساواک طرفیندن اؤلدورولدویو یؤنونده‌دیر.

یؤنتم

بو آراشدیرما، صمد بهرنگی‌نین یاشادیغی دؤنم و دؤنمین اؤزللیکلری اورتایا قویولماق صورتی ایله و «کیچیک قارا بالیق» اوزرینه آپاریلان آراشدیرمالاردان حرکتله «کیچیک قارا بالیق»دا آلئقوریک عنصورلارین اورتایا قویولماسی آماجی ایله آپاریلمیشدیر. بو آماج دوغرولتوسوندا نیته‌ل (کیفی) آراشدیرما یؤنتملریندن بلگه آنالیزی ایله آراشدیرما یاپیلمیش، وئریلر درلنمیشدیر. آراشدیرمادا بلگه اولاراق «کیچیک قارا بالیق» مرکزه آلینمیشدیر.

تاپینتیلار

بو بؤلومده، بهرنگی‌نین «کیچیک قارا بالیق»یندا تثبیت ائدیلن آلئقوریک عنصورلار حکایه‌ده‌کی قورماجا عنصورلاردان حرکتله اورتایا قویولموشدور.

«کیچیک قارا بالیق»ا ایلیشکین تثبیتلر

حکایه، بالیق ننه‌نین اوشاقلارینا و نوه‌لرینه کیچیک قارا بالیق‌ین ماجراسینا آنلاتماسی ایله باشلار. بالیق ننه‌نین ساییسی ۱۲ مین اولان اوشاق و نوه‌لرینه آنلاتدیغی «کیچیک قارا بالیق» ناغیلینی بالیق ننه (آنلاتیجی) قیش اورتاسیندا، بیر ۲۱ دسامبر گونو، بیر آخشام واختی، بالیقلار یوخویا گئتمه‌دن آنلاتماغا باشلار.

بئله باخیلدیغیندا اوخوجولارین قارشیسینا ناغیل ایچینده ناغیل چیخار. توپلامدا ایکی ناغیل واردیر. بیرینجی ناغیل، قیش اورتاسیندا بیر آخشام واختی، کیچیک قارا بالیق‌ین حکایه‌سی‌نین آنلاتیمی ایله باشلاییب بالیق ننه‌نین (آنلاتیجی) ۱۲ مین بالیغا «آرتیق یوخو واختی گلدی. یاتاقلارا!» دئمه‌سی ایله بیتر. بالیقلار، ناغیلین سونوندا کیچیک قارا بالیق‌ین احوالینی سوروشونجا، بالیق ننه «یارین آخشامی گؤزله‌یین» دئیه‌رک بالیقلاری یوخویا گؤندرر. آنجاق «کیچیک قیرمیزی بیر بالیغی یوخو توتموردو. بوتون گئجه یاتمادان دنیزی دوشوندو.» (ص. ۵۲) ایلک ناغیل، ناغیل آنلاتیمی‌نین ناغیلی، کیچیک قارا بالیق‌ین قیرمیزی بالیغا ایلهام اولماسی ایله سونلانار. بورادا دنیز، کیچیک قارا بالیق‌ین اریشمک ایسته‌دیگی و دیگر بالیقلاری دا خبردار ائتمک ایسته‌دیگی ایدئاللاری تمثیل ائتمکده‌دیر. دنیز، اؤزگورلوکدور، عدالتدیر، ایدئالیزه ائدیلمیش توپلومدور.

ایکینجی ناغیل، قارا بالیغین حکایه‌سی «آی ایشیغی‌نین ائولری‌نین اوستونه وورماسینی» (ص. ۱۰) سئون کیچیک قارا بالیق‌ین اویاندیغیندا «آناجان بورادا داها چوخ قالابیلمه‌رم، من گئتمه‌لی‌یم» (ص. ۱۰) دئمه‌سی ایله باشلار. حالبوکی هر شئی یولوندا ایدی. هر گون عینی شئیلری یاپارلاردی. کیچیک قارا بالیق و آنا بالیق بیرلیکده اوزردیلر. هاردان چیخدی ایندی بو یوللارا دوشمه ایستگی؟

کیچیک قارا بالیق نئجه کی، ناغیل ایچینده ناغیل اولاراق تاسارلاندی، آنلام دونیاسیندا دا ایکی‌لیک واردیر. بیر طرفده قارا بالیق تیمثالی ایله فرد اولما یولجولوغوندا انسان آنلاتیلیرکن، دیگر طرفده ایسه دؤنمین ایران‌ی، شاهلیق رژیمی، ساواک و اؤلکه‌نین دورومو آنلاتیلیر. هر ایکی آنلام طبقه‌سی ده بیر باشا دئییل، آلئقوریلر ائشلیگینده آنلاتیلیر.

آلئقوریلرین آردینا گیزلنمه‌نین نه‌دنی پاموک (۲۰۱۱، ص. ۳۳)-ا گؤره «یاساقلارلا، تابولارلا و اوتوریتر دؤلتلرین باسقیلاری ایله ساواشماق زوروندا قالان باتی دیشی اؤلکه‌لرین میلّی یازارلاری، باتی‌دان ایلهام و اؤزلمله آلدیقلاری رومانین قورقوساللیغی فیکریندن، عینا بیر زامانلار باتی‌دا دا یاپیلدیغی کیمی آچیقجا ایفاده ائده‌بیلمه‌دیکلری گرچکلری دیله گتیره‌بیلمک اوچون یارارلاندیلالار.» شکلینده آچیقلانیر. آلئقوریلر، باتی دیشی ادبیاتچیلاردا بیر سیغیناق اولاراق باش وورولان بیر آراچ شکلینده اوخوجونون قارشیسیندا چیخار.

کیچیک قارا بالیق... دره‌نین اوجونون هارا چیخدیغینی» (ص. ۱۲) گؤرمک ایستر. بو ایستگینه نه‌دن اولاراق دا «بئله آماجسیزجا اوزمکدن بئزدیم، اوساندیم. باشقا یئرلرده نه‌لر اولدوغونو اؤیرنمک ایسته‌ییرم» ایفاده‌لرینی گؤسترییر. ناغیل قهرمانی‌نین بو ایستگی و سورولاری، بو ایستک و جاوابلاری اوغروندا وئردیگی مجادله اونون شخصیت صاحیبی اولماق یولوندا ایره‌لیله‌دیگی‌نین گؤسترگه‌لری‌دیر. علمدار (۲۰۱۷) دا کیچیک قارا بالیق‌ین اوشاقلاردا اؤزرک (اراده صاحیبی) شخصیت گلیشیمینی ساغلایابیله‌جک کیتابلاردان اولدوغونو یازمیشدیر.

«کیچیک قارا بالیق بو دوشونجه‌لری قافاما بیر باشقاسی‌نین سوخدوغونو سانابیلرسن آما... اؤزوم دوشونورم» (ص. ۱۳) دئیه‌رک دؤنمین ایران‌ی حاقیندا ایپ اوجلاری وئرمه‌یه باشلار. آنا بالیق و دیگر یئتیشکین بالیقلار «یاشامین آنلامینی» سورغولایان، چایین دیشیندا دا بیر یاشام اولابیله‌جگینی دوشونن، سیستمی سورغولایان کیچیک قارا بالیق‌ین بیری طرفیندن آلداندیغینی دوشونورلر و اونو آلدادانین حلزون اولدوغونو سؤیله‌ییرلر. حلزونون عراقا، تورکیه‌یه سونرا دا فرانسایا سورگون ائدیلن روح‌الله خمینی اولابیله‌جگی سؤیله‌نیله‌بیلر. بونونلا بیرلیکده

حلزون توده پارتیسی اولاراق دا یوروملانیلابیلر. چونکو شاهلیق رژیمی‌نین تهدید آلقیسی ایچریسینه ان چوخ بو ایکیسی گیرمکده‌دیر.

کیچیک قارا بالیق، یئتیشکین بالیقلارلا دؤیوش ائدیر و نهایتینده یولجولوغونا باشلاییر. بو یولجولوغون ایلک اوغراق نقطه‌سی گؤلدور. بهرنگی‌نین ایچینده دوغولدوغو چرنداب‌ی چای سایارساق تبریزی، تبریزه گئدن یولداکی بؤیوک یئرله‌شیم یئرلرینی ده گؤل، دنیز سایابیله‌ریک. جهانگیری (۲۰۱۳)-یه گؤره کیچیک قارا بالیق‌دا چای، گؤل، دنیز و دنیز جانلیلاری بهرنگی‌نین یاشادیغی دؤنمی، او دؤنمین تهران‌ینی، تبریزینی تمثیل ائتمکده‌دیر.

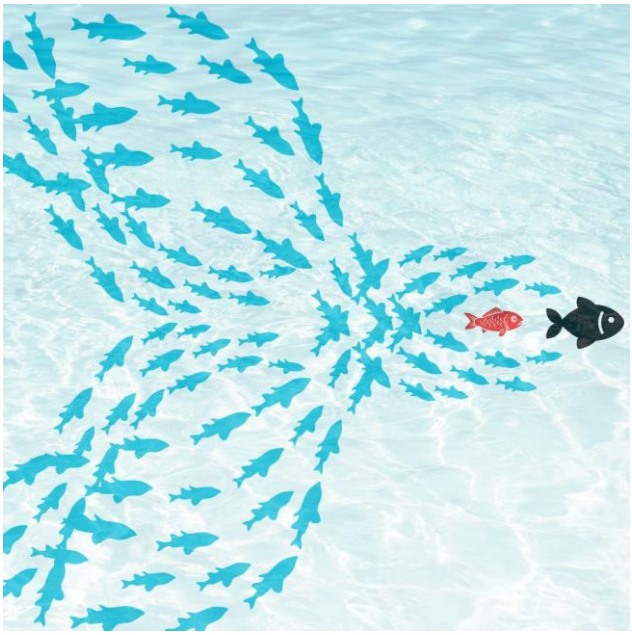

کیچیک قارا بالیق، گؤلده داها اؤنجه هئچ تانیشمادیغی جانلیلارلا تانیشیر: قورباغاجیقلار. تکّبورلو قورباغالار. «صاباحدان آخشاما قدر بورادا گزیب دورور، عایله‌لریمیزدن باشقا هئچ کیمسه‌نی گؤرمه‌ییریک» دئیه‌ن قورباغالار. هئچ بیر کیمسه‌نی گؤرمه‌ین قورباغالار ان یاخشیسی‌نین، گؤزه‌لی‌نین اؤزلری اولدوغونو سانیرلار. قورباغالار، ایچینده بولوندوقلاری بو دوروم ایله او دؤنمین قاپالی دؤوره چالیشان و اؤزلریندن باشقا بیر توپلومدان دا خبردار اولمادیقلاری اوچون اؤزلرینی ان یاخشی سانان سووئتلر توپلولوغو اؤلکه‌لری اولابیلر. «کیچیک قارا بالیق» آنا قورباغا ایله ده تانیشیر. آنا قورباغا، کیچیک قارا بالیغی قووالاییر. «منیم بالالاریمین قافاسینا نه ساچمالیقلار سوخورسان؟ ... نوه‌لریمین بئینینه ساچما ساپان شئیلر دولدورماغی کس، بورادان گئتسن یاخشی اولار»(ص. ۲۵).

کیچیک قارا بالیق سرعتله اورادان اوزاقلاشیر. دره‌نی ایکی‌یه بؤلن بیر قایا پارچاسی‌نین اوزرینده گونشله‌نن بیر کرتنکله واردیر. کرتنکله‌نین آز اؤته‌سینده ایسه آز اؤنجه یاخالادیغی بیر قورباغانی معده‌سینه ائندیرن بیر خرچنگ واردیر. قورباغانی معده‌سینه ائندیرن، کیچیک قارا

بالیغا شیرین گؤرونه‌رک اونو دا معده‌سینه ائندیرمک پئشینده اولان خرچنگی، نازی آلمانیاسینا بنزه‌ده‌بیله‌ریک. بو متافورون بیر نه‌دنی اولاراق نازی‌لرین ایشلتدیگی قامالی خاچین (ساواستیکا) یئنگجه اولان بنزرلیگینی گؤسترەبیله‌جگیمیز کیمی دیگر نه‌دنی ده ایکینجی دونیا ساواشی سیراسیندا آلمانیانین سووئت روسیا گودوموندەکی دوغو آوروپا اؤلکه‌لرینی اشغالینی گؤسترەبیله‌ریک. خرچنگه یئم اولمایان، قورباغالارا حدّینی بیلدیرن کیچیک قارا بالیق‌ی ایسه دؤنمین ایران‌یندا‌کی آذربایجان مختار بؤلگه‌سینه بنزه‌ده‌بیله‌ریک.

کیچیک قارا بالیق، خرچنگه درسینی وئریر. چونکو خرچنگ دونیانین اؤز اووجونون ایچینده اولدوغونا اینانماقدادیر. کیچیک قارا بالیق، خرچنگه «یازیق! سن هله دوزگون یئریمه‌یی بیلمیرسن. دونیانی کیمین الینده توتدوغونو هاردان بیله‌جکسن.» (ص. ۲۷). ذاتاً خرچنگ کیچیک بیر اوغلان اوشاغی‌نین سویا داش آتماسی ایله همن سویا آتلاییب یوخ اولور. اوغلان اوشاغی‌نین ایسه اینگیلتره نفوذوندا دونیایا گلن آمریکا اولدوغونو دوشونه‌بیله‌ریک. چونکو ایکینجی دونیا ساواشیندا آلمانیانی قووالایان آمریکا اولموشدور.

خرچنگین سودا یوخ اولوب گئتمه‌سی‌نین آردیندان کیچیک قارا بالیق کرتنکله ایله تانیشیر. قارا بالیق کرتنکله‌یه «دره‌نین بیتیمینده نه اولدوغونو تاپماق اوچون یوللاردایام. سیز عاغیللی بیر یاراتیغا بنزه‌ییرسینیز...» دئییر. کرتنکله‌نین قایانین اوزرینده وارلیغی، خرچنگه اولان داورانیشی و کیچیک قارا بالیغا اولان ایلگیسی اونون توده پارتیسی اولابیله‌جگینی دوشوندورمکده‌دیر. «من ائودن آیریلیرکن... پلیکانلارین، اره بالیقلاری‌نین، بالیقچیلارین تهلوکه‌سینه قارشی اویاردیلار منی...» (ص. ۳۰). کیچیک قارا بالیق‌ین بو جمله‌سینه قارشی کرتنکله بئله دئییر: «اره بالیقلاری دنیزده یاشار... بالیقچیلار ایسه آز اولار. بونونلا بیرلیکده پلیکانا راستلایابیلرسن. دقت ائت ده بیری‌نین توربالی دیمدیگینه یاخالانما.» (ص. ۳۰). قارا بالیغی بو جمله‌لری ایله اؤیاریر کرتنکله. بو اؤیاری کرتنکله‌نین توده یا دا خمینی قروپو اولما اولاسیلیغینی (احتیمالینی) آرتیریر. آیریجا توربالی دیمدیگه صاحیب پلیکان و بالیقچی ایسه ساواک‌دیر. کرتنکله، قارا بالیغا بیر خنچر ارمغان ائدیر. بیر گون بو قوشلارین دیمدیگی‌نین ایچینه دوشمه‌سی حالیندا قورتولماق اوچون قوللانماسینی سؤیله‌ییر. کیچیک قارا بالیق، خنچر اوچون تشکور ائتدیگینده کرتنکله تشکوره گرک اولمادیغینی اؤزو کیمی جسور بالیقلارا ارمغان ائتمک اوچون داها باشقا بیچاقلارا دا صاحیب اولدوغونو سؤیله‌ییر. کرتنکله‌نین قارا بالیغا و دیگر بالیقلارا اولان ایلگیسی و اونلاری جسارتلندیرمه‌سی ده یئنه اونون رژیم قارشیتی توده و یا خمینی اکیبی اولماسی احتیمالینی آرتیرماقدادیر.

کیچیک قارا بالیق‌ین سوروشدوغو باشقا سورولارا کرتنکله‌نین وئردیگی جاواب دا اونون توده یا دا موللالاردان اولما اولاسیلیغینی گوجلندیریر. قارا بالیق «بورادان گئچن باشقا بالیق گؤردونوز مو؟» دئدیگینده کرتنکله‌نین وئردیگی جاواب قارشیسیندا شاشیریر. «چوخ... بیر آرایا گلیب بیر بالیق سوروسو اولوشدوردولار. بو دا بالیقچیلاری دلییه چئویریر... بیر آرایا توپلانیرلار. بالیقچیلاردان بیری تورونو سویا آتینجا تورو یاخالاییب درینلره سوروکله‌ییرلر...» (ص. ۳۲). «بیر آرایا گلیب بیر بالیق سوروسو اولوشدوردولار» ایفاده‌سی ده توده پارتیسینی اشاره ائتمکده‌دیر. چونکو پارتی‌نین ایران خالقلاری پارتیسی اولدوغونو اؤیرنمکده‌ییک.

آیریجا کرتنکله بو جمله‌سی ایله اوخوجویا بیرلیکدن گوج دوغاجاغینی دا آنلاتماقدادیر. کیچیک قارا بالیق کرتنکله‌نین اوشاقلاری ایله ایلگیلنمه‌یه گئتمه‌سی اوزرینه یولجولوغونا داوام ائدیر. باشقا بالیقلارلا تانیشیر. اونلارا بو یولجولوغا چیخیش گرکچه‌سینی آنلاتیر. کیچیک قارا بالیق آنلاتدیقلاری ایله دیگر بالیقلاری ائتکیله‌ییر. بو دوروم، یولچولوق، بالیقلارلا تانیشما، اونلارلا صحبت و اونلارین ائتکیله‌نمه‌سی اؤرگوتلنمه فعالیتلرینی ده خاطیرلاتماقدادیر. دیگر بالیقلار، قارا بالیق‌ین ماجرالاریندان، یولا چیخیش نه‌دنیندن ائتکیلنسه‌لر ده پلیکانلاردان قورخماقدادیرلار. «چئوره‌ده هیچ بیر پلیکان اولماسا سنینله گلیردیک. آما بیز اونلارین توربالی دیمدیکلریندن قورخوروق» (ص. ۳۶).

کیچیک قارا بالیق، دیگر بالیقلاری گئریده بوراخیب اوزمه‌یه داوام ائدر. کیچیک قارا بالیق چوخ یورولموشدور و دینلنمک اوچون بیر بوجاغا چکیلیر. گئجه اولونجا آی چیخیر اورتایا. کیچیک قارا بالیق، ائوینده ایکن آی ایشیغیندان چوخ خوشلاندیغینی خاطیرلاییر. آیلا صحبت ائتمه‌یه باشلاییرلار. آیین هئچ گئتمه‌مه‌سینی ایسته‌ییر. آی ایسه ایشیغینی گونشدن آلدیغینی و اونو یانسیتدیغینی سؤیله‌ییر. اوسته‌لیک بیر قارا بولود اونون ایشیغینی کسیر. بئله‌جه یئنیدن هر یئر قارالیر. آی و کیچیک قارا بالیق آراسیندا گئچن بو صحبت آیین آذربایجان مختار بؤلگه‌سی اولدوغونو، گونشین ایران اسکی بایراغینداکی گونش اولدوغونو، قارا بولودون ایسه شاهلیق رژیمی اولدوغونو دوشوندورمکده‌دیر.

قارا بولودون آیین ایشیغینا مانع اولدوغو گئجه‌نین صاباحیندا اومود دا واردیر. «ائرته‌سی گون (کیچیک قارا بالیق) اویاندیغیندا یالنیز اولمادیغینی گؤرموش.» (ص. ۴۰). بئله‌جه قارا بالیق‌ین حیکایه‌سیندن و دوشونمه بیچیمیندن باشقا بالیقلارین دا ائتکیلندیگینی آنلاییریق.

آرتیق قارا بالیق، قارا بولودا قارشی یالنیز دئییلدیر. یئنه ده دیگر بالیقلار پلیکانلارین وارلیغیندان اندیشه ائدیرلر. کیچیک قارا بالیق اونلاری جسارتلندیرمک اوچون «دورمادان

دوشونمه‌نین یاراری یوخ. ایره‌لیله‌مک ایسته‌ییرسک حرکته گئچمه‌میز گرکیر» (ص. ۴۰) دئییر. بو کور طالعه باخین کی «حرکته گئچدیکلرینده چئوره‌لری‌نین ساریلدیغینی حیس ائتمیشلر. هر طرف بیردن-بیره قاپ‌قارانلیق اولموش. کیچیک بالیقلار بیر پلیکانین توربا‌سینا دوشدوکلرینی همن آنلامیشلار» (ص. ۴۰-۴۱). بو اولومسوزلوق اوزرینه کیچیک بالیقلار قارا بالیغی سوچلاییرلار. پلیکان قارا بالیغی اؤلدورمه‌لری شرطی ایله کیچیک بالیقلارا اؤزگورلوک سؤزو وئریر. کیچیک بالیقلار بو یالانا اینانیرلار. کیچیک قارا بالیق، کیچیک بالیقلاری اویاندیریر. پلیکانین یالانینی اورتایا چیخارماق اوچون کیچیک بالیقلار، کیچیک قارا بالیغی اؤلدوردوکلری یالانینی سؤیله‌ییرلر. بونون اوزرینه پلیکانین یالانی اورتایا چیخیر. «مکمل ایش گؤردونوز. من ده ایندی سیزی اؤلدوره‌جگم» (ص. ۴۵). پلیکانین بو جمله‌سی ایله کیچیک قارا بالیق، کرتنکله‌نین اؤزونه وئردیگی قمه ایله پلیکانین توربا‌سینی ییرتیر و اورادان قاچیر. آنجاق کیچیک قارا بالیق یولونو ایتیریر. نهایت یولجولوغو دنیزه واریر. یئنی تانیشدیغی دنیز بالیقلاریندان هارادا اولدوغونو اؤیره‌نیر قارا بالیق. بونونلا بیرلیکده دنیز بالیقلاری قارا بالیغی اوُیاریرلار «بالیقچیل قوشونا دقت ائت! الینه دوشرسن قورتولابیلمزسن» (ص. ۴۶).

کیچیک قارا بالیق دنیز یوزئییینه (سطحینه) چیخیر. گونش، یاواشچا کوره‌گینی قیزیشدیریر. او «اؤنملی اولان منیم یاشامیمین یا دا اؤلوموم‌ون باشقالارینی نئجه ائتکیله‌یه‌جگی‌دیر» (ص. ۴۶) دئیه‌رک دوشونجه‌لره دالیر. بو دالقینلیق آنیندا بیر بالیقچیل اونو دیمدیگینه آلیر. کیچیک قارا بالیق، بالیقچیلدان قورتولماق اوچون زهرلی اولدوغو یالانینی سؤیله‌ییر. بو یالانا گؤره بالیقچیل قارا بالیغی یئیرسه زهرلنه‌جکدیر، اوشاقلارینا یئدیریرسه اونلار دا زهرلنه‌جکدیر. بو یالان ائتکیلی ده اولور. بالیقچیل دیمدیگینی آچار- آچماز کیچیک قارا بالیق دنیزه دوشور. آنجاق بالیقچیل یالانی آنلاییر و کیچیک قارا بالیق اؤفکه‌لی (غضبلی) بالیقچیلدان قورتولابیلمز. بالیقچیل بو دفعه اونو یاخالادیغیندا بیر باشا معده‌سینه ائندیریر. کیچیک قارا بالیق، بالیقچیلین معده‌سینده‌کی کیچیک بالیغی قورتارماق و بالیقچیلی اؤلدورمک عظمینده‌دیر. نهایتینده کیچیک بالیغی قورتاریر آما کیچیک قارا بالیق، بالیقچیللا بیرلیکده دنیزین دیبنی بویلار. «او گوندن سونرا کیچیک قارا بالیغی گؤرن اولامیش» جمله‌سی ایله ناغیلین ایچینده‌کی ناغیل تاماملانیر. بیز اوخوجولار، قارا بالیق‌ین اؤلدویونو آنلاریق.

ناغیلین ایچینده‌کی ناغیل بیتسه ده ناغیلین آنلاتیمی و اویاندیردیغی ائتکی‌یه ایلیشکین نئچه جمله داها وئریلیر. بالیق ننه کیچیک قارا بالیق‌ین عاقیبتینی بیلمک ایسته‌ین ۱۲ مین بالیغی، داوامی یارین (صاباح) دئیه‌رک یوخویا گؤندریر. هر ایکی ناغیل دا بیتمیشدیر. آنجاق ۱۱.۹۹۹ بالیغین یاتدیغی، قیرمیزی بیر بالیغین یاتمادیغی آنلاتیلیر. بو قیرمیزی بالیق، کیچیک

قارا بالیق‌ین حیکایه‌سیندن ائتکیله‌نمیشدیر. سحره قدر دنیزی دوشونوب دورور. بئله‌جه سؤزون بویوسو (اعجازی) و ائتکیسی اورتایا چیخیر. بیتمه‌ین، سونلانمایان بیر ناغیللا قارشی-قارشییادیر اوخوجو. کیچیک قارا بالیق‌ین حیکایه‌سی قیرمیزی بیر بالیغا ایلهام اولموشدور.

شکیل ۱: *تمثیل ائدیلنلر شئماسی*

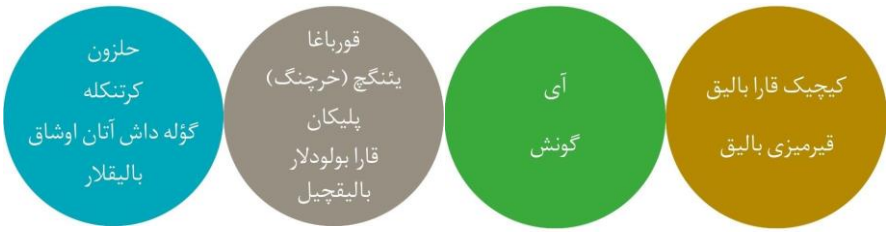

شکیل ۱، ناغیلدا گئچن عنصورلاری ایفاده ائتمکده‌دیر. بو عنصورلار، گؤرونورده‌کی آنلامی دئییل؛ فرقلی آنلاملاری ایله ایشله‌دیلمیش، باشقا شئیلری تمثیل ائتمیشلر. حلزون، کرتنکله، گؤله داش آتان اوشاق، بالیقلار، آی و گونش ناغیلدا یاخشی بیر بیچیمده اوخوجویا سونولموش و کیچیک قارا بالیغا یاردیمجی اولموشلار. قورباغا، خرچنگ، پلیکان، قارا بولودلار و بالیقچیل اولومسوز بیر بیچیمده سونولموشلار. کیچیک قارا بالیق و ناغیلیندا سونوندا حیکایه‌دن ائتکیله‌نن قیرمیزی بالیق ایدئاللاشدیریلان قهرمانلاردیر. بو شکیلده آی و گونش آیری بیر دایره ایچینه یئرلشدیریلمیشلر. چونکو آی و گونش جانلیلاری دئییل، یؤنه‌تیملری تمثیل ائتمکده‌دیر.

سونوچ و تارتیشما

دیل و دیلین انسترومانلاری (آلتلری) آنلاشمانی ساغلایان اؤنملی آراجلاردیر. انسانلار دویغولارینی، دردلرینی، خیاللارینی، اؤزلرینی آنلاتماق اوچون رسیم چکرلر، یازی یازارلار، دانیشارلار، بدن دیلینی ایشله‌درلر، دووارلاری بویارلار، باغیرارلار، حیکایه یازارلار، ایمیل آتارلار، سوسیال مدیادان استیفاده ائدرلر... داها بونون کیمی بیر سورو یولا باش ووررلار. هانسی یولو ایشله‌دیرسه ایشلتسین انسان، آنلاشیلماق ایستر و بو یوللارین بعضیسینده ایله‌تیسینی (مساژینی) بیر باشا گؤندریرکن بعضیسینده دولایلی بیر بیچیمده گؤندرر.

آنا و آتاسی ایله ایلتیشیم (ارتباط) سورونو یاشامایان بیر اوشاق گونلوک حیاتدا قارشیلاشدیغی بیر پروبلمی اونلارا دوغرودان آنلاتماق یولونو ترجیح ائدرکن، ائوده‌کی باسقیجی اورتام نه‌دنی ایله اؤزونو آنلاتابیلمه‌ین اوشاقلارین اوخوللاردا (مکتبلرده) شدّت گؤسترمک صورتی ایله اؤزلرینی آنلاتماغا چالیشدیقلاری گؤروله‌بیلمکده‌دیر یا دا اوخول دووارلارینی

بویاماق، سیرالارین اوزرینی قارالاماق صورتی ایله دولایلی بیچیمده اؤزلرینی آنلاتماق یولونو سئچر بو جور اوشاقلار. داها اؤزگورلوکچو اورتاملاردا انسانلار اؤزلرینی دوغرودان آنلاتماق یولونا باش ووراركن قاپالی، توتالیتر توپلوملاردا ایسه انسانلار آنلاتماق ایسته‌دیکلرینی دولایلی یوللاردان آنلاتارلار.

قاپالی بیر توپلومدا یاشاماسالار دا کیمی زامان صنعتچیلر، ایله‌تیلرینی دولایلی یوللاردان گؤندرمه‌یی ترجیح ائده‌بیلرلر. بورادا صنعتچیلرین قایغیسی باسقیدان قاچینما دئییل؛ صنعتلرینی گؤسترمه‌دیر. اورول‌ین ۱۹۸۴-و، ریچارد باخین «مارتی»سی، عزیز نسین‌ین «آنیتی دیکیلن سینک»ی، سنت اگزوپری‌نین «کیچیک پرنس»ی... رسیمده، ادبیاتدا، سینمادا، هیکلده و دیگر صنعت قوللارینا بو دولایلی آنلاتیملا قارشیلاشیلیر. صنعتچی ایما ائتمه؛ اوخوجوسونو، ایزله‌ییجیسینی، دینله‌ییجیسینی دوشوندورمه و ائتکین (فعال) دوروما گتیرمه‌یی ایسته‌مکده‌دیر. بو جور متنلرده سون سؤز اوخوجولار طرفیندن سؤیله‌نیلر. اوخوجو متنی آنلاملاندیرار.

اؤته یاندان صمد بهرنگی‌نین «کیچیک قارا بالیق»یندا یازارین آلئقوری‌یه باش وورماسی‌نین اساس نه‌دنی ساواک‌ین شدّتیندن قاچابیلمه قایغیسی‌دیر. آنجاق یازار ایچینده بؤیودویو توپلومونا دا بیر شئیلر بورجلو اولدوغونون فرقینده‌دیر. توپلومونو سئومکده‌دیر. بو سوروملولوق بیلینجی ایله توپلومون ایچینده بولوندوغو چتینلیکلردن اوزاق دورابیلمز و قورماجانین اؤزونه تانیدیغی او گئنیش آلانی ایشله‌در. یوزلرجه ایلدیر خالقی‌نین یاپدیغی کیمی... پادشاهین، کرالین، بگین، خانین غضبیندن، وئرگی یوکوندن بئزن خالقین کچل‌اوغلان (کل‌اوغلان) یاراتیسی کیمی، بهرنگی ده کیچیک قارا بالیق-ا توتونموشدور، اونو ایله‌تیلرینی گؤندرمک یولوندا بیر آراچ اولاراق قوللانمیشدیر.

حیکایه‌ده‌کی مکانین گرچک مکانی ایما ائتدیگی آنلاشیلماقدادیر. دره‌نین، چایین، ایرماغین هارایا گئتدیگینی، اوجونو، بوجاغینی بیر گون بئله ماراق ائتمه‌دن اورادا یاشایان مینلرجه بالیق، گؤرمه‌دن-دویمادان، سورغولامادان یاشایان انسانلاری تمثیل ائتمکده‌دیر. شاهلیق دؤنمی تبریزینی، تهران‌ینی تمثیل ائتمکده‌دیر. گؤکداغ و هیئت (۲۰۰۴)-ه گؤره بوگونکو ایران‌دا یاشایان تورکلر، پهلوی خاندانلیغی ایران یؤنتیمینی الینه آلانا قدر کیمی زامان حاکیم و اؤزگور یاشادیلار. آنجاق پهلوی خاندانلیغی ایله بیرلیکده اؤز دیللرینده دئییل، یازیب-چیزمه‌لری و دانیشمالاری یاساق حالا گلدی. ایشته بو جور یاساقلاری آشابیلمه‌نین یولو آنجاق صنعته توتونماقدان گئچمکده‌دیر. قالدی کی، بهرنگی ده بونو یاپانلاردان‌دیر.

بوگون ایران‌ین قوزئییئنده بولونان و گونئی آذربایجان اولاراق آدلاندیریلان بؤلگه‌نین مرکزی تبریزدیر. بهرنگی ده تبریزین بیر محله‌سینده دوغولموش و قیسا عؤمرونده تورک اوشاقلارینا خیدمت ائتمیشدیر. آنجاق کیتابلارینی اؤز دیلینده یاییملایابیلمه‌میشدیر. کودال گؤزوتوک (۲۰۰۸) ده بهرنگی‌نین حیکایه و ناغیللاری اوزرینه چالیشانلاردیر. آراشدیرماجی‌یا گؤره بهرنگی‌نین حیکایه و ناغیللاریندا شاهلیق رژیمینه قارشی چیخان بیر اوسلوب و آلئقوری واردیر. آراشدیرماجی‌یا گؤره کیچیک قارا بالیق‌دا حاکیم اولان ایزلک «اؤته-نی آرامادیر.» اؤته‌نی آراما دوشونجه‌سی، یئرلشیک اولانی سورغولاما، گله‌نگین آرخاسینداکی یا دا دیشیندا‌کینی ماراق و یا ایچینده یاشانان قوشوللاردان (شرطلردن) داها یاخشیسینی اومود ائتمه دویغوسونون سونوجودور (ص. ۳۹). بهرنگی، توپلومجو-گرچکچی بیر یازاردیر. ایدئالیستدیر. اثرلرینده اؤلکه سورونلارینی، مملکت گرچکلرینی الشدیرل (تنقیدی) بیر یاخلاشیملا ایشله‌میشدیر. ادبیاتی، توپلومو بیچیملندیرمک اوچون بیر آراچ اولاراق گؤرور. اؤلکه‌سی ایله ایلگیلی چئشیدلی سیاسی و سوسیال سورونلاری توپلومجو بیر آنلاییش ایله و کؤکدنجی چؤزوملر اورتایا آتاراق ایرده‌له‌ین بهرنگی، الشدیرل توتومو اوزوندن شاه یؤنه‌تیمی ایله چاتیشمیش، یازدیقلارینا سانسور قویوموش و حتّی ایران گیزلی پولیس اؤرگوتونجه ایزلنمیشدیر (آنا بریتانیکا، ۱۹۹۴، ص. ۶۲).

ارتانا (۲۰۱۱) گؤره «بهرنگی‌نین اثرلری‌نین بوتون قهرمانلاری، موجود دورومو اولومسوزلایاراق یورورلوکده‌کی حیاتدان فرقلی بیر حیات آراییشینا یؤنه‌لیرلر. ... کیچیک قارا بالیق حکایه‌سی ایله یازار دئوریمجی خالقی بیر بالیغین دنیزلره آچیلماق ایسته‌مه‌سی ایله دیله گتیرمیشدیر. جسارتین اؤنمینه وورغو یاپان بهرنگی، یئنی‌لیگه آچیق اولونماسی گرکدیگی مساژینی، بالیغین هر زامان عینی شئیلری یاپماقدان سیخیلیب بوتون تهلوکه‌لری گؤزه آلاراق دنیزه چاتما چاباسی ایله گؤسترمیشدیر. حتّی بو کیتاب، بهرنگی‌نین اؤلوم نه‌دنی اولاراق بئله دوشونولمکده‌دیر.» (ص. ۱۶۹). دنیز، گؤزللیکلرین، اؤزگورلویون اولدوغو بیر توپلومو سیمگه‌لر. بو ایدئال توپلوم اوغروندا حیاتینی ایتیرن قارا بالیق، قیرمیزی بالیغین دا «دنیز» خیالی قورماسینا وسیله اولور. دولاییسی ایله قارا بالیق‌ین هم حیاتی هم ده اؤلومو آنلاملی حالا گلمیشدیر.

بهرنگی کیچیک قارا بالیق‌دا باشقا آلئقوری‌لره ده باش وورموشدور. سوروشمایان، سورغولامایان اون مینلرجه بالیق ییغینیندان قاچار کیچیک قارا بالیق. او ذاتاً فرقلی‌دیر. سورار و سورغولار. آی ایشیغی‌نین حئیرانی‌دیر. هر کس اویورکن او آی ایشیغینی ایزلر. چونکو آی ایشیغی دا «دنیز» کیمی بیر هدفدیر. آی ایشیغی گله‌جک گؤزل گونلردیر. نهایتینده قارا بالیق قووالانمیشدیر اون مینلرین آراسیندان. ذاتاً قووالانماسایدی دا اؤزو دوشه‌جکدی یوللارا. یوللاردا

تاپماغا چالیشاجاقدی سورولاری‌نین جاوابینی. قارا بالیق‌ین دوُیوش و سئزیشی‌نین نه‌دنی اولاراق حلزون اشاره ائدیلیر و بو حلزون قووولموشدور اؤنجه‌دن. بو آلئقوری‌نین روح‌الله خمینی‌نی اشاره ائتدیگی دوشونولمکده‌دیر. چونکو خمینی، شاه دؤنمینده سورگون ائدیلمیشدیر. اؤنجه عراق، تورکیه و سونرا فرانسا. اؤته یاندان آراشدیرمالاردا کیچیک قارا بالیق‌ین آلئقوریک بیر اثر اولدوغو ایفاده ائدیلسه ده حیکایه‌ده گئچن حلزون ایمگه‌سی اوزرینده دورولمامیشدیر. جهانگیری (۲۰۱۳)، بهرنگی‌نین کیچیک قارا بالیق‌دا گؤرونن یوزئیین (سطحین) آلتیندا آنلامی گیزله‌دیگینی، ایله‌تینی اؤرتوک اولاراق گؤندردیگینی ایفاده ائتمیشدیر. باشقا بیر دئییشله کیچیک قارا بالیق آلئقوریک بیر اثردیر. پهلوی خاندانلیغی‌نین یؤنه‌تیمینده‌کی اؤلکه‌ده هر گئچن گون باسقیجی آنلاییش آرتماقدادیر. بولودلار، بونو تمثیل ائتمکده‌دیر. آی و دنیز ایسه اؤزگورلویو تمثیل ائتمکده‌دیر. اؤته یاندان جهانگیری (۲۰۱۳)، «حلزون ایمگه‌سیندن بحث ائتمه‌میشدیر.

کیچیک قارا بالیق‌دا قورباغالار، ایچه قاپانیق بیچیمده یاشایان سووئت روسیا دؤنمینده‌کی کومونیست دوغو آوروپا اؤلکه‌لرینی تمثیل ائتمکده‌دیر. خرچنگ، دوغو آوروپا اؤلکه‌لرینی بیر-بیر آلان نازی آلمانیاسینی؛ کرتنکله، توده یا دا موللالاری؛ پلیکان، بالیقچیل و قیلیچ بالیغی ایسه یئرلشیم بیریمی بؤیوکلویونه گؤره هییئرارشیک (سلسله مراتبله) چالیشان ساواک‌ی تمثیل ائتمکده‌دیرلر. بونونلا بیرلیکده آی و آی ایشیغی اؤزرک بیر آذربایجان‌ی اشاره ائدرکن گونش، ایران‌ین اسکی بایراغینداکی گونشی اشاره ائتمکده‌دیر. بونونلا بیرلیکده آی ایشیغینی انگلله‌ین بولودلار ایسه شاهلیق دؤنمی قارانلیغینی اشاره ائتمکده‌دیر.

بو تمثیللر قونوسوندا فرقلی دوشونجه‌لر سؤز قونوسودور. شاعیر گولتن آقین‌ین دا ۱۹۷۶-دا «تورک دیلی» درگیسینده صمد بهرنگی و ناغیللاری اوزرینه بیر تانیتمالیق یازدیغی گؤرولمکده‌دیر. شاعیرین کیچیک قارا بالیق اوزرینه تثبیتلری بو شکیلده‌دیر: «آناچ، قولاغی و گؤزو آچیق بیر کرتنکله 'بالیقلار بیرلشیب کنتلنمیشلر، بالیقچیلارین آتدیقلاری تورلاری دنیزین تا دیبلرینه قدر چکیب گؤتورورلرمیش' ایفاده‌سینی ایشله‌دیر. آتش، ییلدیریم و چتین‌قایا (۲۰۱۹) کیچیک قارا بالیغا هر نه قدر فرقلی پنجره‌لردن باخمیشلارسا دا بهرنگی‌نین آلئقوریلرینی یاخالایابیلمه‌میشلر. 'قورباغالار: یاشادیقلاری گؤلجوکدن باشقا هیچ بیر یئر گؤرمه‌میش آنجاق اؤزلرینی دونیانین ان گؤزل عیرقی (نژادی) اولدوغونو دوشونن، اؤزونو بگنمیش آما بیر او قدر ده جاهیل کاراکترلردیر... حلزون/آرخاداش: دوشوندویو و سورغولادیغی اوچون دیشلانان، یوخ ائدیلن کاراکتردیر... پلیکان: حیله‌سی ایله کیچیک بالیقلاری قاندیران و دیگر کاراکترلر (توپلوم) طرفیندن شرینمدن/پیسلیگیندن قورخولان کاراکتردیر.» (ص. ۱۰۳۷)

دئیه‌رک بلیرتیلن حیوانلار ایله انسانلارا عاید کیمی راحاتسیز ائدیجی خاصیتلرین وورغولاندیغینی ادعا ائتمیشلر.

تبریز (۲۰۱۹)-ه گؤره میلّیتچی‌لیگین یاییلماسیندا یاردیمجی اولان رومانلار، اؤزللیکله ده گئچ پهلوی دؤنمینده توپلومدا بیر باتی قارشیتی اگیلیمینی (تمایولونو) گلیشدیرمگی باشارمیشلاردیر. سول حرکتی دستکله‌ین یازار و شاعیرلر، ۱۹۶۰-جی ایللرین سونوندا سولون پارتیزان حرکتلرینه دستک وئرمیشلر و «خالقین یولوندا» اؤلنلرین بؤیوکلویونه مدیحه‌لر دوزموشلردیر. صمد بهرنگی‌نین کیچیک قارا بالیق حیکایه‌سی ایسه، فرقلی قروپلار آراسیندا یایقین شکیلده اوخونان بیر حیکایه اولموشدور. بو دؤنمده یازیلان رومانلارین آنا تئماسی دگیشیم اولموشدور. آیریجا رومانلارین ساییسی دا گئدرک آرتیش گؤسترمیش؛ آنجاق یایقینلاشماسی قارشیسیندا، سیاسی پولیس آدلی بیر قوروم اولوشدورولاراق چئشیدلی سانسور اویقولامالارینا امضا آتیلمیشدیر. ایگیرمینجی یوز ایلده ایران‌دا ایکی بؤیوک دئوریم گؤرولموشدور. بلکه ده ایران، باشقا اولوسلار کیمی بو ایکی دئوریم آراسیندا سیخیشیب قالمیشدیر. بو دئوریملردن بیرینجیسی ۱۹۰۹-۱۹۰۵ آراسیندا گرچکلشن آنایاسال دئویریمدیر (مشروطه). دیگری ایسه ۱۹۷۹-دا موللالارین یؤنه تیمی اللرینه آلدیقلاری اسلام دئوریمی‌دیر. بیرینجی دئوریمده مودرن آوروپا اؤلکه‌لری کیمی اولما، باتیلی اولما قایغیسی ایله سکولار بیر آنایاسا اولوشدورولموشدور. سوسیالیزم، لیبرالیزم و میلّیتچیلیک کیمی باتیجیل ایدئولوژیلر منیمسه‌نیلمیشدیر. اسلام دئوریمینده ایسه بیرینجی دئوریم شیطانلاشدیریلمیشدیر. شرعی محکمه‌لر قورولموش و موللالار یؤنه‌تیمه حاکیم اولموشدور. دوغو-باتی چاتیشماسی‌نین باشقا بیر شکلی ایراندا تظاهر ائتمیشدیر (ابراهامیان، ۱۹۸۳).

آیریجا کیچیک قارا بالیق‌ین بیر اگیتیم-اؤیره‌تیم ماتریالی اولاراق ایشلنه‌بیله‌چگینی اورتایا قویان آراشدیرمالار دا واردیر. چولاق ار (۲۰۰۹)، اوشاقلارا شخصیت قازاندیرمادا، اونلارین فرد اولمالارینداو توپلومساللاشمالارینداکیچیک قارا بالیق‌ین ایشله‌دیله‌بیله‌جگینی ایفاده ائتمیشدیر. آقچای (۲۰۱۵) دا کیچیک قارا بالیق‌ین آراشدیرماجیلیق، آلچاق‌گؤنوللولوک، جسارت، تشکور ائتمک، ایذین ایسته‌مک، قرارلی اولماق، بیرلیک و برابرلیک، یاردیم ائتمه، فداکارلیق دگرلرینی ایشله‌دیگینی اورتایا قویموشدور. بونونلا بیرلیکده آقچای و باشا (۲۰۱۵)گؤره کیچیک قارا بالیق کیبیرلی اولاماق، تشکور ائتمک، قورخوسوز اولماق، قرارلی اولماق، زوردا قالانا یاردیم ائتمک، فداکار اولماق، ایذین ایسته‌مک، آراشدیرماجی شخصیته صاحیب اولماق و بیرلیک-برابرلیگی ساغلاماق دگرلرینی دولایلی اولاراق ایشله‌میشدیر. بلت بویاجی، گونر و باباداغ (۲۰۱۷) دگرلر اگیتیمینده کیچیک قارا بالیق‌ی اینجله‌میشلر. آراشدیرما

سونوجوندا کیچیک قارا بالیق کیتابی‌نین چؤزوملنمه‌سی ایله اورتایا چیخان تئمالارین؛ گوج، باشاری، ذؤقچولوک، اویاریلیم (انگیزش)، گوونلیک، اؤزیؤنه‌لیم (خودفرمانی)، ائورنسلچیلیک (جهان‌شموللوق)، یاخشیلیق‌سئورلیک، اویما و گله‌نکسلچی‌لیک اولدوغو و بو تئمالاردا ان چوخ وورغولانان دگرلرین ماراق دویابیلمک (اؤزیؤنه‌لیم)، اؤز آماجلارینی سئچه‌بیلمک (اؤزیؤنه‌لیم)، اؤزگور اولماق (اؤزیؤنه‌لیم)، آچیق سؤزلولوک (اؤزیؤنه‌لیم)، جسور اولماق (اویاریلیم)، آنلاملی بیر حیات (یاخشیلیق‌سئورلیک) و نزاکت (اویما) اولدوغو بولونموشدور. کالب و کالب (۲۰۱۹)، کیچیک قارا بالیق‌ین سوسیال بیلگیلر اؤیره‌تیم پروقرامیندان حرکتله سوسیال بیلگیلر درسینده قوللانیلابیلمه دورومونو اینجله‌میشلر. آراشدیرماجیلارا گؤره کیچیک قارا بالیق دایانیشما، ائستتیک، اؤزگورلوک، دویارلیلیق، بیلیمسل‌لیک و سئوگی دگرلری‌نین انتیقالیندا ایشله‌دیله‌بیلیر. بونونلا یاناشی بو ناغیل، سوسیال بیلگیلر درسینده اشاره ائدیلن آراشدیرما، چئوره اوخور-یازارلیغی، الشدیرل دوشونمه، ائمپاتی، گیریشیمچی‌لیک، گؤزلم، ایله‌تیشیم، ایش بیرلیگی، قالیب یارقی (کلیشه) و اؤن‌یارقی‌نی فرق ائتمه، قانیت (دلیل) قوللانما، قرار وئرمه، مکانی آلقیلاما، پروبلم چؤزمه و یئنیلیکچی دوشونمه بجریلری‌نین ائدیندیریلمه‌سینده ده ایشه قوشولابیلر. اؤیرنجی کیتابی اوخویاراق فردی ایلگی، احتیاج و یئتکنلرینی تانییر؛ اؤزونو فرقلی اؤزللیکلره صاحیب دیگر فردلرین یئرینه قویار؛ دیگر فردلرین فرقلی اؤزللیکلرینی سایقی ایله قارشیلار؛ یاشادیغی چئوره‌ده‌کی دوغال و بشری عنصورلاری آییرد ائدر. سارپ‌قایا (۲۰۱۹) بهرنگی‌نین اثرلرینده اوشاق قونوسونو چالیشمیش و آراشدیرماجی‌یا گؤره «بهرنگی‌نین اثرلرینده اوشاق تئماسی تمل یاپیدیر. اثرلرینی اوشاقلار اوچون اولوشدورموشدور و اؤزللیکله توپلومسال صینیفلار باغلامیندا یوخسول کسیمده‌کی اوشاقلار اوچون چؤزوم یوللاری اورتمه‌یه چالیشمیشدیر. بونو یاپارکن ده سؤزلو کولتورده‌کی ناغیل تورونون تمل ایشله‌و یاپیسینی ایشلتمیشدیر. اثرلرینی دیداکتیک دئییل، ائستتیک و سمبولیک اؤرونتولرله اولوشدورموشدور. تمل ایزلگی، فقیر اوشاقلارین یاشاملاری اولموشدور.» بهرنگی‌نین اوشاقلاری سوران، سورغولایان و یاراتیجی اوشاقلاری‌دیر. او حالدا کیچیک قارا بالیق‌ین آراشدیرماجیلارین تثبیتلری دوغرولتوسوندا اؤیرنجیلره اوخودولماسی، کیچیک قارا بالیق اوزرینه یارادیجی اوخوما ائتکینلیکلری‌نین یاپیلماسی دا اؤنری اولاراق سونولابیلر. آنجاق کیچیک قارا بالیق‌ین آلئقوریلر آراجیلیغی ایله ایگیرمینجی یوز ایل ایران‌ینی آنلاتدیغی دا اونودولمامالی‌دیر.

Qaynaqlar

Abrahamian, E. (1983). *Iran between two revolutions*. Princeton University Press.

Akçay, S. (2015). *Samed Behrengi'nin hikâyelerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi.

Akçay, S., & Baş, B. (2015). Samed Behrengi'nin hikâyelerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 3*(3), 77–90.

Akın, G. (1976). Behrengi ve masalları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 34*(298), 291–293.

Alamdar, S. G. (2017). Samed Behrengi'nin *Küçük Kara Balık* adlı kitabının özerk benlikli çocuk ve genç yetiştirme sürecindeki önemi. *International Journal of Language Academy, 5*(4), 189–204.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1994). Hürriyet Yayınları.

Ateş, S., Yıldırım, K., & Çetinkaya, F. Ç. (2019). Çocuk kitaplarını çözümlemeye yönelik bir uygulama: Samed Behrengi ve *Küçük Kara Balık* örneği. *Turkish Studies: Language and Literature, 14*(3), 1023–1049.

Bassiri, K. (2018). Whatever happened to *The Little Black Fish*? *Iranian Studies, 51*(5), 693–716.

Behrengi, S. (2011). *Küçük Kara Balık* (İ. Özdemir, Çev.; 26. bs.). Can Yayınları.

Belet Boyacı, Ş. D., Güner, M., & Babadağ, G. (2017). "Dünyada başka şekilde yaşamak da mümkün mü?": Değer eğitiminde *Küçük Kara Balık* örneği. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 5*(3), 172–194.

Calp, Ş., & Calp, M. (2019). *Küçük Kara Balık* ve *Küçük Prens* kitaplarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki temel beceriler, değerler ve dördüncü sınıf kazanımları açısından incelenmesi. *SETSCI Proceedings*. Ankara.

Central Intelligence Agency. (1949). *The Tudeh Party: Vehicle of communism in Iran.*

Central Intelligence Agency. (2003, October 29). *Iran: The Tudeh since revolution: An intelligence assessment.*

Çolaker, Ö. (2009). *Samed Behrengi'nin Küçük Kara Balık, Richard Bach'ın Martı Jonathan Livingston ve Cahit Zarifoğlu'nun Motorlu Kuş adlı öykülerindeki ana karakterlerin kişilik gelişimi, bireyselleşme ve*

toplumsallaşma açısından karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Ertan, G. G. (2011). Samed-i Behrengî'nin hikâyeciliği ve İran çocuk edebiyatındaki yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 163–171.

Gökdağ, M., & Heyet, M. R. (2004). İran Türklerinde Kimlik Meselesi. *Bilig*, (30), 51–84.

Jahangiri, A. (2013). Political and social features of the allegorical short story *Little Black Fish* written by Iranian writer Samad Behrangi. *Elixir Literature*, *54A*, 12741–12744.

Kodal Gözütok, T. (2008). Güney Azerbaycanlı yazar Samed Behrengi'nin hikâye ve masal dünyası. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 31–51.

Mohamed Tabriz, A. (2019). İran romanının şekillenmesinde siyasi ve sosyal düzenin rolü (Kaçar ve Pehlevi dönemi). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(37), 803–834.

Pamuk, O. (2011). *Saf ve düşünceli romancı*. İletişim Yayınları.

Parlatır, İ. (2000). *Tevfik Fikret: Dil ve edebiyat yazıları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sarpkaya, S. (2019). Samed Behrengi'nin eserlerinde çocuk. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(7), 62–73.

Yavuz, H. (1987). *Yazın üzerine*. Bağlam Yayınları.

Mustafa TÜRKYILMAZ https://orcid.org/0000-0002-5509-2702

Prof.Dr.; Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 21 Ocak 2026

Yayına Kabul edildiği tarih: 2 Şubat 2026

E-yayın tarihi: 30 Mart 2026

Çıktı sayfa sayısı: 23

Kaynak sayısı: 23

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 33-47
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

İranda Təkdillilik: Azərbaycan Türkcəsində Yazmağın Siyasəti

• **Leyla RƏHİMİ BƏHMƏNİ** [1]

Xülasə: Bu tədqiqat İranda müasir milli dövlət anlayışının formalaşması prosesində təkdillilik ideologiyasının yaranmasını və bunun Azərbaycan türkcəsinə təsirlərini araşdırır. Araşdırmada XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər İranda həyata keçirilən dil siyasəti tarixi və siyasi kontekstdə dəyərləndirilmiş, fars dilinin milli kimliyin əsas elementi kimi mövqeləndirilməsinin Azərbaycan türkcəsinin ictimai və yazılı istifadəsini necə məhdudlaşdırdığı ortaya qoyulmuşdur. Məqalədə dövrün görkəmli siyasətçiləri və mütəfəkkirlərinin təkdillilik, farslaşdırma və milli birlik haqqında baxışları ilkin mənbələr əsasında təhlil edilmiş, bu yanaşmaların təhsil, nəşriyyat və senzura siyasətlərinə təsirləri araşdırılmışdır. Bundan əlavə, Azərbaycan türkcəsində yaradılan ədəbi əsərlərin qarşılaşdığı maneələr və buna baxmayaraq inkişafını davam etdirməsi "kiçik ədəbiyyat" və "post-təkdillilik" nəzəriyyələri çərçivəsində dəyərləndirilmişdir. Nəticə etibarilə tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan türkcəsində yazmaq yalnız ədəbi seçim deyil, eyni zamanda mədəni kimliyin qorunması və dil-mədəni plüralizmin davam etdirilməsi baxımından mühüm ifadə formasıdır.

Anahtar sözcükler: İran, Azərbaycan türkcəsi, təkdillilik, farslaşdırma, dil siyasəti.

[1] Utrecht Universiteti, Hollandiya. **E-posta:** leila.rahimibahmany@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0002-6120-8476

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 33-47
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

İran'da Tek Dillilik: Azerbaycan Türkçesiyle Yazmanın Siyaseti

• **Leyla RAHİMİ BEHMENİ** [1]

Özet: Bu çalışma, İran'da modern ulus-devlet anlayışının şekillenme sürecinde tek dillilik ideolojisinin oluşumunu ve bunun Azerbaycan Türkçesi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmada, 20. yüzyılın başından günümüze kadar İran'da uygulanan dil politikaları tarihsel ve siyasal bağlam içinde değerlendirilmiş; Farsçanın ulusal kimliğin temel unsuru olarak konumlandırılmasının, Azerbaycan Türkçesinin kamusal ve yazılı kullanımını nasıl sınırlandırdığı ortaya konulmuştur. Makalede, dönemin önde gelen siyasetçi ve düşünürlerinin tek dillilik, Farsçalaştırma ve ulusal bütünlük konusundaki görüşleri birincil kaynaklar ışığında analiz edilmiş; bu söylemlerin eğitim, yayıncılık ve sansür politikalarına yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde üretilen edebî eserlerin karşılaştığı engeller ve buna rağmen gelişimini sürdürmesi, "küçük edebiyat" ve "post-tek dillilik" kuramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışma, Azerbaycan Türkçesiyle yazmanın yalnızca edebî bir tercih değil, aynı zamanda kültürel kimliğin korunması ve çoğulculuğun sürdürülmesi bakımından önemli bir ifade biçimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: İran, Azerbaycan Türkçesi, tek dillilik, Farsçalaştırma, dil politikaları.

[1] Utrecht Üniversitesi, Hollanda. **E-posta:** leila.rahimibahmany@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0002-6120-8476

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 33-47
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Monolingualism in Iran: The Politics of Writing in Azerbaijani Turkish

• **Leila RAHIMI BAHMANY** [1]

Abstract: This study examines the emergence of the ideology of monolingualism during the formation of the modern nation-state in Iran and its impact on Azerbaijani Turkish. It investigates Iran's language policies from the early twentieth century to the present within their historical and political contexts, demonstrating how the positioning of Persian as the primary marker of national identity has restricted the public and written use of Azerbaijani Turkish. The article analyzes the views of prominent politicians and intellectuals of the period on monolingualism, Persianization, and national unity through primary sources, while also exploring how these ideas shaped educational, publishing, and censorship policies. Furthermore, it evaluates the obstacles encountered by literary works written in Azerbaijani Turkish and their continued development despite these restrictions within the theoretical frameworks of minor literature and the postmonolingual condition. The study concludes that writing in Azeri Turkish is not merely a literary preference but also an important means of preserving cultural identity and sustaining linguistic and cultural pluralism in Iran.

Keywords: Iran, Azerbaijani Turkish, monolingualism, Persianization, language policies.

[1] Utrecht University, the Netherlands, **Email:** leila.rahimibahmany@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-6120-8476

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 33-47
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تک‌زبانی در ایران: سیاستِ نگارش به زبان ترکی آذربایجانی

• لیلا رحیمی بهمنی[۱]

چکیده: این پژوهش به بررسی شکل‌گیری ایدئولوژی تک‌زبانی در فرایند تکوین دولت ـ ملت مدرن در ایران و تأثیر آن بر زبان ترکی آذربایجانی می‌پردازد. در این مطالعه، سیاست‌های زبانی ایران از آغاز سده بیستم تاکنون در بستر تاریخی و سیاسی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده است که چگونه جایگاه‌یابی زبان فارسی به‌عنوان مؤلفه اصلی هویت ملی، کاربرد عمومی و نوشتاری زبان ترکی را محدود ساخته است. مقاله با تکیه بر منابع دست اول، دیدگاه‌های برجسته‌ترین سیاستمداران و اندیشمندان این دوره را درباره تک‌زبانی، فارسی‌سازی و وحدت ملی تحلیل کرده و بازتاب این دیدگاه‌ها را در سیاست‌های آموزشی، نشر و سانسور بررسی می‌کند. همچنین، موانع پیش روی آثار ادبیِ نوشته‌شده به زبان ترکی و تداوم حیات و پویایی این ادبیات، با وجود این محدودیت‌ها، در چارچوب نظریه‌های «ادبیات کوچک» و «پساتک‌زبانی» ارزیابی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نوشتن به زبان ترکی صرفاً یک انتخاب ادبی نیست، بلکه شیوه‌ای مهم برای پاسداشت هویت فرهنگی و تداوم تکثر زبانی و فرهنگی در ایران به شمار می‌آید.

کلیدواژه: ایران، ترکی آذربایجانی، تک‌زبانی، فارسی‌سازی، سیاست‌های زبانی.

[۱] دانشگاه اوترخت، هلند. **ایمیل:** leila.rahimibahmany@gmail.com **اورسید:** https://orcid.org/0000-0002-6120-8476

VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 33-47
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تک‌زبانی در ایران: سیاستِ نگارش به زبان ترکی آذربایجانی[۱]

● **لیلا رحیمی بهمنی**

در سراسر قرن بیستم، زبان ترکی در ایران گاه به‌طور کامل ممنوع، گاه به‌صورت محدود تحمل شد، اما در تمامی این دوره‌ها همواره در جایگاهی حاشیه‌ای نسبت به زبان فارسی قرار داشت؛ زبانی که به‌عنوان عنصر وحدت‌بخش، هویت‌ساز و زبان بنیادین ملت تلقی می‌شد. با وجود آن‌که ترک‌ها بزرگ‌ترین گروه زبانی غیرفارسی‌زبان ایران را تشکیل می‌دهند، هرگونه تلاش برای آموزش عمومی این زبان یا انتشار آثار به زبان ترکی، تا به امروز نیز غالباً به‌عنوان کنشی سیاسی و اعتراضی تلقی شده است.

بررسی تاریخی متون ترکی و تحلیل سیاست‌های مرتبط با آموزش زبان، نشر و سانسور در آذربایجان ایران نشان می‌دهد که میان زبان مادریِ ترکی و زبان رسمی و مسلط فارسی، رابطه‌ای هم‌زیستانه، اما در عین حال متناقض و پارادوکسیکال برقرار بوده است.

نویسندگانی که به‌جای فارسی، زبان ترکی آذربایجانی را به‌عنوان زبان نگارش خود - به‌ویژه در نثر روایی - برگزیده‌اند، یا آگاهانه در پی ایجاد صدایی معترض نسبت به زبان مسلط و زبان قدرت بوده‌اند، یا آثار آنان همواره با چنین برداشتی مواجه شده است. ازاین‌رو، روی‌آوردن به زبان مادری در نوشتار، خواه آگاهانه و خواه ناآگاهانه، به‌منزله اتخاذ موضعی سیاسی و اعتراضی در برابر گفتمان مسلط تلقی شده است.

چنین موضع‌گیری‌ای، به‌ویژه از زمان تشکیل حکومت ملی آذربایجان در استان‌های آذربایجان ایران (از نوامبر ۱۹۴۵ تا نوامبر ۱۹۴۶)، با جریان‌های ایدئولوژیک مختلفی که اقتدار حکومت مرکزی را به چالش کشیده‌اند، از جمله کمونیسم، تورانیسم، پان‌ترکیسم و نیز گرایش‌های فرقه‌گرایانه یا جدایی‌طلبانه، پیوند یافته است. در طول حیات یک‌ساله این حکومت،

---

[۱] برگرفته از Iranian Studies (2024), 57, 329–33. ترجمه از *وارلیق*.

که با حمایت اتحاد جماهیر شوروی شکل گرفت، زبان ترکی جایگاهی ممتاز یافت و به‌عنوان زبان نخست مدارس و نیز زبان رسمی دستگاه اداری مورد استفاده قرار گرفت. در مقابل، زبان فارسی به جایگاه زبان دوم تنزل یافت و مقرر شد آموزش آن از پایه سوم ابتدایی آغاز شود.

از آن زمان تاکنون، کاربرد زبان ترکی در نوشتار، مهم‌ترین ابزار برای بازسازی و تثبیت هویت آذربایجانی در برابر هویت یکدست و همگون ایرانی - که عمدتاً با زبان و فرهنگ فارسی تعریف می‌شود - به شمار آمده است. صرف‌نظر از محتوای آثار، نوشتن به زبان ترکی، خود بازتابی از رابطه‌ای دوسویه، چندلایه و درعین‌حال متناقض میان «قدرتِ زبان» و «زبانِ قدرت» است؛ رابطه‌ای که در بستری شکل گرفته است که در آن زبان، به ابزاری برای اعمال، بازتولید و تداوم قدرت سیاسی تبدیل شده است.[۲]

انکار جایگاه زبان ترکی ــ یا هر زبان دیگری جز فارسی ــ در ایران، و به حاشیه راندن تکثر زبانی به سود یگانگی زبانی، پدیده‌ای منحصر به ایران نبود. برعکس، این رویکرد بازتاب‌دهنده گرایشی گسترده‌تر بود که در آن واقعیت‌های متکثر و ناهمگون به‌صورت نظام‌مند نفی می‌شدند تا نوعی یگانگی آرمانی و برساخته تحقق یابد؛ یگانگی‌ای که در مورد ایران، در قالب آرمانِ خلوص و یکپارچگی هویت زبانی فارسی تصور می‌شد.

ترجیح تک‌زبانی بر چندزبانگی در سیاست‌های زبانی ایران، در واقع بازتاب اندیشه‌هایی بود که هم‌زمان با شکل‌گیری دولت ـ ملت‌های مدرن در اروپا پدید آمد و گسترش یافت. از این منظر، گرایش ایران به یک‌زبانی نه پدیده‌ای استثنایی، بلکه بخشی از الگوی رایج دولت‌سازی مدرن بود که در آن، همگونی زبانی یکی از ارکان اصلی شکل‌گیری هویت ملی و تحکیم اقتدار دولت تلقی می‌شد.

ترویج مدرنیستیِ هماهنگی کامل فرهنگی و زبانی، که با هدف حفظ «ملت» و صیانت از تمامیت ارضی ایران در برابر تجزیه‌های بیشتر دنبال می‌شد، در واقع واکنشی به سیاست‌های فراگیر استعمار مبتنی بر «تفرقه بینداز و حکومت کن» بود؛ سیاست‌هایی که بر بهره‌برداری از تفاوت‌های اتنیکی و زبانی، به‌ویژه در مناطق همجوار، استوار بودند. از جمله نمودهای این روند می‌توان به فروپاشی سرزمین‌های امپراتوری عثمانی، گسترش گرایش‌های پان‌ترکیستی و از دست رفتن بخش‌هایی از سرزمین‌های شرقی و شمالی ایران اشاره کرد.

---

[۲] برای مطالعه بیشتر، نک.: یوهانس وایس و توماس شوایت‌رینگ، «قدرت زبان: تأملی فلسفی ـ جامعه‌شناختی»، در *قدرت زبان*، به کوشش یوتا لیمباخ و کاترینا فون روکتشل، صص. ۱۸–۲۲

راه‌حل برگزیده در ایران، کنار گذاشتن چندزبانگی و اتخاذ رویکردی آشکارا خصمانه نسبت به زبان ترکی بود. هم‌زمان با آنکه ترکیه هویت ملی خود را بر پایه زبان ترکی تعریف می‌کرد و سیاست‌های سخت‌گیرانه ترک‌سازی را به اجرا می‌گذاشت، روشنفکران ایرانی نیز برای تمایز بخشیدن به ملت ایران از همسایگان ترک‌زبان خود، به زبان فارسی و سیاست‌های فارسی‌سازی روی آوردند؛ همان‌گونه که در دوره‌های پیشین، ایدئولوژی‌های مذهبی همچون تشیع و تسنن، مرزهای قدرت و قلمرو را مشخص می‌کردند.

افزون بر این، انتخاب نام «آذربایجان» برای کشوری که در شمال ایران تشکیل شد ــ در حالی که این نام در اصل به یکی از استان‌های تاریخی ایران اطلاق می‌شد[۳] ــ بر نگرانی‌ها و حساسیت‌های ایران افزود. در چنین فضای سیاسی، وجود زبانی مشترک میان ایران، ترکیه و جمهوری آذربایجان بیش از پیش مایه نگرانی تلقی می‌شد.

از سوی دیگر، در این رویکرد منفی نسبت به زبان ترکی، می‌توان نوعی نفی و طرد دودمان‌های ترک‌تبارِ حاکم بر ایران، از جمله سلسله قاجار که تا سال ۱۹۲۵ بر کشور حکومت می‌کرد، را نیز مشاهده کرد. پس از سقوط خاندان قاجار، هم‌زمان با گسترش گفتمان آریاگرایی مبتنی بر زبان فارسی و تمرکز قدرت سیاسی، شهرهای مهم ترک‌نشین ــ به‌ویژه تبریز که با عنوان «دارالسلطنه» شناخته می‌شد و از دیرباز محل اقامت ولیعهدان قاجار بود ــ جایگاه و اهمیت سیاسی خود را از دست دادند و این موقعیت تاریخی به‌گونه‌ای تحقیرآمیز از آنان سلب شد.

یاسمین ییلدیز در اثر تأثیرگذار خود با عنوان «فراتر از زبان مادری»[۴]، به بررسی گذار تاریخی از چندزبانگیِ پیشامدرن به تک‌زبانیِ مدرن می‌پردازد. (ییلدیز، ۲۰۱۳) مفهوم تک‌زبانی و ایده «زبان مادری» نخستین بار از سوی فیلسوفان آلمانی سده هجدهم، از جمله یوهان گوتفرید هردر (۱۸۰۳-۱۷۴۴)، ویلهلم فون هومبولت (۱۸۳۵-۱۷۶۷) و فریدریش شلایرماخر (۱۸۳۴-۱۷۶۸) مطرح و ترویج شد. آنان بر این باور بودند که وجود یک زبان مادری واحد، یکی از ارکان اساسی در شکل‌گیری دولت ـ ملت منسجم و همگن است. این دیدگاه به‌سرعت به یکی از مؤلفه‌های بنیادین مدرنیته تبدیل شد.

---

[۳] توضیح سردبیر وارلیق: بر اساس منابع تاریخی هر دو سوی رود ارس همواره بخشی از سرزمین آذربایجان بوده و این نام محدود به جنوب ارس نبوده است. مقالات متعددی در این زمینه در نشریه وارلیق منتشر شده است.

[4] Beyond the Mother Tongue.

هرچند این اندیشمندان فراگیری زبان‌های متعدد را تشویق می‌کردند، اما در عین حال از ایدئولوژی تک‌زبانی نیز حمایت می‌نمودند. تصور آرمانیِ همگنی اجتماعی که به‌طور طبیعی با یک زبان واحد پیوند خورده باشد، به مبنایی برای سازمان‌دهی نهادها و حوزه‌های مختلف دانش تبدیل شد. در چنین چارچوبی، تلاش برای تحقق ملتی متحد بر پایه یک زبان مشترک، به تکلیفی اخلاقی برای افراد و نهادهای اجتماعی بدل گردید.

تحقق این الگوی آرمانیِ دولت ـ ملت، مستلزم آن چیزی بود که ییلدیز از آن با عنوان «فرآیندهای فعال تک‌زبانه‌سازی»[5] یاد می‌کند؛ فرآیندهایی که هم در سطح فردی و هم در سطح جمعی به اجرا درمی‌آمدند. (ییلدیز، ۲۰۱۳)

در پی گسترش تعاملات ایرانیان با اروپاییان در سده نوزدهم و اوایل سده بیستم، گروهی از روشنفکران ملی‌گرای ایرانی ظهور کردند. این افراد که معمولاً از آنان با عنوان نسل نخست روشنفکران مدرن ایران یاد می‌شود، از جمله میرزا فتحعلی آخوندزاده (۱۸۷۸-۱۸۱۲)، سید جمال‌الدین افغانی (۱۸۹۷-۱۸۳۹)، میرزا آقاخان کرمانی (۱۸۹۷/۱۸۹۶-۱۸۵۴)، میرزا ملکم‌خان (۱۹۰۸-۱۸۳۴) و میرزا عبدالرحیم طالبوف تبریزی (۱۹۱۱-۱۸۳۴)، رکود فکری و فرهنگی ایران را به‌شدت مورد انتقاد قرار دادند.

این روشنفکران در پی آن بودند که ایران را بر اساس الگوی دولت ـ ملت مدرن غربی بازسازی کرده و حکومتی مرکزی، مقتدر و متمرکز ایجاد کنند. بسیاری از آنان عقب‌ماندگی ایران را نتیجه حمله اعراب در سده هفتم میلادی و استقرار اسلام پس از آن می‌دانستند و از بازگشت به دوران طلایی ایران باستان دفاع می‌کردند.[6]

برداشت این ملی‌گرایان باستان‌گرا بر آن بود که عناصر فرهنگی متعلق به دوره‌های پسین، یعنی زمان‌هایی که ایران تحت سلطه اعراب و سپس مغولان و سلسله‌ها و قبایل گوناگون ترک قرار داشت، باید کنار گذاشته شوند. آنان این عناصر را بیگانه تلقی کرده و مانعی بر سر راه پیشرفت و نوسازی ایران می‌دانستند.

---

[5] *active processes of monolingualization*

[6] نمونه‌ای اولیه از ملی‌گرایی باستان‌گرا که بر دشمنی با اعراب استوار بود، در مقاله رحیمی بهمنی با عنوان «میرزا فتحعلی آخوندزاده» (صص. ۴۶۱–۴۷۶) قابل مشاهده است. آخوندزاده نه‌تنها اعراب و دین آنان را مورد انتقاد قرار می‌داد، بلکه خط عربی را نیز محکوم می‌کرد و از آن با عنوان «حروفِ عهد بربریت» یاد می‌نمود. از دیدگاه او، خط عربی عامل اصلی بی‌سوادی عمومی ایرانیان، جهل، فساد، عقب‌ماندگی اجتماعی و مهم‌ترین مانع در مسیر رهایی و تمدن به شمار می‌رفت (ص. ۴۶۷).

اندیشه تک‌زبانی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی دولت ـ ملتِ یکپارچه، از سوی گروهی از روشنفکران و نظریه‌پردازان نوساز ایرانی ــ که معمولاً از آنان به‌عنوان نسل دوم روشنفکران مدرن ایران یاد می‌شود ــ تحت تأثیر اندیشه‌های عصر روشنگری اروپا در سده هجدهم، ترویج شد. افرادی چون سید حسن تقی‌زاده (۱۹۷۰-۱۸۷۸)، تقی ارانی (۱۹۴۰-۱۹۰۳)، محمود افشار یزدی (۱۹۸۳-۱۸۹۳)، سید ضیاءالدین طباطبایی (۱۹۶۹-۱۸۸۸)، عباس اقبال آشتیانی (۱۹۶۵-۱۸۹۷/۱۸۹۶) و محمدعلی فروغی (۱۹۴۲-۱۸۷۷) از برجسته‌ترین مدافعان ایدئولوژی تک‌زبانی به شمار می‌رفتند.[۷]

حسینقلی کاتبی (درگذشت ۱۹۹۱) که از حامیان تک‌زبانی بود، به‌صراحت اظهار می‌داشت که: «اندیشمندان آلمانی، وحدت نژاد و زبان را بنیان شکل‌گیری یک ملت می‌دانند.» (کاتبی، ۱۹۴۳-۱۹۴۲، ص. ۱۲)

محمود افشار نیز با الهام از الگوی آمریکایی‌سازی، طرحی را با عنوان «ایرانی‌سازی» (ایرانی ساختن) پیشنهاد کرد و آن را مناسب‌ترین الگو برای جامعه ایران دانست. (افشار، ۱۹۵۹، ص. ۱۳۱)

از سوی دیگر، یحیی مهیار نوابی (۲۰۰۰-۱۹۱۲)، پژوهشگر زبان‌ها و فرهنگ ایران باستان، در چارچوب سیاست‌های فارسی‌سازی خود، پیشنهاد ایجاد «شهرک‌های کودکان» در مناطق آذربایجان را مطرح کرد تا از این طریق زبان فارسی ترویج شود. (نوابی، ۱۹۷۶، ص. ۱۴۴) به نظر می‌رسد نوابی در ارائه این پیشنهاد، از مدارس شبانه‌روزی ویژه کودکان بومی در آمریکای شمالی که با هدف همانندسازی و جذب فرهنگی آنان تأسیس شده بودند، الهام گرفته باشد.

در مقاله‌ای که سید حسن تقی‌زاده در سال ۱۹۲۰ در برلین منتشر کرد، وی گسترش تک‌زبانیِ فارسی را به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دهی به هویتی ملی، یکپارچه و همگون مورد تأکید قرار داد. هرچند تقی‌زاده، تقلید کامل و بی‌قیدوشرط از اروپاییان را در همه عرصه‌های مادی و معنوی تنها راه رهایی ایران از عقب‌ماندگی می‌دانست و تصریح می‌کرد که «ایران باید از حیث ظاهر و باطن، جسم و روح، به‌طور کامل اروپایی شود»، با این حال معتقد بود که در

[۷] برای مطالعه‌ای جامع درباره دیدگاه‌های این اندیشمندان پیرامون تک‌زبانی، بنگرید به کتاب در دست انتشار اینجانب با عنوان موقتِ *روایت‌های ترکی آذربایجانی: تک‌زبانی در ایران مدرن*.

حوزه زبان و ادبیات، ایرانیان باید به زبان فارسی پایبند بمانند و در راه گسترش و اعتلای زبان و ادبیات فارسی بکوشند. (تقی‌زاده، ۱۹۲۰، ص. ۲)

پس از تقی‌زاده و حلقه روشنفکران ایرانی مقیم برلین، گروه دیگری از اندیشمندان نیز به‌سرعت به صف مدافعان ایدئولوژی تک‌زبانی پیوستند. راهبرد اصلی آنان آن بود که با معرفی زبان ترکی به‌عنوان عنصری «بیگانه» که به‌وسیله دشمنان ایران وارد این سرزمین شده است، پیوند تاریخی آن را با ایران انکار کنند و در نتیجه، حذف و ریشه‌کن ساختن آن را ضروری جلوه دهند.

در نتیجه این فرآیند نظام‌مندِ سرزمین‌زدایی از زبان ترکی، این دیدگاه به‌تدریج رواج یافت که زبان ترکی توسط مهاجمان مغول یا تورانی بر ایران تحمیل شده است. از این منظر، زبان ترکی نه بخشی از میراث تاریخی ایران، بلکه «مصیبتی» تلقی می‌شد که بر کشور تحمیل گردیده و یا به تعبیر برخی نویسندگان، «آثار کثیف» بر جای مانده از چنگیزخان و تیمور به شمار می‌رفت. (مهدوی، ۱۹۲۴، ص. ۱۳۶)[۸]

در این چارچوب مدرن، تک‌زبانی به‌عنوان امری طبیعی و هنجار تلقی می‌شد، در حالی که داشتن بیش از یک زبان، وضعیتی نابهنجار و آسیب‌گونه قلمداد شده و در نتیجه مردود شمرده می‌شد. در ایران نیز، نگارش به هر زبانی غیر از فارسی ــ که به‌طور طبیعی زبانی فاقد مشروعیت رسمی محسوب می‌شد ــ به‌منزله نوعی اختلال یا بیماری فردی و حتی عاملی واگیردار تلقی می‌گردید که انسجام اجتماعی و تمامیت ایران را تهدید می‌کند.

برای نمونه، محمود افشار یزدی، سیاستمدار، روزنامه‌نگار و شاعر ایرانی که حذف سایر زبان‌ها از طریق گسترش زبان فارسی را به آرمانی مادام‌العمر تبدیل کرده بود، از میان برداشتن هرگونه تفاوت فرهنگی و زبانی را تبلیغ می‌کرد. (افشار، ۱۹۲۵، ص. ۶-۵)[۹] افشار زبان‌های غیرفارسی را «زبان‌های بیگانه» می‌نامید؛ با این حال، بیشترین مخالفت او متوجه زبان ترکی بود. وی ادامه حضور زبان ترکی در ایران را به‌شدت نکوهش می‌کرد و آن را با تعابیری همچون «عفونت» و «بیماری» توصیف می‌نمود. از دیدگاه او، استان‌های آذربایجان باید از طریق گسترش زبان فارسی و آموزش تاریخ ایران «ضدعفونی» شوند. (افشار، ۱۹۲۶، ص. ۵۷۱)

[۸] همچنین نک.: ارانی، «آذربایجان یا یک مسئله حیاتی و مماتیِ ایران»، ص. ۲۵۱؛ افشار، «یگانگی ایرانیان و زبان فارسی»، صص. ۱۳۰، ۱۳۳؛ افشار، «آغازنامه»، ص. ۶؛ و افشار، «زبان، ادبیات و خط فارسی از نظر سیاسی»، صص. ۱۶۵، ۱۷۴–۱۷۵

[۹] بازچاپ در: افشار، «یگانگی ایرانیان و زبان فارسی»، بخش دوم، ص. ۱۳۲؛ همچنین بازچاپ در: ایرج افشار، *زبان فارسی در آذربایجان*، صص. ۲۷۴–۲۹۱.

به همین ترتیب، غلامعلی رعدی آذرخشی (۱۹۹۹-۱۹۰۹)، شاعر تبریزی، نیز در اشعار فارسی خود دیدگاه‌هایی ضدترکی ابراز کرده است. او در موارد متعدد، زبان فارسی و ترکی را در تقابل با یکدیگر قرار داده و در قالب استعاره، فارسی را به لاله و ترکی را به خرزهره، یا فارسی را به شهد و ترکی را به زهر مار تشبیه کرده است. (رعدی آذرخش، ۱۹۹۰-۱۹۸۹ص. ۲۳۵)

سرکوب زبان‌های گوناگونی که در درون مرزهای ایران به‌صورت هم‌زمان رواج داشتند و جایگزین کردن آن‌ها با زبان فارسی، در دوران حکومت نخستین پادشاه پهلوی، رضاشاه (حکومت: ۱۹۴۱-۱۹۲۵)، به یکی از مهم‌ترین سیاست‌های دولت تبدیل شد. هدف از این سیاست، ایجاد ملتی همگون با هویتی آریایی و الگوبرداری از الگوی دولت ـ ملت اروپایی بود. این رویکرد بر سه اصل بنیادین مدرنیسم، تمرکزگرایی و سکولاریسم استوار بود. (کاتوزیان، ۲۰۱۰، ص. ۱۹۴، ۲۲۸)

برنامه‌های نوسازی رضاشاه که بر اقتدارگرایی، تمرکز قدرت و انگاره‌های آریاگرایانه استوار بود، در بسیاری از موارد با توسل به خشونت و اعمال قهرآمیز به اجرا درآمد. (معتدل، ۲۰۱۴) پس از پایان جنگ جهانی دوم نیز سیاست‌های تمرکزگرایی و فارسی‌سازی در دوره حکومت فرزند او، محمدرضا پهلوی (۱۹۷۹-۱۹۴۱)، ادامه یافت و پس از انقلاب ۱۳۵۷ نیز، هرچند با شدت و شیوه‌های متفاوت، به‌صورت مقطعی تا امروز استمرار پیدا کرده است.

این سیاست‌ها و مبانی فرهنگیِ پشتیبان آن‌ها، در ادبیات زبان‌شناسی با اصطلاحاتی همچون «سوگیری تک‌زبانی» (*monolingual bias*) یا «شوونیسم تک‌زبانی» (*monolingual chauvinism*) توصیف شده‌اند.[۱۰] در فضای فکری و سیاسی ایران نیز از این رویکرد غالباً با عنوان «شوونیسم فارسی» یاد می‌شود.

در نتیجه چنین نگرشی، هم در سطح فردی و هم در سطح اجتماعی، نوعی الزام اخلاقی، اجتماعی و سیاسی برای از میان برداشتن این «بیماری» فرضی پدید آمد؛ بدین معنا که تنوع زبانی به‌عنوان نوعی ناهنجاری تلقی می‌شد که می‌بایست از طریق حذف و یکسان‌سازی زبانی اصلاح و برطرف گردد.

[۱۰] نک.: گروسژان، *مطالعه دوزبانه‌ها*، ص. ۱۰؛ پاولنکو، *هیجان‌ها و چندزبانگی*، صص. ۱، ۵، ۳۰۲، ۳۱۱؛ دیویدسن، *قرون وسطی‌گرایی، چندزبانگی و چاوسر*، صص. ۱، ۴۴، ۱۳۴، ۲۱۰؛ فیشمن، «دوزبانگیِ مثبت»، ص. ۴۹؛ حسن، «مقدمه مترجم»، ص.xix .

از زمان پذیرش اندیشه ملی‌گرایی و ایدئولوژی تک‌زبانی در ایران، روشنفکران، نظریه‌پردازان و سیاست‌گذاران فرهنگی همواره بر این باور بوده‌اند که نوشتن، انتشار یا حتی مطالعه آثاری به زبانی غیر از فارسی، با آرمان ایجاد ملتی یکپارچه و همگون ناسازگار است. ازاین‌رو، ابراز هویت‌های متمایز بر پایه تفاوت‌های فرهنگی یا زبانی، همچنان از سوی طرفداران سیاست‌های فارسی‌سازی امری نامطلوب تلقی شده و به‌طور نظام‌مند با واکنش‌های تنبیهی مواجه می‌شود؛ هرچند پس از انقلاب ۱۳۵۷ ممنوعیت رسمی استفاده از زبان‌های غیرفارسی لغو شد و سخن گفتن یا برقراری ارتباط به زبانی غیر از فارسی دیگر از منظر قانونی جرم محسوب نمی‌شود. با این حال، از همان آغاز شکل‌گیری ایدئولوژی تک‌زبانی، آثار نگاشته‌شده به زبان ترکی همواره با سانسور، عدم صدور مجوز انتشار یا ممنوعیت کامل روبه‌رو بوده‌اند. نسخه‌های خطی یا آثار منتشرشده به این زبان، در بسیاری از موارد از ثبت و فهرست‌نویسی در مراکز رسمی محروم مانده یا حتی نابود شده‌اند. نویسندگانی که به زبان ترکی قلم می‌زنند، به‌طور مستمر با تهدید، تبعید از مناطق آذربایجان، زندان، شکنجه و حتی قتل مواجه بوده‌اند. آنان غالباً با برچسب‌هایی همچون کمونیست، پان‌ترکیست، تجزیه‌طلب یا خائن به ایران معرفی شده‌اند.

نکته قابل توجه آن است که این اقدامات تنبیهی تنها از سوی فارسی‌زبانان یا نهادهای مستقر در «مرکز» اعمال نمی‌شود؛ بلکه شدیدترین واکنش‌ها گاه از سوی افرادی بروز می‌یابد که به این باور رسیده‌اند که بخش ترک‌زبان هویت خود را با موفقیت سرکوب کرده‌اند و انکار میراث زبانی خویش را وظیفه‌ای اخلاقی، اجتماعی و سیاسی می‌دانند. این افراد ایدئولوژی مدرنِ تک‌زبانی را درونی کرده و می‌کوشند به‌طور کامل در کلیتی همگون جذب و مستحیل شوند.

نکته‌ای قابل تأمل آن است که برخی از نخستین نظریه‌پردازان و مدافعان تک‌زبانی، از جمله سید حسن تقی‌زاده (۱۹۷۰-۱۸۷۸)، تقی ارانی (۱۹۴۰-۱۹۰۳)، حسینقلی کاتبی (درگذشت: ۱۹۹۱) و نیز شاعر غلامعلی رعدی آذرخشی (۱۹۹۹-۱۹۰۹)، خود ترک‌زبان بودند. همچنین محمود افشار نیز از خانواده‌ای آذربایجانی و اهل ارومیه برخاسته بود. (افشار، ۱۹۵۹، ص. ۲۹۰، ۲۸۳؛ افشار، ۱۹۶۰، ص. ۱۶۹، ۱۷۵)

همانند دیگر کشورهایی که ایدئولوژی تک‌زبانی را مبنای سیاست‌های زبانی خود قرار داده‌اند، در ایران نیز روایت‌های ملی مبتنی بر تک‌زبانی، سیاست‌های فارسی‌سازی و ضرورت حذف عنصر «بیگانه» (یعنی زبان ترکی) و «درمان» ملت از این «مصیبت» یا «عفونت»، هم از سوی حکومت و نهادهای مرکزی تبلیغ شده و هم از طریق فراخوان‌های مکرر از ترک‌زبانان

خواسته شده است که از پایین به بالا، یا از پیرامون به سوی مرکز، با این پروژه همگون‌سازی همراه شوند. (ارانی، ۱۹۲۴، ص. ۲۵۳)

در سطح فردی نیز، بسیاری از مروجان این اندیشه بر این باورند که ترک‌ها، به‌عنوان وظیفه‌ای اخلاقی و سیاسی در قبال ملت، باید نه‌تنها از زبان مادری خود دست بکشند، بلکه حتی آثار و نشانه‌های آن، از جمله لهجه خویش را نیز از میان ببرند. (افشار، ۱۹۶۰،ص. ۱۷۵-۱۷۶) به نظر می‌رسد این گروه از نظریه‌پردازان، توانایی درک فضاهای میانجی، تعلقات چندگانه یا هویت‌های مرزی، آستانه‌ای و ترکیبی را که در بستر چندزبانگی شکل می‌گیرند، ندارند. محمود افشار با صراحت می‌نویسد:

«یک آذربایجانی یا ایرانی است یا نیست؛ اگر ایرانی است، نمی‌تواند ترک باشد!» (افشار، ۱۹۶۰، ص. ۱۷۶)

با وجود بیش از یک قرن ممنوعیت، سانسور و فشارهای اجتماعی که بازتاب‌دهنده نوعی سوگیری تک‌زبانی است، زبان و ادبیات ترکی همچنان به حیات خود ادامه داده و مسیر رشد و پویایی را حفظ کرده است. پایداری این ادبیات اقلیت در برابر سلطه ایدئولوژی تک‌زبانی، نشان‌دهنده ورود به آن چیزی است که یاسمین ییلدیز از آن با عنوان «عصر پساتک‌زبانی» (*postmonolingual era*) یاد می‌کند. ییلدیز مفهوم پساتک‌زبانی را فضایی پویا تعریف می‌کند؛ «عرصه‌ای از تنش که در آن، از یک‌سو پارادایم تک‌زبانی همچنان خود را تحمیل می‌کند و از سوی دیگر، شیوه‌های چندزبانه استمرار می‌یابند یا بار دیگر سر برمی‌آورند.» (ییلدیز، ۲۰۱۳، ص. ۵)

در کتابی که به‌زودی منتشر خواهد شد، فهرستی از آثار داستانیِ منثور که به زبان ترکی آذربایجانی نوشته و در فاصله سال‌های ۱۹۴۴ تا ۲۰۰۰ در ایران منتشر شده‌اند، ارائه کرده‌ام.[۱۱] مجموعه آثاری که طی یک سده گذشته به این زبانِ اقلیت پدید آمده‌اند، در مجموع بدنه‌ای از «ادبیات کوچک» (*small literature*) را شکل داده‌اند.[۱۲]

ماهیت حاشیه‌ای، هنجارشکن و انتقادی این ادبیات، ظرفیت قابل توجهی برای کمک به دموکراتیزه شدن ادبیات و فرهنگ ایران دارد. این مجموعه آثار، با به چالش کشیدن هنجارهای

[۱۱] عنوان موقت این کتاب «روایت‌های ترکی آذربایجانی» است.

[۱۲] مفهوم *leine Literatur* که معمولاً به «ادبیات کوچک»، «ادبیات اقلیت» یا «ادبیات صغیر» ترجمه می‌شود را نخستین بار فرانتس کافکا در سال ۱۹۱۱ در یادداشت‌های روزانه خود برای توصیف ادبیات معاصر یهودیان ورشو به کار برد.

مسلط و ارائه چشم‌اندازهای بدیل، ضمن به‌رسمیت شناختن تنوع در سنت‌های ادبی ایران، به غنای فرهنگی این سرزمین می‌افزاید.

Qaynaqlar / منابع

Afshār, Ī. (Ed.). (1989–1990). *Zabān-e fārsī dar Āẕarbāyjān*. Tehran: Moqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār.

Afshār, M. (1925). Āghāzname. *Āyande*, *1*, 3–15.

Afshār, M. (1926). Enteqād-e sīyāsī dar możūʿ-e moʿāhede-ye jadīd-e Īrān o ʿOṣmānī. *Āyande*, *10*, 569–571.

Afshār, M. (1959). Yegānegī-ye Īrānīān o zabān-e fārsī (Part 2). *Āyande*, *2*(42), 129–137.

Afshār, M. (1989–1990). Yegānegī-ye Īrānīān o zabān-e fārsī. In Ī. Afshār (Ed.), *Zabān-e fārsī dar Āẕarbāyjān* (pp. 274–291). Tehran: Moqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār.

Afshār, M. (1960). Zabān, adabiyyāt o khaṭṭ-e fārsī az naẓar-e siyāsī. *Āyande*, *3*(43), 163–176.

Arānī, T. (1924). Āẕarbāyjān yā yek masʾala-ye ḥayātī o mamātī-ye Īrān. *Farhangestān*, *5*, 247–254.

Davidson, M. C. (2010). *Medievalism, multilingualism, and Chaucer*. Palgrave Macmillan.

Fishman, J. A. (1978). Positive bilingualism: Some overlooked rationales and forefathers. In J. E. Alatis (Ed.), *International dimensions of bilingual education* (pp. 42–52). Georgetown University Press.

Grosjean, F. (2008). *Studying bilinguals*. Oxford University Press.

Hassan, W. S. (2008). Translator's introduction. In A. Kilito, *Thou shalt not speak my language* (W. S. Hassan, Trans., pp. vii–xxvi). Syracuse University Press.

Kātebī, Ḥ.-Q. (1942–1943). *Āẕarbāyjān o vaḥdat-e mellī*. Ḥosseynī.

Katouzian, H. (2010). *The Persians: Ancient, mediaeval and modern Iran*. Yale University Press.

Mahdavī, E. (1924). Madāres-e qadīme rā bāyad bast! *Nāme-ye Farhangestān*, *3*, 130–137.

Motadel, D. (2014). Iran and the Aryan myth. In A. M. Ansari (Ed.), *Perceptions of Iran: History, myths and nationalism from medieval Persia to the Islamic Republic* (pp. 119–145). I. B. Tauris.

Navvābī, M. (1976). Zabān-e konūnī-ye Āẕarbāyjān. In M. Ṭāvūsī (Ed.), *Majmūʿa-ye maqālāt* (Vol. 1, pp. 1–146). Enteshārāt-e Āsīyāʾī Dāneshgāh-e Pahlavī-ye Shīrāz.

Pavlenko, A. (2006). *Emotions and multilingualism*. Cambridge University Press.

Raʿdī Āẕarakhashī, Gh.-ʿA. (1989–1990). Zabān-e fārsī o vaḥdat-e mellī. In Ī. Afshār (Ed.), *Zabān-e fārsī dar Āẕarbāyjān* (pp. 230–235). Tehran: Moqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār.

Rahimi Bahmany, L. (in press). *Azeri Turkish narratives: Monolingualism in modern Iran*. Edinburgh University Press.

Rahimi Bahmany, L. (2023). Mirzə Fətəli Axundzadə. In D. Thomas, J. Chesworth, R. Pourjavady, & D. Pratt (Eds.), *Christian–Muslim Relations: A Bibliographical History* (Vol. 20, *Iran, Afghanistan, and the Caucasus (1800–1914)*, pp. 538–546). Brill.

Taqīzāde, Ḥ. (1920). Dore-ye jadīd. *Kāve*, *1*(36), 1–2.

Weiß, J., & Schwietring, T. (2008). Die Macht der Sprache: Eine philosophisch-soziologische Reflexion. In J. Limbach & K. von Ruckteschell (Eds.), *Die Macht der Sprache* (pp. 18–22). Langenscheidt und Goethe-Institut.

Yildiz, Y. (2013). *Beyond the mother tongue: The postmonolingual condition*. Fordham University Press.

Leila RAHİMİ BAHMANY 0000-0002-6120-8476

Hollanda Utrecht Üniversitesi, Avrupa Araştırma Konseyi (ERC)

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 2 Şubat 2026

Yayına Kabul edildiği tarih: 19 Şubat 2026

E-yayın tarihi: 30 Mart 2026

Çıktı sayfa sayısı: 15

Kaynak sayısı: 23

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

İrandakı Çağdaş Türk Dili Qrammatika Kitabları Üzərinə Bir Araşdırma[1]

• **Mehmet Rıza HEYET** [2]

Xülasə: Bu tədqiqatın mövzusunu İranda son yüz il ərzində Azərbaycan türkcəsi üzrə qələmə alınmış mühüm qrammatika kitablarının xronoloji çərçivədə araşdırılması, eləcə də həmin əsərlərin məzmunu, metodologiyası, terminologiyası, əlifba seçimi və dil adlandırılması baxımından qiymətləndirilməsi təşkil edir. Tədqiqatda Pəhləvi dövründə tətbiq edilən qadağa və məhdudiyyətlərə baxmayaraq gizli və ya məhdud imkanlarla nəşr olunan ilk qrammatika kitablarından başlayaraq, Məhəmmədəli Fərzanə və Məhəmmədtağı Zəhtabi kimi müəlliflərin daha sistemli və elmi yanaşmalarına, pedaqoji məqsədlə hazırlanmış dərsliklərdən riyazi metodlara əsaslanan qrammatika tədqiqatlarınadək uzanan geniş bir ədəbiyyat nəzərdən keçirilmişdir. Bununla yanaşı, dilin adlandırılması ilə bağlı qarışıqlıq, müxtəlif yazı sistemləri arasındakı fərqlər və Şimali Azərbaycan mərkəzli standart dil anlayışının təsiri kimi əsas məsələlər də müzakirə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, İran mühitində qrammatika yazıçılığı, türk dilində təhsilin faktiki olaraq qadağan edildiyi şəraitdə, dilin yaşadılması, mədəni varlığın qorunması və milli kimliyin davam etdirilməsi uğrunda aparılan mübarizənin mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. Aparılan təhlil və müqayisələr əsasında araşdırmaya cəlb edilən əsərlərin üstün və zəif cəhətləri, oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, məqsədləri, funksiyaları və Azərbaycan türkcəsinin inkişafına verdiyi töhfələr müəyyənləşdirilməyə çalışılmışdır.

Anahtar sözcükler: İran, Güney Azərbaycan, qrammatika kitabları, Azərbaycan türkcəsi, dil bilgisi.

---

[1] Bu məqalə ilk dəfə Çukurova Universitetinin *Türkologiya Araşdırmaları* jurnalının 11-ci cild, 1-ci sayında (iyun 2026, s. 247–265) nəşr olunmuşdur. Təqdim olunan mətn həmin məqalənin genişləndirilmiş varyantının fars dilinə tərcüməsidir.

[2] Ankara Universiteti, Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları Bölümünün dosenti. **E-posta:** mrheyet@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0003-3336-6597

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

İRAN'DAKİ ÇAĞDAŞ TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME [1]

• **Mehmet Rıza HEYET** [2]

Özet: İran'da son yüz yıl içinde Azerbaycan Türkçesi üzerine kaleme alınmış önemli dil bilgisi kitaplarının kronolojik bir çerçevede incelenmesi; söz konusu eserlerin içerik, yöntem, terminoloji, alfabe tercihleri ve dil adlandırması bakımından değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, Pehlevi dönemindeki yasak ve kısıtlamalara rağmen gizli ya da sınırlı imkânlarla yayımlanan ilk gramer kitaplarından başlanarak, Ferzane ve Zehtabi gibi isimlerin daha sistemli ve bilimsel yaklaşımlarına; pedagojik amaçlı ders kitaplarından matematiksel yöntem denemelerine kadar uzanan geniş bir literatür ortaya konmuştur. Bunlar ortaya konurken de dil adlandırması konusundaki karmaşa, yazım sistemleri arasındaki farklılıklar ve Kuzey Azerbaycan merkezli standart dil anlayışının etkisi gibi temel meselelere değinilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, İran sahasındaki dil bilgisi yazımının Türkçe eğitiminin fiilen yasaklandığı bir ortamda kültürel varlığı koruma ve millî kimliği sürdürme çabasının da bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan tetkik ve analizlerle de incelenmeye esas alınan eserlerin olumlu ve olumsuz yönleri, benzerlik ve farklılıkları, amaç, görev ve katkıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: İran, Güney Azerbaycan, gramer kitapları, Azerbaycan Türkçesi, dil bilgisi.

---

[1] Bu makale ilk olarak Çukurova Üniversitesi *Türkoloji Araştırmaları* Dergisi'nin Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2026 tarihli sayısında (ss. 247–265) yayımlanmıştır. Elinizdeki metin, söz konusu makalenin genişletilmiş halinin Farsça çevirisidir.

[2] Dr. Öğretim Üyesi. Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebyatları Bölümü. **E-posta:** mrheyet@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/0000-0003-3336-6597

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

A STUDY ON CONTEMPORARY TURKISH GRAMMAR BOOKS IN IRAN [1]

• **Mehmet Riza HEYET** [2]

Abstract: This study examines, within a chronological framework, the important grammar books on Azerbaijani Turkish written in Iran over the last century; and evaluates these works in terms of content, methodology, terminology, alphabet choices, and linguistic nomenclature. The study presents a broad corpus ranging from the earliest grammar books published secretly or under restricted conditions during the Pahlavi period to the more systematic and scholarly approaches of figures such as Farzaneh and Zehtabi, as well as from pedagogically oriented textbooks to attempts at applying mathematical methods to grammar. In this process, key issues such as the confusion surrounding language naming, differences among writing systems, and the influence of a North Azerbaijan-centered standard language model have been identified and analyzed.

The article further demonstrates that grammar writing in the Iranian context has not merely been an academic endeavor, but also a component of efforts to preserve cultural existence and sustain national identity in an environment where Turkish-language education has been effectively prohibited. While some of the examined works display methodological rigor and originality, others reveal shortcomings such as the absence of proper references, terminological inconsistencies, and debatable orthographic preferences, all of which invite critical evaluation.

Keywords: Iran, South Azerbaijan, grammar books, Azerbaijani Turkish, grammar.

---

[1] This article was first published in the *Turcology Studies Journal* of Çukurova University, Volume 11, Issue 1 (June 2026), pp. 247–265. The present text is an expanded Persian translation of the article published in that journal.

[2] Assistant Professor, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Ankara University., **Email:** mrheyet@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-3336-6597

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

پژوهشی درباره کتاب‌های دستور زبان ترکی معاصر در ایران[۱]

• دکتر محمدرضا هیئت[۲]

چکیده:

موضوع این پژوهش، بررسی کتاب‌های مهم دستور زبان ترکی آذربایجانی است که طی یکصد سال اخیر در ایران تألیف شده‌اند. این آثار در چارچوبی تاریخی و به ترتیب زمانی معرفی و از منظر محتوا، روش، اصطلاح‌شناسی، انتخاب الفبا و نام‌گذاری زبان مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. در این مطالعه، سیر تحول دستورنویسی از نخستین کتاب‌های دستور زبان که در دوره پهلوی، با وجود ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های رسمی، به‌صورت مخفیانه یا با امکاناتی بسیار محدود منتشر شدند، تا آثار نظام‌مند و علمی پژوهشگرانی چون محمدعلی فرزانه و محمدتقی زهتابی، همچنین از کتاب‌های آموزشی با اهداف تربیتی تا آثاری که در آن‌ها از روش‌های ریاضی برای تحلیل دستور زبان بهره گرفته شده است، مورد بررسی قرار گرفته و تصویری جامع از ادبیات موجود ارائه شده است. افزون بر این، به مسائل بنیادینی همچون آشفتگی در نام‌گذاری زبان، تفاوت نظام‌های نگارشی و تأثیر الگوی زبان معیار مبتنی بر ترکی آذربایجان شمالی نیز پرداخته شده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که دستورنویسی زبان ترکی آذربایجانی در ایران، در شرایطی که آموزش رسمی این زبان عملاً ممنوع بوده است، تنها یک فعالیت علمی نبوده، بلکه بخشی از تلاش برای حفظ زبان، صیانت از هویت ملی و استمرار حیات فرهنگی نیز به شمار می‌رفته است. همچنین، با بررسی و تحلیل آثار مورد مطالعه، نقاط قوت و ضعف، وجوه اشتراک و افتراق، اهداف، کارکردها و سهم هر یک از این آثار در توسعه مطالعات دستور زبان ترکی آذربایجانی ارزیابی شده است.

کلیدواژه: ایران، آذربایجان جنوبی، کتاب‌های دستور زبان، ترکی آذربایجانی، دستور زبان.

---

[۱] این مقاله نخستین بار در جلد ۱۱، شماره ۱ (ژوئن ۲۰۲۶) مجله *پژوهش‌های ترک‌شناسی* دانشگاه چوقور اووا، در صفحات ۲۴۷ تا ۲۶۵ منتشر شده است. متن پیش‌رو ترجمه فارسیِ گسترش‌یافته مقاله منتشرشده در همان مجله است.

[۲] استادیار، گروه لهجه‌ها و ادبیات‌های ترکی معاصر، دانشگاه آنکارا. **ایمیل:** mrheyet@gmail.com **اورسید:** https://orcid.org/0000-0003-3336-6597

VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 49-77
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

پژوهشی درباره کتاب‌های دستور زبان ترکی معاصر در ایران

● **دکتر محمدرضا هیئت**

مقدمه

در گستره جغرافیایی ایران که در طول تاریخ آثار فراوانی درباره زبان ترکی، کتاب‌های دستور زبان، فرهنگ‌های تک‌زبانه و چندزبانه، ترجمه‌ها و متون اصیل پدید آمده است، امروزه شرایط به‌گونه‌ای است که انتشار آثار ترکی گاه به‌طور کامل ممنوع می‌شود، گاه با محدودیت‌های گسترده روبه‌رو است، گاه نویسندگان برای دریافت مجوز انتشار ناگزیرند مدت‌های طولانی در انتظار بمانند و در بسیاری از موارد نیز این آثار تنها پس از اعمال سانسور امکان انتشار می‌یابند. ازاین‌رو، هر اثر ترکی که در چنین فضایی منتشر شده و به دست مخاطبان می‌رسد، روایت و سرگذشت ویژه خود را دارد.

چنان‌که در مقدمه بیشتر کتاب‌های مورد بررسی این پژوهش نیز مورد تأکید قرار گرفته است، نقطه آغاز این روایت‌ها بیش از آن‌که تولید یک اثر علمی به معنای دقیق کلمه باشد، تلاشی برای پر کردن بخشی از خلأ موجود، جبران کمبود منابع آموزشی ناشی از محرومیت از آموزش زبان ترکی و نیز پاسداری از هویت ملی، در چارچوب امکانات و شرایط موجود، بوده است. از همین رو، در بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده درباره زبان ترکی (ترکی آذربایجانی) در ایران و نیز در میان پدیدآورندگان این آثار، معمولاً تخصص دانشگاهی به مفهوم متعارف آن مورد انتظار نبوده و در نتیجه، نمی‌توان از همه این آثار انتظار برخورداری از معیارهای رایج دانشگاهی را داشت. با این حال، این وضعیت به هیچ‌وجه از ارزش علمی یا تأثیر اجتماعی این آثار نمی‌کاهد؛ بلکه برعکس، بر ارزش و اهمیت آن‌ها می‌افزاید، زیرا این آثار حاصل تلاش‌های ایثارگرانه نویسندگانی است که با وجود همه محدودیت‌ها و دشواری‌ها، موفق به تألیف و انتشار آن‌ها شده‌اند.

با وجود آن‌که آموزش زبان ترکی بر اساس اصل پانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حقی قانونی به شمار می‌رود، در عمل با محدودیت‌های جدی مواجه است. ازاین‌رو، کتاب‌های دستور زبان ترکی که در ایران تألیف شده‌اند، افزون بر آن‌که منابع آموزشی دستور زبان محسوب می‌شوند، در بسیاری از موارد کارکرد کتاب‌های کمک‌آموزشی را نیز دارند و به همین دلیل معمولاً با تمرین‌ها، نمونه‌ها و تکالیف آموزشی برای خوانندگان ــ یا به تعبیر دیگر، داوطلبان زبان‌آموزانی ــ همراه هستند. هرچند بیشتر این آثار با در نظر گرفتن میزان آشنایی مخاطبان با دستور زبان ترکی برای زبان‌آموزان در سطح متوسط تدوین شده‌اند، برخی از آن‌ها آموزش را از سطح ابتدایی آغاز کرده‌اند. از آنجا که این سطح آموزشی اهمیت ویژه‌ای یافته است، در کنار کتاب‌های دستور زبان، شمار قابل توجهی از آثار کاربردی، از جمله راهنماهای خودآموز زبان ترکی نیز منتشر شده است.

با بررسی پیشینه نویسندگان کتاب‌های دستور زبان زبان ترکی که موضوع این پژوهش را تشکیل می‌دهند، روشن می‌شود که جز شمار اندکی از آنان، هیچ‌یک دارای تخصص اصلی در حوزه زبان نبوده و حرفه اصلی آنان نیز زبان‌شناسی یا ترکی‌شناسی نیست. بیشتر این نویسندگان، در کنار فعالیت‌های حرفه‌ای خود، گرامر زبان مادری‌شان، یعنی زبان ترکی را از منابع گوناگونی که در اختیار داشته یا به آن‌ها دسترسی یافته‌اند، فرا گرفته و با انجام پژوهش‌ها و مطالعات مستمر، آثاری ارزشمند در این زمینه پدید آورده‌اند.

بخش عمده‌ای از کتاب‌های دستور زبان ترکی به زبان ترکی تألیف شده‌اند؛ با این حال، شماری از آن‌ها به زبان فارسی نگاشته شده‌اند تا مخاطبانی که تحصیلات خود را به زبان فارسی گذرانده و در خواندن متون ترکی با دشواری روبه‌رو هستند، بتوانند این زبان را آسان‌تر فراگیرند. همچنین، در برخی از کتاب‌های تألیف‌شده به زبان ترکی، هر جا که لازم دانسته شده، توضیحاتی به زبان فارسی ارائه شده یا در پایان کتاب فرهنگ‌های ترکی ـ فارسی برای استفاده خوانندگان افزوده شده است.

در حالی که در متون تاریخیِ نگاشته‌شده در حوزه‌های ایران و آذربایجان، در نام‌گذاری زبان هیچ‌گونه ابهام یا اختلافی مشاهده نمی‌شود، پس از سال ۱۹۲۵ مسئله نام‌گذاری زبان در کتاب‌های دستور زبان ترکی به یکی از مهم‌ترین چالش‌ها تبدیل شده و آشفتگی قابل توجهی را پدید آورده است. برخی از پژوهشگران، همانند مردم، عناوینی چون «ترکی»، «زبان ترکی» و «تورکجه» را برای آثار خود برگزیده‌اند، در حالی که گروهی دیگر اصطلاحاتی مانند «آذری» و «زبان آذربایجانی» را به کار برده‌اند. این آشفتگی در نام‌گذاری گاه تا آنجا پیش رفته است که برخی نویسندگان در بخش‌های مختلف یک اثر، بدون هیچ تمایزی از تعابیری همچون «زبان

ترکی»، «زبان آذربایجانی» و «زبان آذری/آذری» استفاده کرده‌اند و این تفاوت‌ها را چندان مهم ندانسته‌اند. در مقابل، برخی دیگر برای پرهیز از این اختلافات، اصطلاحات کلی و انتزاعی‌تری مانند «زبان مادری» و «زبان میهن» را ترجیح داده‌اند.

یکی دیگر از ویژگی‌های این آثار، تأثیر آشکار کتاب‌های دستور زبان منتشرشده در ترکیه و جمهوری آذربایجان بر آن‌هاست. همان‌گونه که می‌دانیم، در فرایند شکل‌گیری گونه معیار زبان ترکی آذربایجانی، سرزمین آذربایجان به دو بخش تقسیم شده بود و در بخش جنوبی، پس از به قدرت رسیدن سلسله پهلوی، آموزش و کاربرد زبان ترکی با محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های گسترده مواجه شد. ازاین‌رو، زبان معیار کنونی ترکی آذربایجانی عمدتاً بر پایه داده‌های زبانی جمهوری آذربایجان شکل گرفته است. به همین دلیل، کتاب‌های دستور زبانی که در آذربایجان جنوبی تدوین شده‌اند نیز تا حد زیادی از همان الگوها و ویژگی‌ها پیروی کرده‌اند و در نتیجه، در این آثار تنها به‌ندرت به ویژگی‌ها و عناصر بومی و محلی آذربایجان جنوبی پرداخته شده است.

از این منظر، کتاب‌های دستور زبان تألیف‌شده توسط پروفسور دکتر محمدتقی زهتابی و نیز مجموعه مقالات پروفسور دکتر حمید نطقی نسبت به سایر آثار از اصالت بیشتری برخوردارند؛ زیرا افزون بر آنکه رویکردی مستقل‌تر دارند، داده‌ها و شواهد غنی‌تری درباره گونه ترکیِ رایج در آذربایجان جنوبی ارائه می‌کنند.

در این پژوهش، کتاب‌های دستور زبان تألیف‌شده درباره زبان ترکی در ایران طی یک سده اخیر معرفی و به‌اختصار ارزیابی شده‌اند. همچنین، در معرفی و بررسی این آثار، ترتیب گاه‌شناختی یا کرونولوژیک مبنای تنظیم مطالب قرار گرفته است.

مهم‌ترین کتاب‌های تألیف‌شده در زمینه دستور زبان ترکی

۱- جاد، س. م. (بی‌تا). *آذربایجان دیلینه مخصوص صرف و نحو / صرف و نحو ویژه زبان آذربایجان*. بی‌جا، ۱۰۳ ص.

اگر کتاب‌های درسی مانند «وطن دیلی» که در سده نوزدهم توسط میرزا حسن رشدیه تألیف شد و نیز مجموعه کتاب‌های «آنا دیلی» که در دوره حکومت ملی آذربایجان (۱۹۴۶-۱۹۴۵) تدوین گردید، از این بحث مستثنا شوند، یکی از نخستین کتاب‌های دستور زبان نوشته‌شده به زبان ترکی درباره ترکی آذربایجانی در ایران، اثر س. م. جاد با عنوان *صرف و نحو ویژه زبان آذربایجان (آذربایجان دیلینه مخصوص صرف و نحو)* است.

در این اثر، نه تاریخ انتشار و نه محل انتشار ذکر نشده است. این ویژگی، از خصوصیات مشترک بسیاری از آثار ترکی است که در دوره حکومت پهلوی به‌صورت مخفیانه و بدون درج مشخصات نشر به چاپ می‌رسیدند. با توجه به مطالب مطرح‌شده در بخش مقدمه کتاب، می‌توان احتمال داد که این اثر در فاصله سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰ منتشر شده باشد.

نویسنده در مقدمه فارسی کتاب تصریح می‌کند که گستره جغرافیایی آذربایجان از همدان تا دربند امتداد دارد و این سرزمین در سال ۱۸۲۸ به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم شده است. وی همچنین تأکید می‌کند که آذربایجان دارای زبان، موسیقی، فولکلور و سنت‌های فرهنگی ویژه خود است. افزون بر این، نویسنده با اشاره به سیاست‌های پالایش زبانی که در دوره رضاشاه در ایران و مصطفی کمال آتاترک در ترکیه دنبال می‌شد، بر این نکته تأکید می‌کند که هیچ زبانی نباید در معرض سلطه و نفوذ زبان‌های دیگر قرار گیرد (جاد، صص. (۵-۲).

چنان‌که از بخش «منابع کتاب» که به زبان ترکی نگاشته شده، برمی‌آید، نویسنده در تدوین این اثر از منابع متعددی بهره برده است؛ از جمله «دستور زبان ترکی آذربایجانی» اثر میرزا کاظم‌بیگ (۱۸۴۸)، «دستور زبان ترکی آذربایجانی» تألیف لازاروف و بوگدانوف (۱۸۵۷)، «مختصر صرف و نحو زبان ترکی آذربایجانی» نوشته نریمان نریمانوف (۱۸۹۹)، «تسهیل‌القواعد» اثر یوسف طالب‌زاده (۱۹۰۲)، کتاب «مطالعات آذربایجانی (همراه با معرفی ویژگی‌های ترکی جنوبی)[1] تألیف خاورشناس آلمانی کارل فوی (۱۹۰۳)، آثار دستور زبان چوبان‌زاده، جعفرزاده و آقازاده، کتاب «دستور زبان فارسی» نوشته عبدالعظیم‌خان و غلامحسین کاشف، «مختصر صرف ترکی» اثر احمد راسم و نیز «محاکمه‌اللغتین» اثر علی‌شیر نوایی استفاده کرده است (جاد، صص. ح، و، ز).

این کتاب از ده فصل تشکیل شده است. در فصل نخست (۱۰-۱)، الفبا و ویژگی‌های آن (بر پایه خط عربی)، هماهنگی واکه‌ها، دگرگونی‌های آوایی، ریشه‌ها و پسوندها بررسی شده است. فصل دوم (۱۵-۱۱) به قواعد املایی، شیوه نگارش واژه‌های عربی در زبان ترکی و نیز املای دیگر واژه‌های بیگانه اختصاص دارد. در فصل سوم (۲۸-۱۶)، اسم، اسم‌های مرکب، حالت‌های اسم و صفت‌ها مورد بحث قرار گرفته‌اند. فصل چهارم (۳۳-۲۹) به ضمایر شخصی و اشاره، فصل پنجم (۳۶-۳۴) به اعداد، و فصل ششم (۵۵-۳۷) به مصدر، انواع فعل، صیغه‌های وجوب و استفهام، صرف افعال و حروف ربط اختصاص یافته است. در فصل هفتم (۶۴-۵۶)،

[1] Azerbajganische Studien [mit einer Charakteristik des Südtürkischen]

حروف اضافه، قیدها و اسم‌های نامعین بررسی شده‌اند. فصل هشتم (۷۳-۶۵) به حروف اضافه، شیوه نگارش حروف ربط، حروف ندا و مباحث مربوط به جمله اختصاص یافته است. در فصل نهم (۸۶-۷۴)، مباحثی همچون سبک در ادبیات آذربایجان، نمونه‌هایی از نظم و نثر، نامه‌های تبریک و تسلیت، قالب‌های شعری، قافیه، ردیف، غزل، عروض، گونه‌های شعر و نمونه‌هایی از ادبیات عامه مطرح شده است. سرانجام، فصل دهم (۹۹-۸۷) به نشانه‌های نگارشی اختصاص دارد.

از نظر اصطلاحات دستوری به‌کاررفته، مشاهده می‌شود که نویسنده گاه از اصطلاحات سنتی دستور زبان عربی که در آن دوره رایج بوده‌اند، گاه از اصطلاحاتی که امروزه نیز در دستور زبان ترکی به کار می‌روند و گاه از اصطلاحات ابداعی و ویژه خود استفاده کرده است. از جمله اصطلاحات عربیِ به‌کاررفته می‌توان به مجرّد (حالت فاعلی *ابی‌نشان*)، *مفعولٌ‌به* (حالت جهتی)، *مفعولٌ‌إلیه* (حالت مفعولی)، *مفعولٌ‌فیه* (حالت مکانی) و *مفعولٌ‌منه* (حالت انفصالی) که در بخش مربوط به حالت‌های اسم آمده‌اند، اشاره کرد. در میان اصطلاحاتی که امروزه نیز در دستور زبان ترکی رایج‌اند، می‌توان به *اسم، صفت، ساده، مرکب* و *عوضلیک* (ضمیر) اشاره نمود. همچنین، از اصطلاحات ابداعی نویسنده می‌توان *دامار* (ریشه)، *شریکلی فعل* (فعل اشتراکی)، *دایانماق اشاره‌لری* (نشانه‌های سجاوندی، مانند نقطه و ویرگول) و *دوزمه دامار* (ریشه مشتق/ریشه ساخته‌شده) را نام برد که از ویژگی‌های قابل توجه این اثر به شمار می‌آیند.

۲/الف ـ فرزانه، محمدعلی (۱۹۶۵ و ۱۹۷۸). *مبانی دستور زبان آذربایجانی: اصوات ـ کلمات* (جلد اول). تهران: چاپخانه کاویان، ۱۵۰ ص.

۲/ب ـ فرزانه، محمدعلی (۱۹۹۲). *مبانی دستور زبان آذربایجانی: ترکیبات ـ جملات* (جلد دوم). تهران: چاپخانه کیهان، ۱۴۷ ص.

جلد نخست این اثر نخستین بار در سال ۱۹۶۵ در دوره‌ای که انتشار آثار به زبان ترکی در ایران ممنوع بود، به‌صورت مخفیانه منتشر شد و سپس در سال ۱۹۷۸، هم‌زمان با وقوع انقلاب در ایران، برای دومین بار به چاپ رسید.

این اثر که به زبان فارسی نگاشته شده، در میان کتاب‌های گرامر زبان ترکی، یکی از منسجم‌ترین، جامع‌ترین و در عین حال معتبرترین آثاری به شمار می‌رود که بر پایه روش‌های علمی تدوین شده‌اند. پروفسور دکتر گرهارد دورفر، ترک‌شناس برجسته آلمانی، تصریح می‌کند که از پایان جنگ جهانی دوم تا سال ۱۹۶۹ حدود بیست اثر درباره زبان ترکی آذربایجانی در ایران منتشر شده است؛ با این حال، در میان این آثار، ارزشمندترین و باکیفیت‌ترین اثر را کتاب

محمدعلی فرزانه می‌داند. دورفر همچنین خاطرنشان می‌کند که مؤلف در تدوین این کتاب، از اثر محرم ارگین با عنوان *عثمانلیجا درسلری ۱: تورک دیل بیلگیسی* (استانبول، ۱۹۵۸، چاپ دوم، ۱۹۶۲) الگو گرفته است. (دورفر، ۱۹۶۹، صص. ۲-۱)

جلد نخست این اثر از بخش‌های "پیشگفتار" (صص. ۹-۸)، "کلیات" (صص. ۲۴-۹)، "آواشناسی" (صص. ۵۹-۲۵) و "صرف" (صص. ۱۵۰-۶۰) تشکیل شده است.

در بخش "کلیات" که جنبه مقدمه دارد، موضوعاتی همچون اطلاعات کلی درباره ترکی آذربایجانی، کارکرد زبان به‌عنوان یک پدیده اجتماعی، تمایز میان زبان گفتاری و زبان نوشتاری، کاربرد واژه‌های بیگانه در زبان، ساختار پیوندی (التصاقی) زبان ترکی، هماهنگی بزرگ و کوچک واکه‌ها، واکه‌های کوتاه، نبود جنس دستوری، تنوع و قاعده‌مندی نظام فعلی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در بخش "آواشناسی"، الفبا و قواعد نگارش (بر پایه خط عربی)، واکه‌ها، همخوان‌ها و انواع آن‌ها، ویژگی‌های آواهای زبان ترکی و نیز دگرگونی‌های آوایی بررسی شده‌اند.

در بخش "صرف" که تحت عنوان "واژه‌ها" تنظیم شده، موضوعاتی مانند تعریف واژه، هجا و انواع آن، تکیه، ریشه و وندها، ترتیب وندها، انواع واژه، اسم، صفت، قید، ضمیر، فعل و انواع آن، ساخت‌های منفی، صیغه‌های زمانی، وندهای اشتقاقی و تصریفی، حروف اضافه و ادات و نیز حروف ندا مورد بحث قرار گرفته‌اند.

از آنجا که این کتاب فاقد بخش کتاب‌نامه است، مشخص نیست نویسنده در تدوین آن از چه منابعی بهره گرفته است. هرچند این وضعیت از منظر اصول علمی و اخلاق پژوهش کاستی محسوب می‌شود، اما نویسنده در بخش "پیشگفتار" (صص. ۸-۷) تصریح می‌کند که برای نگارش اثر از منابع گوناگونی که به موضوع مربوط بوده یا می‌توانسته‌اند در تبیین آن مؤثر باشند، استفاده کرده است. وی همچنین اشاره می‌کند که افزون بر پژوهش‌های علمی و کتاب‌های درسی مقدماتی، از زبان زنده و رایج جامعه نیز بهره برده است.

برای نمونه، دیدگاه نویسنده درباره واکه آغازین /ı/ مؤید همین رویکرد است. وی در توضیح ویژگی‌های این واکه، علت به‌کار نرفتن آن در آغاز واژه را "کوتاه‌تر بودن آن نسبت به سایر واکه‌ها" می‌داند. به اعتقاد او، این واکه در آغاز واژه توانایی تشکیل هجایی مستقل را ندارد و ازاین‌رو جای خود را به نزدیک‌ترین واکه، یعنی /i/، می‌دهد (صص. ۴۷-۴۶). در حالی که در کتاب‌های دستور زبان منتشرشده در جمهوری آذربایجان، علت نوشته نشدن واکه /ı/ در آغاز واژه، نبودِ حرف بزرگ / Ы / در الفبای سیریلیک دانسته شده است؛ رویه‌ای که پس از گذار به

الفبای لاتین نیز ادامه یافت. این در حالی است که در آذربایجان جنوبی، واکه /1/ در آغاز واژه نیز به کار می‌رود.

جلد دوم این اثر نخستین بار در سال ۱۹۹۲ منتشر شد و به مباحث **ترکیب‌ها** و **نحو** اختصاص دارد.

در این جلد که فاقد پیشگفتار و مقدمه است، موضوعاتی همچون واژه‌های مرکب، ترکیب‌ها، ترکیب‌های اضافی و وصفی، افعال کمکی، ساختار جمله، اجزای اصلی و فرعی جمله و انواع جمله مورد بررسی قرار گرفته‌اند. (صص. ۸-۵)

این کتاب که به زبان فارسی تألیف شده و مشتمل بر ۱۴۷ صفحه است، از مهم‌ترین و معتبرترین پژوهش‌های منتشرشده در ایران در زمینه نحوِ ترکی آذربایجانی به شمار می‌رود.

۳- زهتابی، محمدتقی (بی‌تا). *ایران تورکجه‌سی‌نین صرفی / صرف زبان ترکی ایران* .انتشارات ارمغان، تهران، ۱۹۴ ص.

عنوان این اثر بر روی جلد بیرونی، در برچسبی که بعداً بر روی آن چسبانده شده، «ایران تورکجه‌سی‌نین صرفی» (صرف زبان ترکی ایران) آمده است؛ اما در صفحه عنوان، نام کتاب معاصر آذربایجان دیلی‌نین صرف و نحوی» (صرف و نحو زبان معاصر آذربایجانی) ذکر شده است. نام مؤلف نیز به‌صورت اختصاری «د. م. ت. ز» درج گردیده است. همان‌گونه که از عنوان کتاب نیز برمی‌آید، در نسخه‌ای که در اختیار داریم، بخشی درباره **ن** وجود ندارد.

نویسنده کتاب خود را با این تقدیم‌نامه آغاز می‌کند:

> *"این اثر به روان جاودان استاد بزرگ، میرزا حسن رشدیه، که برای نخستین بار آموزش به زبان مادری را با روشی نوین در مدارس بنیان نهاد و نخستین کتاب درسی زبان ما با عنوان* **وطن دیلی** *را در تاریخ ملت ما تألیف کرد، تقدیم می‌شود.»* (متن اصلی به زبان ترکی است.)

پس از این تقدیم‌نامه، چند بند از مقاله «زبان مادری ما» نوشته مرحوم جعفر پیشه‌وری که در تاریخ ۵ سپتامبر ۱۹۴۵ در روزنامه *آذربایجان* منتشر شده، نقل گردیده است.

این اثر در سال‌های اقامت نویسنده در عراق تألیف شده و نخستین بار در سال ۱۹۷۶ در آلمان به چاپ رسیده است. (آرخایین، ۲۰۰۲، ص. ۱۳) بعدها نیز چاپ عکسی (فاکسیمیله) آن در تهران منتشر شد.

این کتاب از بخش‌های "آغاز سخن"، "پیشگفتار"، "مقدمه"، "چند سخن" و "دستور زبان" تشکیل شده است. نویسنده در بخش "مقدمه" به شرایط و زمینه‌های تألیف اثر، وضعیت زبانی ترک‌هایی که از حق آموزش به زبان مادری محروم بوده‌اند و نیز کاستی‌ها و نارسایی‌های آثار پیشینِ منتشرشده درباره دستور زبان ترکی در ایران می‌پردازد (صص. v-1). همچنین در "پیشگفتار" تصریح می‌کند که مخاطبان اصلی این کتاب، «روشنفکران ترک ایران» هستند (ص. c).

در بخش "آواشناسی" (فونتیک)، ساختار آوایی زبان ترکی، طبقه‌بندی واکه‌ها و همخوان‌ها، هجاها و نیز هماهنگی واکه‌ها بررسی شده است. در بخش "صرف (مورفولوژی) نیز مباحثی همچون ریشه‌ها، وندها، اسم، حالت‌های اسم، انواع اسم از نظر ساخت، صفت، اعداد، ضمایر، افعال، قیدها، حروف ندا، حروف ربط و حروف اضافه مورد بحث قرار گرفته‌اند.

این اثر، از جمله نخستین، جامع‌ترین و مهم‌ترین کتاب‌های گرامر ترکی آذربایجانی است که با رویکرد دستور زبان‌شناسی نوین به زبان ترکی در ایران و به زبان ترکی تألیف و منتشر شده است. این کتاب همچنان ارزش خود را به‌عنوان منبعی مرجع و قابل استناد در مطالعات گرامر ترکی آذربایجانی حفظ کرده است. دیگر آثار دستوری نویسنده که در سال‌های بعد تألیف شده‌اند، در بخش‌های بعدی این پژوهش به‌طور جداگانه معرفی و بررسی خواهند شد.

۴- باغچه‌بان پیرنظر، ثمینه (۱۹۸۱). *گلین تورکجه دانیشاق / بیایید ترکی صحبت کنیم*. تهران: چاپخانه سهامی، ۱۴۴ ص.

این اثر، اندکی پس از پیروزی انقلاب ایران و با هدف آموزش آسان زبان ترکی آذربایجانی منتشر شد و از نخستین کتاب‌هایی است که با چنین رویکردی در ایران به چاپ رسیده است. نویسنده، دختر جبار باغچه‌بان، بنیان‌گذار نخستین کودکستان، مهدکودک (باغچه کودکان) و نیز نخستین دبستان ویژه کودکان ناشنوا در ایران است. وی عمدتاً در حوزه ادبیات کودک و آموزش فعالیت داشته و چندین اثر در این زمینه تألیف کرده است.

این اثر از یک پیشگفتار و سی درس تشکیل شده است. نویسنده در پیشگفتار (صص. ۶-۵) زبان ترکی آذربایجانی را یکی از قاعده‌مندترین زبان‌های جهان معرفی کرده و ویژگی‌های بنیادین آن را در شش بند خلاصه می‌کند. به گفته وی، زبان ترکی زبانی پیوندی (التصاقی) است؛ ریشه واژه‌ها هنگام صرف و تصریف تغییر نمی‌کند؛ وندها بر اساس ترتیب معینی به ریشه افزوده می‌شوند؛ واژه‌ها تابع هماهنگی واکه‌ها هستند؛ در این زبان واکه‌های کشیده وجود ندارد

و حتی واکه‌های کشیده در واژه‌های دخیل نیز کوتاه می‌شوند؛ اسم دارای حالت‌های دستوری است و زبان ترکی از نظر نظام فعلی، از غنی‌ترین زبان‌های جهان به شمار می‌آید.

بیست‌وپنج درس نخست کتاب (صص. ۱۱۹-۱) از دو بخش "متون گفت‌وگو" و "دستور زبان" تشکیل شده‌اند. در پنج درس پایانی (صص. ۱۴۴-۱۲۰) نیز متونی درباره فرهنگ و ادبیات ترکی آذربایجان، همراه با مباحث دستوری، ارائه شده است. از مهم‌ترین منابع مورد استفاده در تدوین این کتاب می‌توان به *مبانی دستور زبان آذربایجانی* اثر محمدعلی فرزانه (۱۹۷۹)، *راهنمای خودآموز زبان‌های آذربایجانی و فارسی* اثر سلام‌الله جاوید (۱۹۶۴)، *می‌خواهم ترکی آذربایجانی بیاموزم* نوشته عباس اشراقی (۱۹۷۹)، کتاب‌های درسی *آنا دیلی* که در سال‌های ۱۹۴۶-۱۹۴۵ به‌عنوان کتاب درسی مورد استفاده قرار می‌گرفتند و بعدها به‌صورت چاپ عکسی توسط انتشارات فرزانه بازنشر شدند، و نیز شماره‌های مختلف مجله *وارلیق* اشاره کرد.

این کتاب عمدتاً بر پایه زبان گفتاری روزمره تنظیم شده است؛ ازاین‌رو، در مواردی ویژگی‌های گویشی، متفاوت از زبان معیار نوشتاری، در آن مشاهده می‌شود (برای نمونه: *گلدیز* به‌جای *گلدینیز* "آمدید" ص. ۸؛ *اوخودوز* به‌جای *اوخودونوز* "خواندید" ص. ۹؛ *کیمینن* به‌جای *کیمینله* "با چه کسی" ص. ۱۱). همچنین، در برخی نمونه‌ها رعایت نشدن کامل هماهنگی واکه‌ها و قواعد املایی (مانند *دییرلر* به‌جای *دئییللر* "نیستند" ص. ۱۴) و نیز به‌کارگیری برخی ساخت‌های غیرمعیار (مانند *منیم واریمدی* به‌جای *منده وار* "دارم" ص. ۱۹) جلب توجه می‌کند.

از دیگر ویژگی‌های ارزشمند این اثر، همراه بودن آن با سه نوار صوتی است که برای زبان‌آموزان امکان تمرین شنیداری و تلفظ صحیح را فراهم می‌ساخت و بدین ترتیب، فرایند یادگیری را تسهیل کرده و بر ارزش آموزشی و کارکرد تربیتی کتاب افزوده است.

۵- منظوری خامنه، عبدالکریم (۱۹۸۱). *تورکجه- فارسجا معمولی دانیشیقلار / گفت‌وگوهای روزمره ترکی–فارسی*. تهران: چاپخانه تیرنگ، ۱۶۸ ص.

نویسنده این اثر که در سال ۱۹۸۳ با تیراژ ۳۰۰۰ نسخه بار دیگر به چاپ رسید، از اعضای نخستین هیئت تحریریه مجله *وارلیق* بود و آثار متعددی در زمینه گفت‌وگوهای روزمره به زبان ترکی و ادبیات شفاهی تألیف کرده است.

بر اساس مطالب مندرج در "پیشگفتار"، این کتاب با هدف فراهم ساختن امکان یادگیری آسان زبان یکدیگر برای ترک‌ها و فارس‌ها و نیز آموزش معادل‌های دو زبان در قالب گفت‌وگوهای روزمره تدوین شده است. نویسنده تصریح می‌کند که این اثر را در سال ۱۹۷۵ به

پایان رسانده، اما به دلیل شرایط دشوار سیاسی و فرهنگی آن دوره، امکان انتشار آن فراهم نبوده است؛ زیرا در آن زمان انتشار آثار به زبان ترکی ممنوع بود (صص. ۴-۳).

در بخش فارسی کتاب با عنوان "دستور مختصر زبان ترکی آذری"، نمونه‌هایی از الفباهای عربی، سیریلیک و لاتین مورد استفاده برای نگارش زبان ترکی آذربایجانی ارائه شده است (صص. ۶-۵). سپس ویژگی‌های بنیادین زبان ترکی، از جمله هماهنگی واکه‌ها، ضمایر شخصی، پسوند مصدر، انواع فعل، صیغه‌های زمانی و اجزای جمله، به‌صورت نسبتاً مفصل شرح داده شده‌اند (صص. ۱۲-۶).

بخش اصلی این اثر را قسمت "گفت‌وگوهای روزمره" تشکیل می‌دهد که در آن موضوعات گوناگون به صورت دوستونه (متن ترکی در سمت راست و متن فارسی در سمت چپ) تنظیم شده‌اند. در این بخش، گفت‌وگوهایی درباره موضوعاتی همچون سلام و احوال‌پرسی، آشنایی، خانواده و روابط خویشاوندی، میهن، دریای خزر و دریاچه ارومیه، مکالمات تلفنی، مدرسه، کتابخانه، دانشگاه، فصل‌های سال، وضعیت آب‌وهوا، تعطیلات، سینما و تئاتر، باغ‌وحش و اعیاد و مناسبت‌ها ارائه شده است (صص. ۱۶۴-۱۳).

کتاب با درج شعر "آذربایجان" سروده شاعر نامدار آذربایجانی صمد وورغون و نیز ترجمه فارسی آن به پایان می‌رسد (صص. ۱۶۶-۱۶۴).

از نظر زبانی، در بخش‌هایی از این اثر ویژگی‌های گویشی نیز به چشم می‌خورد که نشان‌دهنده گرایش نویسنده به بازتاب زبان گفتاری رایج در کنار زبان معیار است.

۶- پیرهاشمی، تیمور (۱۹۸۹). *آذری دیلی‌نین قرامری / دستور زبان آذری* .تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز، ۲۲۹ ص.

این اثرِ تیمور پیرهاشمی، از اعضای هیئت تحریریه مؤسس مجله *وارلیق*، تنها یک سال پس از درگذشت نویسنده به چاپ رسید (ص. ح). کتاب به‌جای پیشگفتار، با یادداشتی کوتاه از پروفسور دکتر حمید نطقی آغاز می‌شود که در قالب نامه‌ای درباره ارزش و اهمیت این اثر نگاشته شده است (صص. ۲-۱).

نویسنده در بخش "سخن مؤلف" تصریح می‌کند که در تدوین این کتاب از منابع متعددی بهره برده است؛ از جمله مقالات دستور زبان دکتر حمید نطقی که در مجله *وارلیق* منتشر شده‌اند؛ کتاب *مبانی دستور زبان آذربایجانی* اثر محمدعلی فرزانه؛ *صرف زبان ترکی ایران* تألیف دکتر محمدتقی زهتابی؛ *ساخت فعل در زبان ترکی از دیدگاه زبان‌شناسی* نوشته دکتر نادر

وزین‌پور؛ *صرف عثمانی به ترتیب جدید* اثر دکتر نجیب عاصم؛ *صرف و نحو ویژه زبان آذربایجانی* تألیف دکتر س. م. جاد؛ *دستور زبان فارسی: روش نوین* اثر دکتر پرویز ناتل خانلری و نیز *دستور زبان فارسی* نوشته دکتر محمد خیام‌پور.

وی همچنین خاطرنشان می‌کند که پیش از انتشار کتاب، متن اثر را با بهره‌گیری از رهنمودها و پیشنهادهای علمی دکتر جواد هیئت و دکتر حمید نطقی بازنگری و تکمیل کرده است (صص. ۵-۳).

یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های این کتاب، نوآوری نویسنده در حوزه اصطلاحات دستور زبان است. بخشی از این اصطلاحات که در صفحات ۷ تا ۱۰ کتاب همراه با معادل‌های فارسی آن‌ها به‌صورت فهرست‌وار ارائه شده‌اند، امروزه نیز با همان معنا در ترکی ترکیه به کار می‌روند (مانند: *اؤن اک* (پیشوند)، *آیریق* (منفصل)، *ائیلم* (فعل)، *تاملچ* (متمم)، *چیقاق* (مخرج) و مانند آن). در مقابل، بخشی دیگر از این اصطلاحات ساخته و پرداخته خود نویسنده یا اصطلاحاتی هستند که وی با معنایی تازه به کار گرفته است. از جمله این اصطلاحات می‌توان به *آرال* (میانوند)، *آربا* (معادل)، *آردلاما* (پی‌درپی آمدن، توالی)، *اؤنل* (پیشنهاد)، *اونل* (واکه)، *ائتگی* (فعل)، *تؤره* (قاعده، دستور)، *دیل تؤره‌سی* (دستور زبان)، *سوسوق* (همخوان)، *سؤیلک* (جمله)، *قاییداجاق* (مرجع)، *یاشیق* (نامعین)، *یوواریق* (گرد) و *دگیشیجی* (عنصر تصریف‌پذیر) اشاره کرد.

در بخش نخست کتاب (صص. ۱۶۴-۱۱)، مباحثی همچون مقدمه، حروف منفصل و متصل، ریشه و وند، نشانه‌های سجاوندی، اسم، صفت، کنایه، عدد، فعل، قید و برخی قواعد املایی بررسی شده‌اند. بخش دوم (صص. ۲۲۹-۱۶۵) نیز به موضوعاتی از قبیل صرف، هماهنگی فعل و فاعل، حروف ندا، مالکیت (پسوندهای ملکی)، ترکیب‌های اضافی و وصفی و پاسخ تمرین‌ها اختصاص یافته است.

در جلد پشت کتاب، عنوان اثر با الفبای لاتین به صورت *Azeri Türk Dilinin Grameri* درج شده است.

۷- زهتابی، محمدتقی (۱۹۹۱). *زبان ادبی معاصر آذری: صرف و نحو* .تبریز: انتشارات ائلدار و آشنا، ۳۵۵ ص.

این اثر پروفسور دکتر محمدتقی زهتابی که سال‌ها در تبریز و دیگر شهرهای آذربایجان جنوبی، بدون هیچ‌گونه حمایت مالی و صرفاً با امکانات شخصی خود، در منازل به آموزش زبان ترکی می‌پرداخت و خدماتی بی‌بدیل در زمینه آموزش علمی زبان ترکی به شهروندان ارائه کرد، در

واقع نسخه تکمیل‌شده یادداشت‌هایی است که وی در سال ۱۹۸۹ برای کارکنان بخش برون‌مرزی رادیو تبریز و نیز افرادی که به‌صورت داوطلبانه در کلاس‌های خانگی او شرکت می‌کردند، تهیه کرده بود (ص. ۱۵).

این کتاب تا زمان انتشار خود، جامع‌ترین اثر تألیف‌شده به زبان ترکی در زمینه دستور زبان ترکی به شمار می‌رفت. شیوه بیان، اصالت متون و نمونه‌های ارائه‌شده و نیز گنجاندن ویژگی‌های زبانی خاص ترکی آذربایجان جنوبی، این اثر را به یکی از مهم‌ترین منابع دستور زبان در این حوزه تبدیل کرده است.

نویسنده در بخش "مقدمه"، اطلاعات نسبتاً مفصلی درباره روند شکل‌گیری و تدوین کتاب در اختیار خواننده قرار می‌دهد (صص. ۱۵-۸). فاصله دو ساله میان تاریخ درج‌شده در پایان این مقدمه (۱۹۸۹) و تاریخ انتشار کتاب، نشان می‌دهد که این اثر در شرایطی دشوار منتشر شده و فرایند اخذ مجوز انتشار آن مدت زمان قابل توجهی به طول انجامیده است.

در بخش نخست کتاب با عنوان "آواشناسی"، مباحثی همچون حروف و قواعد نگارش، همخوان‌های واک‌دار و بی‌واک، واکه‌های پیشین و پسین، واکه‌های گرد و غیرگرد، هماهنگی بزرگ و کوچک واکه‌ها، ساختار هجا، شیوه نگارش حرف پایانی واژه‌ها و تکیه بررسی شده‌اند (صص. ۴۴-۱۸).

در بخش دوم با عنوان "صرف"، موضوعاتی از قبیل انواع واژه، وندهای تصریفی و اشتقاقی، واژه‌های مرکب و شیوه نگارش آن‌ها، مفاهیم ریشه، بن و وند، انواع وندها، اسم، صفت، عدد، قید، فعل و انواع آن، صیغه‌های زمانی، صفت‌های فعلی، مصدرهای وصفی (فعل‌واره‌ها)، حروف ندا، حروف اضافه و حروف ربط به‌تفصیل مورد بررسی قرار گرفته‌اند (صص. ۳۵۵-۴۵).

در تدوین این اثر از ۹۲ منبع استفاده شده است. همچنین، در پایان هر مبحث، تمرین‌های متنوعی برای خوانندگان و زبان‌آموزان گنجانده شده تا فرایند یادگیری و تثبیت مباحث دستوری تسهیل و تقویت شود.

نویسنده، برخلاف برخی از دستورهای پیشین و نیز برخلاف قاعده رایج در جمهوری آذربایجان که بر اساس آن واکه آغازین /ı/ به صورت /i/ نوشته می‌شود، بر حفظ واج /ı/ در آغاز واژه تأکید کرده است (ص. ۱۶). افزون بر این، وی در کنار ضمیر انعکاسی *اؤز* که در زبان معیار ترکی آذربایجانی به کار می‌رود، ضمیر انعکاسی *بیله* را نیز ــ که هرچند در زبان معیار جایگاهی ندارد، اما در میان ترک‌های آذربایجان جنوبی و ترک‌های عراق کاربرد گسترده‌ای

دارد ــ در دستور زبان خود گنجانده و بدین ترتیب، بر غنای توصیف دستوری این زبان افزوده است (صص. ۱۷۹-۱۷۵).

از دیگر ویژگی‌های قابل توجه این کتاب، استفاده گسترده از نمونه‌ها و شواهد برگرفته از آثار شاعران و نویسندگان آذربایجان جنوبی است که به کتاب هویتی بومی و اصیل بخشیده است.

پروفسور دکتر جواد هیئت در معرفی این اثر که در مجله *وارلیق* منتشر کرده است، می‌نویسد که دیدگاه‌های خود درباره تاریخ شکل‌گیری زبان ترکی را نیز به مؤلف منتقل کرده است. وی به‌ویژه نظرات خود را درباره تاریخ‌گذاری الفبای ترکیِ رونیک (اورخون) با تفصیل بیان کرده و همچنین نظام متفاوتی از نشانه‌گذاری را که مؤلف در نگارش متون ترکی با خط عربی به کار گرفته است، به‌صورت مستدل مورد نقد و بررسی قرار داده است. (هیئت، ۱۹۹۲، صص. ۸۷-۸۴)

۸- زهتابی، محمدتقی (۱۹۹۲). *علم معانی یا واژه‌شناسی* .تبریز: انتشارات ائلدار، ۱۸۰ ص.

این اثر از یک پیشگفتار و پنج فصل تشکیل شده است. در فصل نخست (صص. ۳۵-۷)، مباحثی همچون گنجینه واژگانی زبان و واژه‌شناسی، واژه و ویژگی‌های آن، معنای واژه، چندمعنایی و هم‌آواها بررسی شده است. فصل دوم (صص. ۱۰۱-۳۶) به موضوعاتی مانند معناهای دستوری واژه، مجاز، استعاره، کنایه، مترادف، هم‌آوا، متضاد و نیز تابوهای زبانی اختصاص دارد. در فصل سوم (صص. ۱۲۵-۱۰۲)، چگونگی پیدایش واژه‌های جدید و شیوه‌های واژه‌سازی مورد بحث قرار گرفته است. فصل چهارم (صص. ۱۴۶-۱۲۶) به توانایی‌های زبان، مبانی صرف و نحو، گنجینه واژگانی گویش‌ها، ترجمه و واژه‌های دخیل می‌پردازد. سرانجام، در فصل پنجم (صص. ۱۷۹-۱۴۷)، موضوعاتی همچون پیدایش و گونه‌های اصطلاحات و تعبیرها و نیز ماهیت اصطلاحات علمی بررسی شده‌اند.

علی‌اکبر ترابی در پیشگفتار دوصفحه‌ای خود (صص. ۶-۵) تصریح می‌کند که این کتاب در واقع ادامه و مکمل اثر دیگر همین نویسنده با عنوان *زبان ادبی معاصر آذری* است و با وجود اختصار، توضیحات لازم و کافی را در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

نویسنده، همانند آثار پیشین خود، در این کتاب نیز مباحث نظری را با نمونه‌هایی از اشعار شاعران ترک همراه ساخته است. افزون بر نمونه‌های شعر کلاسیک، بیشتر اشعاری که برگزیده است، مضامین اجتماعی و ملی دارند و این امر نشان می‌دهد که هدف وی تنها آموزش مباحث زبانی نبوده، بلکه در کنار آن کوشیده است آگاهی زبانی و هویت ملی را نیز در

خوانندگان تقویت کند. این رویکرد، بیانگر نگرشی آموزشی در جهت حفظ و تداوم حافظه تاریخی ترک‌های آذربایجان نیز هست. برای نمونه، نویسنده در توضیح مفهوم ستم و خودکامگی حکومت‌ها، به این بیت از نعمت‌الله منطقی استناد می‌کند:

شاه ظالیم عاقیبت ظولمون آشیردی حددن
بیلمه‌دی هر ایشده بیر حد و نساب اولسون گرک (ص. ۷۹)

آذربایجان دوپاره‌شده را نیز با استناد به ابیات خسرو میرزا به خواننده یادآوری می‌کند:

گر اختیاریم اولایدی من آیری دوشمزدیم
وطن الیمدن آلیب صبر و اختیاریمی دا (ص. ۷۹)

نویسنده از طریق این ابیات، به جدایی آذربایجان و پیامدهای آن اشاره می‌کند و بدین‌وسیله، پیوند مباحث زبانی را با حافظه تاریخی و هویت ملی ترک‌های آذربایجان تقویت می‌سازد.

اگرچه در فهرست مطالب این کتاب که به زبان فارسی تألیف شده است، فصل‌ها و بخش‌های مختلف مشخص شده‌اند، در متن اصلی کتاب هیچ‌گونه عنوان میان‌بخشی یا نشانه‌ای برای گذار میان فصل‌ها وجود ندارد؛ ازاین‌رو، مرزبندی میان بخش‌های مختلف تنها از طریق فهرست مطالب قابل تشخیص است.

۹- هادی، اسماعیل (۱۹۹۵). *ترکی هنر است*. تبریز: انتشارات احرار، ۲۹۱ ص.

این اثر با پیشگفتار، مقدمه، توضیحاتی کلی درباره زبان نوشتاری و زبان گفتاری و نیز مباحث پایه‌ای دستور زبان ترکی آغاز می‌شود و سپس در قالب چهار بخش اصلی ادامه می‌یابد. نویسنده در پیشگفتار این کتاب که به زبان فارسی نگاشته شده است، تصریح می‌کند که منبع اصلی وی کتاب *دستور زبان ترکی* اثر طاهر نجات بانگو اوغلو (*تورکجه‌نین قرامری، آنکارا، ۱۹۸۶*) بوده است. افزون بر این، از کتاب‌های *زبان ادبی معاصر آذری* اثر محمدتقی زهتابی (تبریز، ۱۹۹۱) و نیز *دستور زبان آذربایجانی* که به‌صورت مشترک توسط گروهی از پژوهشگران آذربایجانی تدوین شده (تبریز، ۱۹۹۱) نیز بهره گرفته است (صص. ۲-۱).

در بخش "مقدمه"، وجوه اشتراک و افتراق زبان نوشتاری و زبان گفتاری بررسی شده و به‌ویژه بر اهمیت زبان نوشتاری تأکید شده است (صص. ۹-۳). پرداختن به این موضوع در بیشتر کتاب‌های دستور زبان ترکیِ منتشرشده در ایران را می‌توان واکنشی به سیاست‌های حکومت ایران در جهت جلوگیری از شکل‌گیری زبان نوشتاری معیار ترکی دانست؛ ازاین‌رو،

نویسندگان این آثار کوشیده‌اند بر ضرورت و اهمیت وجود یک زبان نوشتاری مشترک تأکید کنند.

در بخش "آواشناسی"، اطلاعاتی کلی درباره شباهت‌ها و تفاوت‌های آوایی زبان‌های ترکی و فارسی، ویژگی‌های املایی و شیوه کاربرد خط عربی ارائه شده است. همچنین، مباحثی همچون واکه‌های پیشین و پسین، واکه‌های گرد و غیرگرد، واکه‌های باز و بسته، هماهنگی واکه‌ها، همخوان‌ها و انواع آن‌ها، هماهنگی همخوان‌ها، دگرگونی‌های آوایی، جابه‌جایی آواها، حذف آوا، تشدید همخوان‌ها و افزایش آوا به تفصیل بررسی شده‌اند (صص. ۴۵-۱۲).

بخش "واژه‌سازی و قواعد نگارش" که در واقع بخش واژه‌شناسی این اثر را تشکیل می‌دهد، بر این نکته تأکید دارد که به دلیل متوقف شدن فرایند واژه‌سازی به زبان ترکی در ایران، بسیاری از واژه‌های اصیل ترکی به‌تدریج جای خود را به واژه‌های بیگانه داده‌اند. نویسنده در این بخش، پیشنهادهایی درباره اصول و معیارهای واژه‌گزینی و واژه‌سازی ارائه می‌کند و همچنین به بررسی شیوه نگارش زبان ترکی با خط عربی، به‌ویژه مشکلات مربوط به نگارش واژه‌های دخیل و راهکارهای رفع این مشکلات می‌پردازد.

در پایان کتاب نیز نمونه‌هایی از متون عربی و فارسی در موضوعات مختلف، همراه با ترجمه ترکی آن‌ها، برای استفاده خوانندگان ارائه شده است.

۱۰- رفرف، ابراهیم (۱۹۹۸). *آنا دیل: آذربایجانجا درسلیک / زبان مادر: کتاب درسی آذربایجانی* تهران: انتشارات مرغ امین، ۳۰۰ ص.، چاپ دوم.

بر اساس مطالبی که نویسنده در بخش "پیشگفتار" آورده است، این کتاب به‌عنوان کتاب درسی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تدوین شده است (ص. ۵). نخستین چاپ این اثر در سال ۱۹۹۶ منتشر شد و کتاب از پیشگفتار، بخشی درباره قواعد نگارش و چهل درس تشکیل شده است.

در بخش "چند سخن درباره شیوه نگارش زبان ما" که به قواعد املایی اختصاص دارد (صص. ۸-۶)، نویسنده پیشنهاد می‌کند که به جای استفاده از نشانه‌های ویژه (دیاکریتیک) که در الفبای عربیِ اصلاح‌شده برای نمایش دو گونه واکه /e, é/ در نظر گرفته شده‌اند، از حرکت‌های فتحه و کسره استفاده شود. همین شیوه نیز در سراسر کتاب به کار گرفته شده است.

هر درس با داستانی کوتاه یا متنی آموزشی آغاز می‌شود و سپس مباحث مربوط به دستور زبان ارائه می‌گردد. در این اثر، موضوعاتی همچون هماهنگی واکه‌ها، شیوه نگارش واکه‌ها، صیغه‌های زمانی، انواع فعل، انواع اسم، اعداد، پسوندهای حالت، صفت، حروف ربط، حروف اضافه، وجه شرطی و قیدها بررسی شده‌اند. همچنین، در پایان هر درس، تمرین‌ها و تکالیف کوتاهی گنجانده شده است تا مشارکت فعال زبان‌آموزان در فرایند یادگیری افزایش یابد.

با بررسی محتوا و زبان کتاب، به نظر می‌رسد عنوان اثر، برخلاف آنچه بر روی جلد آمده است (آنا دیل)، می‌بایست *آنا دیلی* باشد. افزون بر این، به‌کارگیری اصطلاح "آذربایجانجا" برای نام زبان، وجود برخی خطاهای ریشه‌شناختی، از جمله نگارش *آتدیم* به جای *آددیم*» ص. ۳)، و نیز احیای دوباره نظام حرکه‌گذاری که در قواعد نوین نگارش زبان ترکی کنار گذاشته شده است، از جمله نکاتی است که می‌توان آن‌ها را در شمار کاستی‌های این اثر برشمرد.

۱۱- رفرف، ابراهیم (۱۹۹۹). *تورک دیلی درس اوجاغی / کانون آموزش زبان ترکی* .تهران: انتشارات مرغ امین، ۳۵۰ ص.

این اثر که با هدف کتاب درسی تدوین شده است، از سی درس، یک آزمون ارزشیابی برای سنجش میزان یادگیری زبان‌آموزان از مطالب ارائه‌شده و نیز یک واژه‌نامه ترکی–فارسی تشکیل شده است. نویسنده، برخلاف اثر پیشین خود که در آن از عنوان "آذربایجانجا" برای نام زبان استفاده کرده بود، در این کتاب این عنوان را به "تورکجه" (زبان ترکی) تغییر داده است. همچنین، با وجود کاهش تعداد درس‌ها، محتوای کتاب از نظر آموزشی و علمی غنی‌تر و جامع‌تر شده است.

دکتر جواد هیئت در پیشگفتار کوتاهی که بر این کتاب نگاشته است، اشاره می‌کند که شیوه نگارش به‌کاررفته در کتاب، هرچند در برخی جزئیات با نظام املایی مورد استفاده در مجله *وارلیق* تفاوت دارد، اما در مجموع از همان اصول کلی پیروی می‌کند (ص. ۶).

نویسنده همانند کتاب پیشین خود، در این اثر نیز از همان روش آموزشی نظام‌مند بهره گرفته است. در کتاب، موضوعاتی همچون هماهنگی واکه‌ها، شیوه نگارش واکه‌ها، صیغه‌های زمانی، انواع فعل، انواع اسم، اعداد، پسوندهای حالت، صفت‌ها، حروف ربط، حروف اضافه، وجه شرطی و قیدها بررسی شده‌اند. هر درس با متنی آموزشی آغاز می‌شود؛ سپس پرسش‌هایی درباره متن، تمرین‌های آموزشی و در پایان توضیحات مربوط به مباحث دستور زبان ارائه می‌شود.

در بخش "آزمون سنجش مهارت" که بلافاصله پس از درس‌ها آمده است، آزمونی صدسؤالی با سه گزینه طراحی شده تا خوانندگان بتوانند آموخته‌های خود را مرور و تثبیت کنند. پرسش‌های این آزمون موضوعاتی همچون قواعد املایی، واژگان، واژه‌های هم‌معنا، وندها، افعال مرکب، واژه‌های متضاد و مباحث عمومی دستور زبان را در بر می‌گیرد. پاسخ‌نامه آزمون نیز در پایان همین بخش ارائه شده است (صص. ۳۱۷-۳۰۶).

در بخش "واژه‌نامه"، معادل‌های فارسی شماری از واژه‌های ترکیِ به‌کاررفته در کتاب، به ترتیب الفبایی تنظیم و در اختیار خوانندگان قرار گرفته است (صص. ۳۴۵-۳۱۸).

۱۲- سلیمی، حسینقلی (۲۰۰۰). *باشلانیش:آنا دیلینده ایلک درسلیک / سرآغاز: نخستین کتاب درسی به زبان مادری* .تبریز: چاپخانه رضایی، ۲۲۲ ص.

هرچند در مقدمه کتاب به‌صراحت به گروه سنی مخاطبان اشاره نشده است، اما از عنوان اثر و محتوای آن برمی‌آید که کتاب با در نظر گرفتن سطح آموزشی دانش‌آموزان پایه اول دبستان تدوین شده است. کتاب با بخشی تحت عنوان "راهنمای آموزشی برای معلمان" آغاز می‌شود (صص I-IX) و سپس با چهل و دو درس ادامه می‌یابد (صص. ۱۸۹-۱). پس از آن نیز بخش‌های "شعرها و داستان‌های کودکان" (صص. ۱۹۹-۱۹۰)، "پاسخ پرسش‌ها" (صص. ۲۱۲-۲۰۰) و "فرهنگ ترکی–ترکی" (صص. ۲۲۲-۲۱۳) آمده است.

متن کتاب به‌صورت سیاه و سفید چاپ شده است؛ بااین‌حال، وجود تصویرهای متناسب با دنیای کودکان در هر درس، قرار گرفتن متن‌ها بر روی خطوط دفتر مشق، استفاده از حروف درشت و نیز به‌کارگیری هم‌زمان نشانه‌های اعراب و علائم آوایی (دیاکریتیک)، یادآور نخستین کتاب‌های آموزش زبان ترکی در سده نوزدهم است و به اثر حال‌وهوایی نوستالژیک بخشیده است.

بخش آموزش الفبا با حرف /آ/ آغاز می‌شود و سپس با ترتیب /ت، او، ن، ش، ل، پ، ای، م/ و دیگر حروف ادامه می‌یابد. پس از معرفی هر حرف، واژه‌هایی که با همان حرف آغاز می‌شوند به‌عنوان نمونه ارائه شده‌اند و با پیشرفت درس‌ها، تعداد و طول این نمونه‌ها نیز افزایش می‌یابد. در درس‌های پایانی، مطالب آموزشی با داستان‌های بلندتر، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها تکمیل شده‌اند.

نویسنده در بخش مقدمه تصریح می‌کند که در تدوین این اثر از کتاب *دستور تعلیم الفبا* (۱۹۳۵) اثر میرزا جبار عسکرزاده باغچه‌بان و نیز از کتاب *راهنمای تدریس فارسیِ سال اول دبستان* (۱۹۸۹) که با الهام از همان اثر تهیه شده است، بهره برده است (ص. (IX).

۱۳- راشدی، حسن (۲۰۰۴). *دیلیمیزین ساده قرامری / دستور ساده زبان ما*. تهران: انتشارات اندیشه نو، ۶۹ ص.

این اثر که به قلم حسن راشدی، از اعضای هیئت تحریریه مجله *وارلیق*، نگاشته شده است، از یک پیش‌گفتار، مقدمه و دو بخش تشکیل می‌شود. نویسنده کتاب را به هم‌زبانانی تقدیم کرده است که از آموزش زبان مادری خود در مدارس محروم مانده‌اند (ص. ۳). داستان تألیف کتاب که در پیش‌گفتار آمده، در واقع دلیل این تقدیم‌نامه را نیز روشن می‌سازد.

نویسنده بیان می‌کند که در سال ۱۹۹۷، هنگامی که در منطقه گوهردشتِ کرج زندگی می‌کرد، از طریق اعلامی که در مسجد محل قرائت شد، مطلع گردید که در طول تعطیلات تابستانی، دوره‌های آموزشی زبان‌های انگلیسی، آلمانی، عربی و ترکی (که در اطلاعیه با عنوان «آذری» از آن یاد شده بود) برگزار خواهد شد. وی در ابتدا این خبر را باور نکرده؛ اما پس از پیگیری دخترش مشخص شده که خبر صحت دارد و برگزاری کلاس زبان ترکی منوط به یافتن مدرس خواهد بود. بدین ترتیب، نویسنده به‌صورت داوطلبانه تدریس این دوره را عهده‌دار شده و بعدها تصمیم گرفته کتابی ساده و روان برای آموزش دستور زبان ترکی تألیف کند (صص. ۹-۷).

در مقدمه کتاب با عنوان "باشلانیش" (صص. ۲۹-۱۱)، موضوعاتی همچون طبقه‌بندی زبان‌های جهان از نظر ساختار، تاریخ زبان ترکی، الفباهای مورد استفاده ترک‌ها، الفبای ویژه ترک‌ها و تعداد حروف در زبان ترکی آذربایجانی بررسی شده است.

بخش نخست کتاب که به آواشناسی اختصاص دارد (صص. ۴۲-۲۹)، شامل مباحثی مانند واکه‌ها و همخوان‌ها، واکه‌های پسین و پیشین، واکه‌های گرد و گسترده، هماهنگی واکه‌ها، هجا، همخوان‌هایی که میان دو واکه دچار دگرگونی می‌شوند، واکه‌هایی که تنها در هجای نخست به‌کار می‌روند، انواع واژه از نظر ساختار، ریشه و پسوند، انواع پسوندها، پسوند مصدر، پسوند شرط، پسوند جمع، پسوند پرسشی و پسوندهای نفی است.

بخش دوم (صص. ۶۳-۴۳) به صرف و اجزای جمله اختصاص دارد. در این بخش، مقوله‌هایی مانند اسم، صفت، عدد، فعل، ضمیر، قید و صوت مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین حالت‌های اسم و زمان‌های فعل نیز نسبتاً به‌تفصیل توضیح داده شده‌اند.

در پایان کتاب، تصویری از بخش جنوبی سنگ‌نوشته کول‌تیگین (ص. ۶۴)، سپس شعر مشهور دکتر محمدتقی زهتابی با عنوان "سن اوسان، من ده بویام" (صص. ۶۷-۶۵) و در نهایت،

واژه‌نامه‌ای شامل معانی فارسی برخی از واژه‌های ترکیِ به‌کاررفته در کتاب، تحت عنوان "سؤزلوک" (صص. ۶۹-۶۸) آمده است.

همان‌گونه که از عنوان کتاب نیز برمی‌آید، هدف اصلی اثر، آموزش قواعد دستور زبان ترکی با زبانی ساده و قابل فهم است. مخاطبان اصلی این کتاب، ترک‌زبانانی هستند که از آموزش زبان مادری خود محروم بوده و در پی فراگیری آن با امکانات شخصی خویش‌اند. این اثر با الفبای عربیِ ویژه زبان ترکی نگاشته شده و در تیراژ ۲۰۰۰ نسخه به چاپ رسیده است.

۱۴- حق‌پرست قراملکی، حسین (۲۰۰۶). *تحلیل ترکی آذربایجانی به طریق ریاضی*. تهران: انتشارات اندیشه آریا، ۱۳۷ ص.

این اثر با این فرض بنیادین تدوین شده است که زبان ترکی، به‌عنوان یکی از قاعده‌مندترین زبان‌های جهان، قابلیت آن را دارد که با بهره‌گیری از مفاهیم و روش‌های ریاضی مورد تحلیل قرار گیرد. هدف اصلی نویسنده، صورت‌بندی قواعد دستور زبان ترکی آذربایجانی در چارچوب منطق و الگوهای ریاضی است.

نویسنده در پیشگفتار (صص. VI-VII) بیان می‌کند که شش سال بر روی این اثر کار کرده و با بهره‌گیری از روش آزمون و خطا موفق شده است میان زبان و ریاضیات رابطه‌ای نظام‌مند برقرار کند. به اعتقاد وی، بسیاری از ویژگی‌های دستوری زبان ترکی را می‌توان با استفاده از روش‌های تحلیلی و فرمول‌های ریاضی تبیین کرد.

کتاب از چهار فصل، به‌همراه پیوست‌ها و کتاب‌نامه تشکیل شده است.

فصل نخست با عنوان "زبان و الفبای ترکی آذربایجانی" (صص. ۲۹-۱)، به مباحثی همچون تعریف زبان، ویژگی‌های کلی زبان ترکی، الفبا، واکه‌ها و همخوان‌ها، هماهنگی واکه‌ها، گونه‌های آوایی (آللوفون‌ها)، دگرگونی‌های واکه‌ای، دگرگونی‌های همخوانی، تحلیل نظری این دگرگونی‌ها و ساختار هجا اختصاص دارد.

فصل دوم با عنوان "ساخت واژه‌ها" (صص. ۴۸-۳۰)، موضوعاتی از قبیل اعداد، الگوریتم‌ها، روش‌های تشخیص ترکی بودن یک واژه، دگرگونی‌های واکه‌ای و همخوانی و نیز تغییرات آوایی در زبان گفتار را بررسی می‌کند.

فصل سوم با عنوان "وندها (صص. ۸۹-۴۹)، به مباحثی مانند وندها، صیغه‌های زمانی (گذشته، حال، آینده، زمان گسترده، همچنین زمان‌های حکایتی و نقلی)، ساخت‌های منفی در افعال، شیوه پیوستن وندها به ریشه‌ها و انواع وندها می‌پردازد.

بخش چهارم با عنوان "کارکرد ریاضیات" (صص. ۱۳۳-۹۰)، به موضوعاتی همچون دسته‌بندی و ترتیب وندها، روش‌های گروه‌بندی، مقایسه ترتیب گروه‌های وندی و نیز نظام اختصارات اختصاص یافته است.

نویسنده که اقتصاددان است، در پیشگفتار کتاب تصریح می‌کند که در بررسی برخی از مباحث دستور زبان، از پژوهش‌های محمدعلی فرزانه و محمد صدیق نیز بهره گرفته است (ص. VII).

۱۵- نائبی، محمدصادق (۲۰۰۸). *آموزش گرامر زبان ترکی آذربایجانی در یک ترم*. زنجان: انتشارات پینار، ۸۰ ص.

این اثر که به زبان فارسی نگاشته شده است، از یک پیشگفتار، شانزده درس، بخش "پاسخ پرسش‌ها" و "منابع" تشکیل شده است.

نویسنده در پیشگفتار تأکید می‌کند که زبان ترکی از قاعده‌مندترین زبان‌های جهان به شمار می‌رود. وی همچنین یادآور می‌شود که افزون بر جمعیت گسترده ترک‌زبان ایران که خواهان فراگیری زبان مادری خود هستند، گروهی دیگر از شهروندان نیز به دلایل گوناگون، از جمله اشتغال، تحصیل یا ضرورت‌های زندگی اجتماعی، مایل به یادگیری زبان ترکی‌اند. ازاین‌رو، هدف اصلی کتاب را آموزش درست‌نویسی، درست‌خوانی و درست‌گویی به زبان ترکی معرفی می‌کند (ص. ۴).

در بخش اصلی کتاب که به دستور زبان اختصاص دارد، هر موضوع در قالب یک درس ارائه شده است. مباحث کتاب به‌ترتیب عبارت‌اند از:

درس اول: دستور زبان؛ آشنایی کلی با زبان‌ها، خانواده زبانی اورال ـ آلتایی و شاخه‌های آن، و رابطه میان زبان سومری و ترکی (صص. ۸-۵)؛ درس دوم: آواشناسی؛ الفبای ترکی با منشأ عربی مشتمل بر ۴۳ حرف، واکه‌ها و همخوان‌ها و طبقه‌بندی آن‌ها بر اساس ویژگی‌ها و محل تولید (صص. ۱۲-۹)؛ درس سوم: هماهنگی بزرگ و کوچک واکه‌ها (صص. ۱۷-۱۳)؛ درس چهارم: ریشه‌شناسی (صص. ۲۱-۱۸)؛ درس پنجم: وندها (صص. ۲۶-۲۲)؛ درس ششم: فعل و انواع آن (صص. ۳۶-۲۷)؛ درس هفتم: صیغه‌های زمانی (صص. ۴۷-۳۷)؛ درس هشتم: اسم و انواع آن (صص. ۵۱-۴۸)؛ درس نهم: صفت و قید (صص. ۵۶-۵۲)؛ درس دهم: ضمیر و حروف اضافه (صص. ۶۰-۵۷)؛ درس یازدهم: اعداد (صص. ۶۴-۶۱)؛ درس دوازدهم: دستور جمله (صص. ۶۸-۶۵)؛ درس سیزدهم: دگرگونی‌ها و فرایندهای آوایی (صص. ۷۲-۶۹)؛ درس چهاردهم: قواعد املایی و نمونه‌هایی از درست‌نویسی و درست‌گویی (صص. ۷۷-۷۳).

در پایان هر درس، مجموعه‌ای از پرسش‌ها و تمرین‌ها برای زبان‌آموزان طراحی شده است و بدین ترتیب، نویسنده از روش آموزشی تعاملی (Interactive) بهره گرفته است. پاسخ این پرسش‌ها نیز در پایان هر بخش ارائه شده است. در تدوین این اثر، از پنج منبع استفاده شده که همگی از آثار تألیف‌شده در آذربایجان جنوبی هستند.

از جمله کاستی‌ها و نقاط ضعف این اثر می‌توان به اختصاص بخشی از درس "ریشه‌شناسی" به تحلیل‌های ریشه‌شناختی اشاره کرد که نویسنده در برخی موارد با بهره‌گیری از روش‌های نادرست، به نتایجی غیرمستند یا نادرست رسیده است. همچنین، نبود ارجاع‌های درون‌متنی به منابع مورد استفاده، از دیگر ضعف‌های علمی این کتاب به شمار می‌آید.

۱۶- رحیمی، فرهاد (۲۰۲۳). آذربایجان تورکجه‌سی‌نین دیل بیلگیسی: سس بیلگیسی، بیچیم بیلگیسی، سؤز دیزیمی / *دستور زبان ترکی آذربایجانی: آواشناسی، صرف و نحو* .تبریز: انتشارات اختر، ۲۴۸ ص.

این کتاب از سه بخش اصلی، یعنی "آواشناسی" (صص. ۸۲-۱۱)، "صرف" (صص. ۱۷۳-۸۳) و "نحو" (صص. ۲۴۸-۱۷۵) تشکیل شده است. از مطالب مندرج در "پیشگفتار" (ص. ۱۰-۷) برمی‌آید که نویسنده در تدوین این اثر از منابع منتشرشده در ترکیه و جمهوری آذربایجان بهره گرفته است. با این حال، مشخصات کامل این منابع ارائه نشده و کتاب نیز فاقد بخش کتاب‌نامه است.

نویسنده بر این باور است که در برخی از کتاب‌های دستور زبان تألیف‌شده در هر دو کشور، کاستی‌ها و خطاهای فنی وجود دارد و در این اثر کوشیده است آن‌ها را اصلاح و بازنگری کند. وی همچنین تأکید می‌کند که در مطالعات دستور زبان، علاوه بر زبان ادبی تاریخی اوغوزی، باید ترکی ترکیه معاصر و نیز گونه‌های رایج ترکی آذربایجانی در آذربایجان شمالی و جنوبی نیز مورد توجه قرار گیرند (ص. ۸).

در بخش "آواشناسی"، افزون بر مباحث پایه مربوط به واکه‌ها **و** همخوان‌ها، توضیحاتی درباره شیوه نگارش و تلفظ این آواها در خط عربی و الفبای لاتین نیز ارائه شده است (صص. ۸۲-۱۱).

در بخش "صرف" (ساخت واژه)، موضوعاتی مانند وندهای تصریفی و اشتقاقی، انواع فعل، واژه‌های تقلیدی (آوا واژه‌ها)، ضمیر، صفت، قید، حروف اضافه و حروف ربط مورد بررسی قرار گرفته‌اند (صص. ۱۷۴-۸۳).

بخش "نحو" نیز به مباحثی همچون اجزای جمله، گروه‌های واژگانی، جمله‌های مرکب، ساخت‌های وابسته و مستقل و نیز جمله‌های مرکب با ساختارهای مختلط اختصاص یافته و برای هر یک نمونه‌های متعددی ارائه شده است (صص. ۲۴۸-۱۷۵).

این اثر، برخلاف بسیاری از کتاب‌های دستور زبان منتشرشده در ایران، از قالب‌ها و الگوهای رایج فاصله گرفته و با رویکردی متفاوت تدوین شده است؛ ازاین‌رو، می‌توان آن را اثری نوآورانه و دارای ویژگی‌های منحصربه‌فرد دانست. همچنین، نویسنده با بهره‌گیری از منابع دستور زبان ترکی ترکیه، بر غنای علمی کتاب افزوده است. با وجود این، در برخی زمینه‌ها تفاوت‌ها و دیدگاه‌هایی دیده می‌شود که جای تأمل دارند.

نویسنده که دوره دکتری ترک‌شناسی را در ترکیه گذرانده و پژوهش‌های ارزشمندی درباره متون تاریخی ترکی در حوزه ایران و آذربایجان انجام داده است، در این اثر که با الفبای عربیِ زبان ترکی نگاشته شده، از قواعد رایج و پذیرفته‌شده املایی فاصله گرفته و نظامی املایی مبتنی بر حرکه‌گذاری را برگزیده است. افزون بر این، برای برخی همخوان‌ها نیز حروف و نشانه‌های جدیدی طراحی کرده است؛ برای نمونه، برای نمایش /گ نرم/ از نشانه /**گ**/ استفاده کرده است.

نویسنده همچنین، همخوان /ق/ که در الفبای لاتین آذربایجانی با حرف /q/ نمایش داده می‌شود را در پایان واژه‌های دو یا چندهجایی، با حرف /خ/ نشان داده است؛ با این حال، قاعده شناخته‌شده تبدیل /ق/ به /غ/ در میان دو واکه را درباره این نشانه (x) توضیح نداده است. حال آن‌که در زبان ترکی آذربایجانی، حرف /خ/ در میان دو واکه به واج دیگری تبدیل نمی‌شود و چنین فرایندی در نظام آوایی این زبان قابل مشاهده نیست.

این‌گونه ترجیحات املایی و آوایی که در سراسر کتاب دیده می‌شود، استفاده از اثر را تا حدی دشوار ساخته و این تصور را ایجاد می‌کند که برخی از قواعد تاریخی دستور زبان و نظام املایی زبان ترکی به‌صورت سلیقه‌ای دگرگون شده‌اند. با وجود این، تنوع مثال‌ها، نوآوری‌های نظری نویسنده و به‌ویژه تحلیل گسترده و دقیق نظام وندها، ارزش علمی قابل توجهی به این اثر بخشیده و آن را در زمره پژوهش‌های درخور توجه در حوزه دستور زبان ترکی آذربایجانی قرار داده است.

نتیجه‌گیری

کتاب‌های دستور زبان ترکی که طی یک سده گذشته در ایران تألیف شده‌اند، افزون بر آن‌که آثاری آموزشی و زبان‌شناختی به شمار می‌روند، باید به‌عنوان اسناد عینی تلاش برای حفظ

زبان، پاسداری از زبان نوشتاری و صیانت از هویت ملی نیز مورد توجه قرار گیرند. آثار بررسی‌شده در بستر شرایط متفاوت سیاسی و اجتماعی هر دوره شکل گرفته‌اند؛ برخی به‌صورت مخفیانه منتشر شده‌اند، برخی با ملاحظات آموزشی و تربیتی ساده‌سازی شده‌اند و شماری نیز با بهره‌گیری از روش‌های علمی کوشیده‌اند دستور زبان ترکی را در قالبی نظام‌مند و منسجم عرضه کنند. از این رو، این آثار نه‌تنها از منظر تاریخ دستور زبان، بلکه از دیدگاه جامعه‌شناسی زبان و مطالعات مقاومت فرهنگی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

بررسی تاریخی این آثار نشان می‌دهد که در نخستین نمونه‌ها، آشفتگی اصطلاحات، ضعف روش‌شناختی و محدودیت منابع از مهم‌ترین ویژگی‌ها بوده است. با این حال، به‌ویژه با انتشار آثار محمدعلی فرزانه و محمدتقی زهتابی، گرایش به تدوین دستورهایی منسجم‌تر، برخوردار از پشتوانه نظری و نزدیک‌تر به رویکردهای زبان‌شناسی نوین به‌وضوح قابل مشاهده است. با وجود این، ابهام در نام‌گذاری زبان، اختلاف‌نظر درباره الفبا و شیوه نگارش و نیز ناهماهنگی در تبیین رابطه میان زبان معیار و گویش‌ها همچنان از مهم‌ترین چالش‌های دستورنویسی در ایران باقی مانده است. این مشکلات، بیش از آنکه ناشی از اختلاف دیدگاه‌های علمی باشند، با نبود آموزش رسمی زبان ترکی، پیامدهای ناشی از این محرومیت و در برخی دوره‌ها فشارها و محدودیت‌های سیاسی و فرهنگی ارتباط مستقیم داشته‌اند.

بررسی کتاب‌های دستور زبانی که با اهداف آموزشی تدوین شده‌اند، نشان می‌دهد که در آن‌ها آموزش زبان و تقویت هویت به‌گونه‌ای آگاهانه درهم‌تنیده‌اند. همچنین، در بخش‌های مربوط به واژه‌شناسی و انتخاب متون نمونه، تلاش آشکاری برای حفظ و تقویت حافظه ملی دیده می‌شود. به‌ویژه آثاری که عناصر زبانی ویژه آذربایجان جنوبی را به‌صورت آگاهانه در خود جای داده‌اند، نقش مهمی در فراتر بردن مفهوم زبان معیار از چارچوب صرفاً شمال‌محور ایفا کرده‌اند. در مقابل، در برخی آثار، کاستی‌های روش‌شناختی، فقدان ارجاع‌های علمی دقیق و انتخاب‌های سلیقه‌ای در حوزه املا از جمله مواردی هستند که از منظر انسجام و اعتبار علمی، قابل نقد به شمار می‌آیند.

در یک جمع‌بندی کلی، کتاب‌های دستور زبان ترکی آذربایجانی که در ایران تألیف شده‌اند، سه گرایش اصلی را بازتاب می‌دهند: نخست، رویکردی عملی و آموزشی برای جبران کمبود منابع موجود؛ دوم، تلاش برای بهره‌گیری از روش‌ها و دستاوردهای زبان‌شناسی نوین و سوم، استفاده از زبان به‌عنوان ابزاری برای تقویت هویت فرهنگی و آگاهی ملی. هرچند این سه گرایش در برخی آثار از یکدیگر متمایزند، اما در بیشتر کتاب‌ها به‌صورت هم‌زمان و درهم‌تنیده حضور دارند.

امروزه بیش از هر زمان دیگری، نیاز به تدوین نسل جدیدی از دستورهای زبان احساس می‌شود که با در نظر گرفتن هم‌زمان داده‌های ترکیه، آذربایجان شمالی و آذربایجان جنوبی، رویکردی تطبیقی داشته باشند، از نظر ارجاع‌دهی به منابع شفاف، از لحاظ اصطلاح‌شناسی منسجم و بر پایه اصول یک زبان نوشتاری مشترک استوار باشند. آثار بررسی‌شده، با وجود همه کاستی‌های خود، زمینه‌ای ارزشمند از نظر تاریخی، علمی و فکری برای شکل‌گیری چنین سنتی در دستورنویسی زبان ترکی فراهم کرده‌اند. این میراث علمی، در عین حال، نقطه آغاز مستحکمی برای تدوین پژوهش‌های آینده و تألیف دستورهایی نظام‌مندتر، جامع‌تر و مبتنی بر معیارهای علمی روز به شمار می‌رود.

Qaynaqlar / منابع

Bağçeban Pirnazar, S. (1981). *Gelin Türkçe danışaq* [Konuşalım]. Sahami Matbaası.

Cad, S. M. (yty). *Azerbaycan diline mahsus sarf ve nahiv*.

Doerfer, G. (1969). İran'daki Türk dilleri. *TDAY-Belleten*, *17*(1), 1-11.

Ferzane, M.A. (1965 ve 1978). *Mebâni-ye Destur-e Zebân-e Azerbaycanî: Asvât-Kelemât (Azerbaycan dili gramerinin esasları: Sesler-sözcükler) 1. Cilt*. Kaviyan Matbaası.

Ferzane, M.A. (1992). *Mebâni-ye Destur-e Zebân-e Azerbaycanî: Terkibât-Comelât (Azerbaycan dili gramerinin esasları: Terkipler-cümleler) 2. Cilt*. Keyhan Matbaası.

Hadi, İ. (1995). *Torkî honer est* [Türkçe hünerdir]. Ehrar Yayınları.

Hakparast Karameliki, H. (2006). *Tahlil-e Torki-ye Azerbaycani be Tarik-e Riyazi (Matematik yoluyla Azerbaycan Türkçesinin tahlili)*. Endişe-yi Arya Yayınları.

Heyet, C. (1992). Yeni çıkan kitaplar: Çağdaş edebî Azeri dili kitabı. *Varlıq*, 85(2).

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (1989). Ali Hatemi (Haz.). Tebyan Yayınları.

Manzuri Hamne, A. (1981). *Türkce-Farsca mamuli danışıqlar* [Günlük konuşmalar]. Tireng Matbaası.

Naebi, M.S. (2008). *Amûzeş-e Gramer-e Zeban-e Torki-ye Azerbaycani Der Yek Term (Bir Sömestrda Azerbaycan Türkçesi Dil Bilgisinin Eğitimi)*. Pınar Yayınları.

Pir Haşimi, T. (1989). *Azeri dilinin grameri*. Tebriz Üniversitesi Yayınları.

Rahimi, F. (2023). *Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisi: Ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi*. Ahter Yayınları.

Raşidi, Hasan (2004). *Dilimizin Sade Grameri.* Endişe-yi No Yayınları.

Refref, İ. (1998). *Ana dil: Azerbaycanca dersliki* (2. bs.). Morg Amin Yayınları.

Refref, İ. (1999). *Türk Dili ders ocağı*. Morg Amin Yayınları.

Selimi, H. (2000). *Başlanış: Ana dilinde ilk derslik*. Rızayi Matbaası.

Zehtabi, M.T. (1991). *Muasır edebî Azeri dili: Sarf ve nahiv*. Eldar ve Aşina Yayın Evleri.

Zehtabi, M.T. (1992). *İlm-i ma'ani veya leksikoloji*. Eldar Yayınları.

Zehtabi, M.T. (yty). *İran Türkçesinin sarfı*. Armağan Yayınları.

Mehmet Rıza HEYET 0000-0003-3336-6597

Dr. Ankara Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 1 Mart 2026

Yayına Kabul edildiği tarih: 12 Mart 2026

E-yayın tarihi: 30 Haziran 2026

Çıktı sayfa sayısı: 29

Kaynak sayısı: 20

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 85-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Tənzimat və Sərvət-i Fünun Axımlarında Hekayə Janrının Görünüşü Üzərinə Bir Dəyərləndirmə

• **Efe BALKAN** [1]

Xülasə: Bu tədqiqat ədəbiyyatşünaslıqda forma və janr baxımından mühüm yer tutan hekayə janrını nəzəri aspektdən araşdırmağı, həmçinin Tənzimat və Sərvət-i Fünun dövrləri kontekstində türk ədəbiyyatında hekayə janrının inkişafını və ümumi görünüşünü seçilmiş nümunələr əsasında ortaya qoymağı məqsəd qoyur. Bu məqsədlə tədqiqat üç əsas bölmədən ibarətdir.

Birinci bölmədə hekayə janrı beş alt başlıq çərçivəsində tədqiq edilmişdir. İlk başlıqda hekayə janrının adlandırılması ilə bağlı müxtəlif baxışlar dəyərləndirilmişdir. İkinci başlıqda hekayə janrı ilə əlaqəli əsas ədəbi anlayışlar və janrlar araşdırılmış, onların qarşılıqlı əlaqələri izah edilmişdir. Üçüncü başlıqda hekayə janrının əsas xüsusiyyətləri ümumi şəkildə təqdim olunmuşdur. Dördüncü başlıqda isə hekayə növləri struktur xüsusiyyətləri və təsnifatı baxımından təhlil edilmişdir. Birinci bölmənin son başlığında müasir hekayənin struktur ünsürləri və onu səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlər üzərində dayanılmışdır.

Tədqiqatın ikinci bölməsində Tənzimat dövründə yazılmış yerli və tərcümə hekayələr araşdırılmışdır. Üçüncü bölmədə isə Sərvət-i Fünun cərəyanının estetik prinsipləri əsasında qələmə alınmış hekayələrə yer verilmişdir. Bundan əlavə, həmin dövrdə yaşayıb-yaratmış, lakin Sərvət-i Fünun cərəyanını qəbul etməyən yazıçıların hekayələri də bu bölmədə nəzərdən keçirilmişdir.

Anahtar sözcükler: Hekayə, Tənzimat və Sərvət-i Fünun, Türk ədəbiyyatı, ədəbi axımlar.

---

[1] Ankara Universiteti Çağdaş Türk Ləhcələri və Ədəbiyyatları Bölümü tələbəsi.
E-poçt: efebalkan.au@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/ 0009-0008-0061-8800

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 85-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Tanzimat ve Servet-i Fünun Akımlarında Hikâye Türünün Görünümü Üzerine Bir Değerlendirme

• **Efe BALKAN** [1]

Özet: Bu çalışma, edebiyat bilimi içerisinde biçim ve tür bakımından önemli bir yere sahip olan hikâye türünü kuramsal açıdan ele almayı ve Tanzimat ile Servet-i Fünun dönemleri bağlamında Türk edebiyatındaki hikâye türünün gelişimini ve görünümünü seçilmiş örnekler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hikâye türü beş alt başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta hikâye türünün adlandırılmasına ilişkin farklı görüşler değerlendirilmiştir. İkinci başlıkta hikâye türüyle ilişkili temel edebî kavram ve türler ele alınarak aralarındaki ilişkiler açıklanmıştır. Üçüncü başlıkta hikâye türünün temel nitelikleri genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Dördüncü başlıkta ise hikâye türleri, yapısal özellikleri ve sınıflandırmaları bakımından incelenmiştir. Birinci bölümün son başlığında modern hikâyenin yapısal unsurları ve belirleyici özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Tanzimat döneminde yazılmış olan yerli ve çeviri hikâyeler incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Servet-i Fünun akımında ortaya çıkan anlayışlar doğrultusunda yazılan hikâyelere yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde aynı devirde yaşayan fakat Servet-i Fünun akımını benimsemeyen yazarların hikâyelerine de yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Hikâye, Tanzimat ve Servet-i Fünun, Türk edebiyatı, edebî akımlar.

[1] Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğrencisi.
E-posta: efebalkan.au@gmail.com, **ORCİD:** https://orcid.org/ 0009-0008-0061-8800

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 85-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

An Evaluation of the Representation of the Short Story Genre in the Tanzimat and Servet-i Fünun Literary Movements

• **Efe BALKAN** [1]

Özet: This study aims to examine the short story genre - which holds a significant place in literary studies in terms of form and genre - from a theoretical perspective, and to elucidate the development and characteristics of the short story genre in Turkish literature within the context of the Tanzimat and Servet-i Fünun periods through selected examples. Accordingly, the study consists of three main sections. In the first section, the short story genre is examined under five subheadings. The first subheading evaluates different views regarding the naming of the short story genre. The second subheading addresses fundamental literary concepts and genres related to the short story genre, explaining the relationships between them. The third subheading outlines the basic characteristics of the short story genre in general terms. In the fourth subheading, short story genres are examined in detail in terms of their structural features and classifications. The final subheading of the first section focuses on the structural elements and defining characteristics of the modern short story. The second section of the study examines short stories written during the Tanzimat period. The third section of the study features stories written in line with the ideas that emerged within the Servet-i Fünun movement. Additionally, this section includes stories by authors who lived during the same period but did not embrace the Servet-i Fünun movement.

Anahtar sözcükler: Short story, Tanzimat, Servet-i Fünun, Turkish literature, literary movements.

1 Student, Department of Contemporary Turkic Dialects and Literatures, Ankara University., **Email:** efebalkan.au@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0009-0008-0061-8800

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 85-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

ارزیابی جایگاه گونه داستان در جریان‌های ادبیِ *تنظیمات* و *ثروت فنون*

• **افه بالکان** [۱]

چکیده: این پژوهش با هدف بررسی نظری گونه داستان، که از نظر صورت و نوع ادبی جایگاهی مهم در مطالعات ادبی دارد، و نیز تبیین روند تحول و جایگاه این گونه در ادبیات ترکی، با تمرکز بر دوره‌های *تنظیمات* و *ثروت فنون* و بر پایه نمونه‌های برگزیده، انجام شده است. بدین منظور، پژوهش در سه بخش اصلی تنظیم شده است.

در بخش نخست، گونه داستان در پنج عنوان فرعی بررسی شده است. در عنوان نخست، دیدگاه‌های مختلف درباره نام‌گذاری این گونه ارزیابی شده‌اند. در عنوان دوم، مفاهیم و گونه‌های بنیادی ادبیِ مرتبط با داستان معرفی و روابط میان آن‌ها تبیین شده است. در عنوان سوم، ویژگی‌های اساسی گونه داستان به‌طور کلی بیان گردیده است. در عنوان چهارم، انواع داستان از نظر ویژگی‌های ساختاری و شیوه‌های طبقه‌بندی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در عنوان پایانی این بخش نیز عناصر ساختاری و ویژگی‌های متمایزکننده داستان مدرن تحلیل شده است.

در بخش دوم پژوهش، داستان‌های تألیفی و ترجمه‌ایِ دوره تنظیمات بررسی شده‌اند. بخش سوم به داستان‌هایی اختصاص یافته است که در چارچوب دیدگاه‌ها و اصول ادبی جریان *ثروت فنون* پدید آمده‌اند. همچنین در این بخش، داستان‌های نویسندگانی که در همان دوره می‌زیستند، اما از جریان *ثروت فنون* پیروی نمی‌کردند، نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه: داستان، تنظیمات، ثروت فنون، ادبیات ترکی، جریان‌های ادبی.

[۱] دانشجوی گروه زبان‌ها و ادبیات‌های ترکی معاصر، دانشگاه آنکارا. **ایمیل:** efebalkan.au@gmail.com
اورسید: https://orcid.org/0009-0008-0061-8800

VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 43(1), ss. 85-120
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Tanzimat ve Servet-i Fünun Akımlarında Hikâye Türünün Görünümü Üzerine Bir Değerlendirme

● **Efe BALKAN**

Giriş

İnsan, var olduğu günden itibaren yaşadığı olayları, gözlemlerini, duygu ve düşüncelerini aktarma ihtiyacı duymuş ve bu ihtiyaç doğrultusunda anlatıya ve anlatmaya dayalı çeşitli sözlü ve yazılı ürünler ortaya koymuştur. Bu bağlamda hikâye, insanlık tarihinin en eski anlatım biçimlerinden biri olarak, bireysel ve toplumsal deneyimlerin aktarılmasında ve bireyin duygu ve düşüncelerini yansıtması bakımından önemli bir işlev üstlenmiştir. Başlangıçta sözlü kültür ortamında şekillenen hikâye anlatma geleneği, zamanla yazıya geçirilerek edebî bir tür hâline gelmiş ve farklı dönemlerde çeşitli biçim ve içerik özellikleri kazanarak gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışmada ise hikâye türü edebiyatımızın modern çağda gelişen ve değişen biçimine bağlı olarak kuramsal bir temel üzerinde incelenecektir.

1. Hikâye Türünün Kuramsal Çerçevesi[1]

1.1. Hikâye Türünün Terimsel Adlandırılmasına Dair Görüşler

1.1.1. Tahkiye

Tahkiye sözcüğü Arapça kökenli bir sözcük olup belirli bir hikâyeyi anlatma sanatını ifade etmektedir (Çetin, 2022: 5). Bu bağlamda tahkiye, bir olayı anlatmadaki düzeni ve anlatış biçimini de ifade eden bir kavramdır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde tahkiye; *"bir olayı*

[1] Bu çalışmanın kuramsal çerçeve bölümü Prof. Dr. Nurullah Çetin'in "Türk Hikâyesi Tahlilleri" adlı çalışmasında ortaya koymuş olduğu terimlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

anlatmadaki düzen, anlatış düzeni" şeklinde tanımlanmakta, edebiyat terimi olarak ise "anlatı" kavramı ile ilişkilendirilmektedir. (https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 10.03.2026/ Salı). Bu doğrultuda tahkiye, çeşitli edebî türlerin kendi yapılarına uygun biçimler içerisinde kullandığı, kişi temeline dayalı anlatım tekniklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. "Anlatmak, hikâye etmek" anlamına gelen tahkiye kavramı, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin Parlatır tahkiye türünü *"temelde olayların anlatılmasıyla ilgili bir anlatım biçimini"* olarak açıklamıştır (Parlatır, 2009: 1611). Aktaş ise tahkiyeyi, anlatma esasına dayanan edebî eserlerde olayın anlatılması süreci olarak tanımlar ve bu sürecin gösterme ve tasvir unsurlarıyla zenginleşerek tamamlandığını belirtir (Aktaş, 2005: 11). Tahkiye, bir olayın anlatılması sırasında kullanılan kişi, zaman, mekân ve anlatıcı gibi unsurları kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle hikâye, roman, destan ve tiyatro gibi anlatmaya dayalı türler tahkiyeli metinler kapsamında değerlendirilir. Aynı şekilde mesneviler de olay örgüsü, kişi kadrosu ve anlatıcı unsurlarını bünyesinde barındırmaları sebebiyle tahkiye yöntemleri çerçevesinde incelenebilecek metinler arasında yer almaktadır.

Edebiyat terimleri sözlüklerinde "anlatı" maddesi açıklanırken tahkiye kavramına da yer verilmektedir. Bu bağlamda tahkiye; hikâye etme ve öyküleme anlamına gelen ve İngilizce **"narrative"** terimine karşılık kullanılan bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Tahkiye türü ayrıca bireyin zihninde kurguladığı bir olay veya durumun öyküleme yoluyla anlatılması olarak da ifade edilebilir (Aydın, 2023: 4). Bununla birlikte klasik anlatı kalıplarına uymayan bazı romanlar için de **"anlatı"** teriminin kullanıldığı da görülmektedir. (Aydın, 2023: 28).

1.1.2. Anlatı

Anlatı sözcüğü günümüz Türkçesinde çoğunlukla "tahkiye" teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte anlatı kavramı yalnızca hikâye türünü değil; roman, piyes gibi olay anlatma esasına dayanan diğer edebî türleri de kapsayan daha geniş bir kullanım alanına sahiptir (Çetin, 2022: 5).

Günlük dilde anlatı ve hikâye kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da, edebiyat terimleri açısından bu iki terim aynı anlamı karşılamaz. Birçok edebiyat kuramcısı, anlatının zamansal bir çerçeve içinde düzenlenmiş olayların aktarımı olduğunu ve bu olayların doğrusal ya da düzenlenmiş biçiminin hikâyeyi oluşturduğunu belirtmektedir. Anlatı türünde olaylar her zaman kronolojik sırayla verilmek zorunda değildir, ancak hikâye yapısı

içerisinde zamana dayalı olarak düzenlenmiş bir olay örgüsü bulunmaktadır. Bu nedenle insanların oluşturduğu anlatılar genellikle geleneksel olarak giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan metinsel bir kurgu içerisinde şekillenir. Bu bağlamda hikâye, anlatmaya bağlı edebî türlerin içerisinde yaşanmış bir deneyimin daha bütünlüklü ve kapsamlı bir betimlemesini ifade ederken; anlatı, bu deneyimin daha sınırlı ya da kısmi bir betimlemesini ifade eder. Dolayısıyla hikâye, anlatıdan daha üst bir kategori olarak değerlendirilmektedir; çünkü hikâyeler, birbirine bağlı ve iç içe geçmiş anlatıların bütününden meydana gelmektedir (Arsu ve Tekindal, 2021: 89).

Gérard Genette, anlatı kavramını en yaygın ve temel anlamıyla bir olayı ya da olaylar dizisini aktarmayı amaçlayan sözlü veya yazılı söylemi ifade eder. Bunun yanında anlatı kavramının daha eski bir kullanımında ise anlatı, yalnızca aktarılan olaya veya duruma değil; aynı zamanda birinin bir şeyi aktarma eylemi sonucunda ortaya çıkan anlatma durumuna da gönderimde bulunmaktadır (Genette, 2020: 13, akt. Güngör, 2022: 13). Bu bağlamda anlatı metni karmaşık bir göstergeler dizgesi olarak ifade edilebilir. Anlatı yapılarında söylem, olayların sunuluş biçimini ifade eder fakat öyküde veya hikâyede olaylar dizisinin kendisini temsilidir. Kurmaca anlatılar bu nedenden dolayı hem mimetik[2](taklit/gösterme) hem de diegetik[3] unsurları (anlatma/öyküleme) bünyesinde barındırmaktadır.

1.1.3. Öykü

Edebî bir tür olan öykü, özellikle son yüzyılda şiir ve romanın yanında önemli bir yazınsal tür olarak gelişmiştir. Öykü, zaman zaman duraklamalar yaşasa da yenilikler ve farklı yönelimlerle sürekli bir değişim ve gelişim göstermiştir. Ayrıca Doğu toplumlarında öykü, tarih boyunca insanların duygu, düşünce ve deneyimlerini aktarmada etkili bir anlatım yolu olarak kullanılmış; masal, menkıbe, mesnevi ve kıssa gibi türler aracılığıyla milletlerin kültürel birikiminin aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. (Tosun, 2011: 35-36)

[2] Mimesis, en klasik anlamıyla Antik Yunan retoriğinde, taklit ve öykünmeye dayalı temsil anlayışıdır. Tümel bir kavram olan mimesis/mimeisthai için tek bir anlam ya da ifade kullanmak zorluğuna karşılık, herhangi bir olguyu dile getiren, herhangi bir kelime gibi tarafsız ilgiyi göstermektedir (Kıyar & Karkın, 2013: 93)

[3] Diegesis, olay ve karakterleri eylem içinde göstermek yerine anlatmayı ve bu bakımdan göstermeye dayalı olan mimesis kavramının zıddı olan bir kavramdır. Diegesis ile mimesis arasındaki bu fark, bir noktada tiyatroyu ve dram sanatlarını diğer anlatı türlerinden farklı bir konuma taşıdığını da bu bağlamda ifade edebiliriz. (Şen, 2022: 204)

Edebiyatımızda öykü kavramı, on dokuzuncu yüzyıla kadar destandan romana kadar uzanan anlatıya dayalı bütün edebî türlerin ortak adı olarak kullanılmıştır. İnsanlar geçmişten günümüze duygu, düşünce, istek, hayal ve iletmek istedikleri mesajları ifade ederken çoğu zaman öykü formundan yararlanmışlardır (Burgul Öztoprak, 2006: 13). Günümüzde öykü kavramı daha çok modern hikâyeyi karşılamak üzere kullanılmaktadır. Bu türde olay ve anlatma unsuru görece geri planda kalırken; gösterme, sezdirme ve hissettirme unsurları daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır (Çetin, 2022: 5). Bu bağlamda Oktay Yivli, ***"Modern Türk Edebiyatında Öykü Modern Türk Öyküsünde Alt Türler (1890-1950)"*** adlı çalışmasında öykünün modern çağdaki gelişmelerine ve diğer edebi türler ile etkileşimine bağlı olarak, Mizahi Öykü, Teatral Öykü, Portre Öykü, Dramatik Öykü, Röportaj öykü, Mektup Öykü, Anı/Günlük Öykü, Tezli Öykü, Melodramatik Öykü, Gotik Öykü olmak üzere on başlık altında incelemiştir. (Yivli, 2016: 87-97)

1.2. Hikâye ile İlişkili Terimler

1.2.1. Kıssa

Kıssa kavramı, Arap edebiyatında hikâye yerine kullanılan bir anlatı türünü ifade etmektedir. Modern Arap edebiyatında ise kıssa, hikâye ve roman türlerini kapsayan daha geniş bir anlatı kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Günümüz Arap edebiyatında kısa hikâye karşılığında "kıssa kasîra" ve "uksûsa" gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir (Şengül, 2022: 498–500).

Kıssa, sözlük anlamıyla anlatılan gerçek ya da uydurma olay, yani hikâye demektir. Edebiyat terimi olarak ise bir olayın anlatıldığı her türlü göndergesel işleve sahip metinler için kullanılmıştır. Bu bağlamda kıssa terimi; fıkra, hikâye, masal ve menkıbe gibi türleri de kapsamı altına almaktadır. Konu bakımından Kıssalar, genellikle öğüt verici ve öğretici nitelikteki kısa anlatılar ile peygamberlerin veya din büyüklerinin hayatlarını konu edinirler. (Özkırımlı, 2004: 809 akt. Beşik, 2011: 51). Karataş'a (2004) göre ise kıssalar olağanüstü durumları ve din kaynaklı fevkalade olayları anlatarak bireye ve topluma ahlaki öğüt ve dersler vermeyi amaçlayan hikâye, masal, fıkra, rivayet ve menkıbelerin genel bir türdür (Karataş, 2004: 269).

1.2.2. Mesel

Mesel, kişinin okuduğu ya da dinlediği olaylarla kendi hayatı arasında kıyaslama yaparak çeşitli sonuçlar çıkardığı anlatı metinleri olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2022: 5). Edebî açıdan meseller;

teşbih, istiare, kinaye ve hakikat gibi edebî sanatları ve seci[4], cinas[5], tıbâk[6] ve mukâbele[7] gibi söz sanatlarını içermeleri bakımından sanatlı nesir örnekleri arasında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte mesel; hikâye, roman veya kaside gibi müstakil bir edebî tür olmayıp anlatımı güçlendiren, düşünceyi örnekleme yoluyla açıklayan ve söze estetik değer katan yardımcı bir anlatım unsuru niteliğindedir. Meseller, soyut fikirleri somut benzetmeler ve örneklerle ifade ederek onları insanın zihninde daha kalıcı hâle gelmesini sağlar. Mesel kavramı, Arap edebiyatında yapı bakımından genellikle sâir, kıyasî ve hurafî mesel olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Sâir meseller yaygın ve veciz ifadelerden oluşan, atasözü niteliği taşıyan mesellerdir. Kıyasî meseller ise soyut kavramları teşbih ve temsil yoluyla açıklayan daha uzun anlatımlardır. Hurafî meseller ise çoğunlukla hayvanlar aracılığıyla anlatılan, eğitici ve ahlâkî mesajlar taşıyan sembolik hikâyelerden oluşur (Durmuş, 2004: 293–296). Terim olarak ise mesel; sonradan meydana gelen bir olayı daha önce yaşanmış bir olaya benzetmek amacıyla söylenen, halk arasında yaygınlaşarak nesilden nesile aktarılan, hikmetli, sanatlı ve veciz sözler olarak tanımlanmaktadır (Koçak, 2009: 188). Bu tanım ve açıklamalar doğrultusunda mesel kavramını eş, benzer ve örnek anlamlarına gelmekle birlikte delil, işaret, ibret ve dikkat çekici durumları edebî bir biçimde kullanmayı amaçladığını ifade edebiliriz.

1.2.3. Masal

Masal denildiğinde, zihinlerde genellikle çocuklara anlatılan, eğlenceli olmakla birlikte düşündürücü ve eğitici nitelik taşıyan anlatılar canlanır. Bu sözcüğünün etimolojisine bakacak olursak (Ar. mesel), *"ibret alınacak hikâye, örnek"* anlamına geldiği görülmektedir. Masallar, yaşantımıza ait izlere rastlanabilir ve bu izler hayal unsurlarıyla birleşerek sözlü ve yazılı edebiyatımızın farklı ve ilgi çekici bir örneğini ortaya koyar. Ayrıca masal, birçok farklı disiplinin

[4] Nesirde birbirine bağlaçlarla bağlanan cümlelerin, yan cümlelerin ya da art arda gelen cümlelerin sonlarındaki ses benzerliğidir. (Solmaz & Saygın, 2018: 842)

[5] Bir edebiyat terimi olarak cinâs, yazılış ve okunuş bakımında aynı ya da benzer olan kelimelerin bir arada kullanılmasıyla yapılan söz sanatıdır. (Meydanoğlu, 2019: 157)

[6] Tıbâk "kapatmak'' manasına gelen طَبَقَ kökünden türemiş olup, sözlükte; "üst üste koymak" ve "uyum içinde olmak" manalarına gelir. Terim olarak, "birbiri ile alakalı iki zıt sözcüğü, zıtlıkları farklı şekillerde olsa da, bir araya getirmeyi ifade etmektedir. (Çelik & Yaşar, 2021: 71)

[7] Mukâbele, sözlükte قابل fiilinin mastarı olarak "tezat (karşıtlık) ve tekabül (yüz yüze gelmek; iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak)" anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise "bir ifadede iki veya daha fazla mânâyı bir araya getirdikten sonra sırasıyla her birinin karşıtını yahut ilgilisini zikretmektir.'' (Kocabıyık ve Çakır, 2024: 52)

harmanlandığı bir anlatı türü olarak da değerlendirilebilir. İnsanlar, masallarda hem kendi uluslarına ait izleri hem de farklı ulusların kültürel yansımalarını görür; bu yönüyle farklı coğrafyaların tarihsel ve gelişimsel özelliklerini kendi kültürleriyle karşılaştırma imkânı bulur (Kaçmaz, 2020: 2-3). Masalların ele aldığı konular, işlediği düşünceler ve verdiği mesajlar bakımından evrensel bir niteliği de bulunmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar evrensel değerler içerse de masallar, üretildikleri ya da beslendikleri toplumların milli/kültürel özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadırlar. Bu nedenle masallar, sözlü kültürün önemli unsurlarından biridir. (Aydın, 2020: 40).

1.2.4. Makâme

Makâme kelimesi, sözlükte "kalkmak, ayakta durmak" anlamına gelen kıyâm kökünden türemiştir (Yücel, 2026: 213). Hicrî III. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bu kelime, başlangıçta halk arasında yaygın olan ve özellikle dilencilerin hitabeleri biçiminde icra edilen sözlü anlatıları ifade etmek için kullanılmıştır. Zamanla anlam genişlemesine uğrayarak kısa hikâye anlatımı anlamını kazanmış, ardından sözlü hikâye geleneğiyle bütünleşen edebî bir türün adı hâline gelmiştir. Bu yönüyle makâme; araştırmacılar tarafından ahlâkî bir mesaj veya öğreti içeren, sanatlı bir üslupla kaleme alınmış kısa hikâyeler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kelimenin, hükümdar veya emir huzurunda irat edilen hutbe ve vaazlar için de kullanıldığı bilinmektedir (Yücel, 2025: 63). Makâme, aynı zamanda hayalî bir kahramanın başından geçen olayların yine hayalî bir anlatıcı tarafından aktarıldığı ve bir mecliste anlatılabilecek uzunlukta düzenlenmiş kısa hikâyeler dizisini ifade eden bir edebî türdür. Türün en belirgin özelliği, konudan çok üsluba verdiği önemdir. Makâme yazarı, dilin bütün inceliklerini ve belâgat imkânlarını sergilemeyi amaçlar; anlatısını şiirler, seciler ve söz sanatlarıyla zenginleştirir.

1.2.5. Ustûre

"Esâtîr" kelimesi, *satr* (yazmak) kökünden türeyen ustûrenin çoğulu olup sözlükte *"gerçeğe uymayan, asılsız ve hayal ürünü sözler"* anlamına gelmektedir. Bununla birlikte usture, tarihsel süreç içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak özellikle geçmiş milletlere ait efsanevî anlatıları, mitolojik unsurları ve sözlü kültür ürünlerini ifade eden bir terim hâline gelmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de **"esâtîrü'l-evvelîn"** şeklinde kullanılan bu ifade, inkârcıların vahyi değersizleştirmek amacıyla onu eskilerin masalları olarak nitelendirdiklerini göstermektedir. Edebî anlam ve değerleri bakımından esâtîr, yalnızca gerçek dışı anlatılar bütünü olmayıp

toplumların kolektif hafızasını, inanç sistemlerini ve kültürel birikimlerini yansıtan anlatı formlarını da kapsamaktadır. Bu bağlamda mitolojik hikâyeler, kahramanlık anlatıları ve tarihî rivayetler, esâtîr kavramı içerisinde değerlendirilebilecek başlıca anlatı türleridir. Sözlü kültür geleneğinde şekillenen bu anlatılar, toplumların dünya tasavvurunu, varlık anlayışını ve değerler sistemini metaforik bir dil aracılığıyla ifade etmektedir. (Gölcük, 1995: 359-360)

1.2.6. Semer

Gece sohbetlerinde anlatılan hikâyelere "semer" adı verilmektedir. Bu sözcüğün çoğulu ise "esmar"dır. Bu bağlamda Müsameretname, söz konusu anlatı geleneğinin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Çetin, 2011: 11).

1.2.7. Mesnevi

Mesnevi, Arapça "s-n-y" (ث ن ي) sülâsî kökünden türemiş olup "ikişer ikişer" ve "ikili" anlamlarına gelmektedir. Edebiyat terimi olarak ise mesnevi, her beyti kendi arasında kafiyeli olan bir nazım şeklinin adıdır. Bu terim ilk olarak İran edebiyatında kullanılmış, daha sonra Türk edebiyatına da buradan geçmiştir. Arap edebiyatında ise "mesnevi" terimi kullanılmamış; bunun yerine "müzdevice", "kasîdetü'l-müzdevice" gibi adlandırmalar tercih edilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserler, iki beyitten başlayarak binlerce beyte ulaşabilen bir hacme sahiptir.

Mesnevinin tarihî gelişimine bakıldığında, her beyti kendi içinde kafiyeli olan müzdevic tarzındaki şiirlerin İslâm öncesi Arap edebiyatında da görüldüğü anlaşılmaktadır.

Arap şiirinin en eski örneklerinden sayılan recezler, zamanla kaside tipinde uzun şiirlere dönüşmüş; bu yeni tür recezlere "urcûze" adı verilmiştir. Emevîler döneminde urcûzeler, kısa vezinlerle yazılmaları, dilde daha az kullanılan kelimelere yer vermeleri ve her mısraın kendi içinde kafiyelenmesi gibi özelliklerden dolayı kasidelerden ayrılmıştır. Recez ile müzdevic arasında bir geçiş formu olarak değerlendirilen urcûzeler, besmele ve hamdele ile başlamaları bakımından mesnevilere örnek teşkil etmiştir. Abbâsîler dönemine gelindiğinde ise her beyti kendi arasında kafiyeli olan müzdevic şiirler ortaya çıkmıştır. Bu nazım şekli, şiirde tek bir kafiyeye bağlı kalma zorunluluğunu ortadan kaldırmış ve böylece binlerce beyit uzunluğunda manzum eserlerin yazılmasına imkân sağlamıştır. Söz konusu nazım şekli, daha sonra İran ve Türk edebiyatında "mesnevi" adıyla anılmıştır (Kebapçı, 2020: 1-6). Edebiyatımızda yazılmış ilk mesnevi örneği, Kutadgu Bilig olup Yusuf Has Hacip tarafından

kaleme alınmıştır. Anadolu sahasında mesnevilere ise ilk defa XIII. yüzyılda rastlanmaktadır (Çetin, 2022: 11). Gülşehrî, Anadolu sahasında Meṣnevî'nin ilk Türkçe mütercimi olarak kabul edilmektedir (Ceyhan, 2004: 325-326). Mesnevi şeklinin Türk edebiyatına özgü dikkat çekici özelliklerinden biri, eserlerdeki kahramanların ağzından yazılmış gazellerin vezin ve şekil bakımından divanlardaki gazellerle aynı özellikleri taşımasıdır. Edebiyatımızda mesnevilerin halk edebiyatına yönelik örnekleri de bulunmaktadır. Çoğunun müellifi veya musannifi bilinmeyen bu tür eserler arasında Dâstân-ı Kesikbaş, Dâstân-ı Geyik, Dâstân-ı Güvercin, Dâstân-ı İbrâhim Edhem, Hikâyet-i Kız ve Cehûd, Kadı ve Uğru Destanı, Cenâdil Kalesi, Hatun Destanı, Kıssa-i Kahkaha ve Kıssa-i Mukaffaʿ gibi eserler örnek olarak sayılabilir. Bununla birlikte Türk edebiyatında mesnevi, hemen her dönemde gazel ve kasideye göre ikinci planda kalmıştır hatta yalnızca mesnevi yazan şairler zaman zaman küçümsendiğini de ifade edebiliriz (Ünver, 2004: 325-326).

1.2.8. Fıkra

Geniş bir coğrafî alanda yüzyıllar boyunca sözlü geleneğin bir parçası olarak yaşayan fıkralar, ortaya çıktıkları toplumun tarihî, siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini yansıtan; millî duygu ve düşünceleri, dünya görüşünü ve gelenekleri aktaran önemli bir halk edebiyatı türüdür (Atakan, 2023: 6; Dikbaş, 2018: 5). Fıkra; konusu hayattan alınmış, kısa ve yoğun anlatımlı, insanî kusurları ve günlük yaşamda ortaya çıkan gülünç ya da olumsuz durumları, çatışmaları mizahî bir üslupla yansıtan anlatılar olarak tanımlanabilir. Genellikle belirli bir tip etrafında şekillenen bu anlatılar, her yaştan insanı hem eğlendirmek hem de düşündürmek ve ders vermek amacıyla aktarılır. Fıkraların belirli ve sabit bir anlatıcısı bulunmamakla birlikte, bu tür anlatılar çoğu zaman kendine özgü anlatım yeteneğine sahip kişiler tarafından, yine kendilerine has bir üslupla dile getirilmektedir (Dikbaş, 2018: 6). Öte yandan "fıkra" terimi, yalnızca sözlü edebiyat ürünlerini ifade etmekle sınırlı değildir. Fıkra sözcüğü günümüzde gazetelerde yayımlanan köşe yazıları için de aynı kavram kullanılmaktadır (Çetin, 2022: 12-13).

1.2.9. Destan

Destan bir boyun, kavmin veya milletin hayatında, henüz tam estetik hüviyet kazanmamış efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünlerinden biridir (Elçin, 2019: 72). Bu bağlamda destanlar, sözlü geleneğin önemli bir unsuru olarak, halkın temsilcisi niteliğindeki bilge ve alp karakterler etrafında şekillenmiş; bu anlatılar, sözlü kompozisyon yapısının öngördüğü tekniklerle

kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Abdurrezzak, 2014: 80). Diğer milletlerde olduğu gibi Türkler de tarihte yaşadıkları önemli olayları gelecek nesillere aktarmak amacıyla destanlaştırmış ve bu anlatımlarda şiirsel bir üslup kullanmıştır (Tiryaki, 2025: 6). Aslı Farsça *dâstân* olan ve "efsane, mesel, hikâye-i güzeşte" anlamlarına gelen destan, genellikle manzum eserler olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Türk edebiyatında *Battalnâme*, *Danişmendnâme* ve *Saltuknâme* gibi mensur destan örnekleri de bulunmaktadır. Destan kavramı Batı dillerinde farklı terimlerle karşılanmıştır.

Jules Théodore Zenker destanı "histoire, fable, conte" şeklinde tanımlarken, F. Steingass "history, theme, fable, romance, tale, story, news" gibi anlamlar vermiştir. Fransızcada ise destan kavramı "epopée" ve "légende" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Türk lehçeleri ve boyları arasınfda da destan kavramı farklı adlandırmalarla karşılanmaktadır. Altay Türkleri *kep çörçök* veya *kaylap çörçök*; Çuvaşlar *halap*; Yakut (Saha) Türkleri kahramanlık şiirleri ve hayat hikâyeleri için *olongho*; Kuman, Kırım ve Çağatay Türkleri *irtegi* terimlerini kullanmıştır. Bunun yanı sıra Altaylar *kaylap aydar çörçök*, Hakaslar *alıptıg nımah* veya *çön nımah*, Şorlar ise *kay çörçek* ifadeleriyle destanı karşılamaktadır. Kırgız Türklerinde kahramanlık destanları *comok*, bunları anlatan kişiler ise *comokçu* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca "sab" ve "sav" kelimeleri de hikâye ve kıssa anlamında kullanılmıştır (Kaya, 2020: 266).

1.2.10. Efsane

Efsane, gerçek veya hayalî belirli bir şahıs, olay ya da mekân hakkında anlatılan hikâye olarak da tanımlanmaktadır. Kelime, aslen Farsça *fesâne*den gelmekte olup "aslı olmayan hikâye, dillere düşen vak'a, destan" anlamlarını taşır (Elçin, 2019: 314). Gerçekten yaşanmış bir olay gibi ağızdan ağıza aktarılan efsane; söylence, rivayet, ustûre ve kozmogoni gibi kavramlarla karşılanmaya çalışılmışsa da bu terimler efsane kavramını tam olarak karşılamaz. Nitekim "söylence" efsane için önerilen bir karşılık iken, "rivayet" daha çok insanların başından geçen menkıbeleri kapsar. "Esâtîr" ise *ustûre*nin çoğulu olup, dünyanın ve tabiat olaylarının insanın ilkel bilincinde şekillenmiş anlatılarını ifade eder; başka bir deyişle, mit kavramının Türkçede kullanılmadığı dönemlerde bu terimin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu kavramlar farklı dillerde de çeşitli terimlerle ifade edilmiştir: Latince *legendus*, Almanca *legende* ve *sage*, Fransızca *légende*, İngilizce *legend*, İspanyolca *leyenda*, İtalyanca *leggenda*, Macarca *legenda* ve Yunanca *mitos* ya da *mit*. Fuzuli Bayat'a göre mit, tabiat ve toplumsal olayların insanın bilinçaltında işlenerek hafızada korunmuş biçimidir. Mitler, efsane ve rivayetler gibi bir milletin

tahayyülünün ürünüdür. Fakat bu ürünler çoğunlukla dinî tasarımlarla ilişkili olup tanrılar, koruyucu ruhlar ve kutsal varlıklarla bağlantılıdır. Bu yönüyle mit (eski terimle esâtîr), efsane ve rivayetten ayrılır. Mit ile efsane arasındaki temel fark ise, efsanelerde anlatının çekirdeğini doğrudan doğruya gerçek olayların oluşturmasıdır (Kaya, 2020: 353).

Efsane, anlatıya dayalı bir halk edebiyatı türü olup sanatlı bir anlatıma sahip olmaması bakımından destandan ayrılır. Efsaneler genellikle olağanüstü olayları ve insanüstü güçleri konu edinir ve efsanelerde anlatılan olaylar gerçeklikten uzaklaştırılarak sunulur ve çoğunlukla bir kişi, bir yer ya da bir olay etrafında şekillenir. Bu anlatılarda belirli ölçüde kutsiyet unsuru da bulunmaktadır. Efsaneler; dünyanın yaratılışı ve sonuna dair anlatılar, tarihî olaylar, tabiatüstü varlıklar ve dinî içerikli anlatılar olmak üzere çeşitli başlıklar altında sınıflandırılabilir (Karadeniz Yağmur, 2018: 317).

1.2.11. Halk Hikâyeleri

Halk hikâyeleri, Türk kültür tarihinin zengin kaynakları içinden varolmuş ve bu kaynaklar Türk edebiyatının her dönemde çeşitlenerek kültür birikiminin önemli ögelerinden biri olmuştur. (Nutku, 1975: 697) Tarihsel süreç içerisinde halk hikâyeleri, ilk olarak sözlü gelenek içinde ortaya çıkmıştır. Halk hikâyeleri zamanla yazıya geçirilerek varlığını sürdürmüştür. (Akyüz, 2015: 50) Bu bağlamda halk hikâyeleri, hem sözlü hem de yazılı kaynaklardan beslenerek oluşmuş anlatı türleridir (Yapıcı, 2021: 2). Halk hikâyeleri, nazım ve nesrin bir arada kullanıldığı karma bir yapıya da sahiptir. Bu özellikleriyle masal, efsane, menkıbe ve fıkra gibi diğer anlatı türlerinden ayrılır (Yapıcı, 2021: 2). Halk hikâyelerinde olay örgüsü genellikle mensur kısımlarda aktarılırken, duygusal yoğunluk taşıyan bölümler manzum olarak ifade edilir.

Anlatıcılar, mensur kısımlarda değişiklik yapabilme özgürlüğüne sahipken, manzum kısımları olduğu gibi aktarmak zorundadır. Bu manzum bölümler; koşma, semai, mani, türkü ve divanî gibi nazım şekillerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu şiirler çoğunlukla hikâyeye adını veren kahramanlar tarafından dile getirilmektedir. Nesirden nazma geçişlerde ise “aldı sazı” gibi kalıp ifadeler kullanılır (Karakuş, 2023: 72). Bu özellikleriyle halk hikâyeleri, Batı edebiyatındaki romans türüne benzerlik göstermektedir (Çetin, 2022: 14). Konu bakımından ise halk hikâyeleri çoğunlukla aşk ve kahramanlık temaları etrafında şekillenir. Bu anlatılarda olaylar, çoğu zaman olağanüstü niteliklere sahip, kalıplaşmış kahramanlar aracılığıyla aktarılır. Bu tür hikâyelere Leylâ ile Mecnûn, Hüsrev ü Şirin, Yûsuf ile

Züleyhâ, Kerem ile Aslı ve Cemşid ü Hurşid gibi eserler örnek olarak verilebilir (Yapıcı, 2021: 3).

1.2.12. Meddah Hikâyeleri

"Meddâh" kelimesi, Arapça "m-d-h" kökünden türemiş olup ism-i fâil vezninde bir kelimedir. Başlangıçta "öven, metheden" anlamına gelen bu kelime, zamanla anlam genişlemesine uğrayarak "halk hikâyecisi, taklitçi" anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Meddah kelimesi aynı zamanda tek bir sanatçının sahne aldığı ve anlatmaya dayanan bir geleneksel tiyatro türünü de ifade eder. Sanatçı ise anlattığı olay ve kahramanlara göre taklitler yapar; jest ve mimiklerini kullanır, ses tonunu değiştirerek farklı karakterleri canlandırır. Konularını büyük şehirlerin günlük hayatından, masal ve halk hikâyelerinden alan meddahlar, aynı zamanda yeni ve farklı hikâyeler de üretebilmektedir (Tülücü, 2005: 2-3). Meddah hikâyeleri genellikle kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmıştır (Kaya, 2020: 605). Bu anlatıları yazıya geçirenlerin sayısı ise oldukça sınırlıdır. Meddah metinleri ancak XIX. yüzyıl içerisinde seyrek olarak basılmış, daha sonraki dönemlerde ise bazı yabancı araştırmacılar tarafından sistemli bir biçimde yayımlanmıştır (Nutku, 1975: 698). Meddahlar, farklı mekânlarda dolaşarak kahvehanelerde, çeşitli topluluk önlerinde ve zaman zaman saray çevresinde gösteriler yapmış; bu ortamlarda millî kahramanları ve önemli dinî şahsiyetleri konu alan anlatılar sunmuşlardır (Çetin, 2022: 16).

1.2.13. Fabl

Fabl, genellikle didaktik bir işlev taşıyan ve sonunda ahlâkî bir dersin açıkça ortaya konulduğu anlatılar olarak kabul edilir. Çoğunlukla çocuklara hitap eden hayvan hikâyeleri biçiminde tanımlanan bu tür, belirli bir öğretiyi aktarmaya yönelik, yönlendirici bir anlatı yapısına sahiptir (Lebrun, 2000: 47'den akt. Vicir, 2022: 8). Türkçede "hayvan masalı" olarak da adlandırılan fabl, dilimize Fransızca *fable* kelimesinden geçmiştir (Çomaklı, 2020: 3). Bu türde temel amaç, insanları kötü huy ve davranışlardan uzaklaştırarak onlara ahlâkî bir bilinç kazandırmaktır (Kaya, 2020: 375). Fabl kavramı sadece ifade ettiği türle sınırlı olmayıp, kökeni oldukça eskiye dayanan bir anlatı geleneğini de temsil eder. Edebî türler arasında en eski örneklerden biri olarak kabul edilen fabl, tarihsel süreç içerisinde komşu türlerle etkileşim hâlinde gelişmiş ve bu etkileşim sonucunda farklı anlamlar kazanmıştır. Latince *fari* ("konuşmak") fiilinden türeyen *fabula* kelimesi; "konuşma, kurmaca öykü, oyun, masal" gibi anlamları karşılamaktadır. Bu bağlamda fabl, hem "logos" (söz) hem de "mithos" (anlatı) boyutlarını bünyesinde barındıran bir edebî tür olarak değerlendirilebilir (Vicir, 2022: 8-9).

1.2.14. Romans

Romans, kökeni Latinceye dayanan ve Ortaçağ Avrupasında gelişen, aşk ve kahramanlık temalarını işleyen bir anlatı türüdür. İlk örnekleri Antik Yunan'a kadar uzanan romanslar, başlangıçta sözlü gelenekte anonim ve manzum olarak ortaya çıkmış, zamanla mensur ve yazarı belli metinler hâline gelmiştir. Genellikle mitoloji, masal ve destanla yakın ilişkili olan bu tür, kalıplaşmış anlatı unsurlarıyla idealize edilmiş kahramanların maceralarını konu edinir. Romanslar, gerçek hayattan ziyade hayalî ve yüceltilmiş aşk ve kahramanlık hikâyeleri sunarak özellikle aristokrat kesime hitap etmiş ve eğlence amacı taşımıştır. Romanslar, Roma İmparatorluğu'nun yaydığı "Roman dili" ile şekillenmiş olup bu metinler ağırlıklı olarak kilise aracılığıyla yayılmış ve halka aktarılmıştır. Bu tür, Batı edebiyatında yaklaşık 2. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüş ve Romantizm akımının hakim olduğu dönemde yeniden ilgi görmüştür. (Çetin, 2022: 16)

1.2.15. Boccacio Tarzı Hikâye

İtalyan yazar Giovanni Boccaccio'nun 14. yüzyılda kaleme aldığı Decameron, ilk edebî nesir metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. (Aslan, 2019: 2061) Eserde, genel olarak veba salgını dönemindeki Floransa şehri ele alınır. Eserde, veba salgınından kaçmak amacıyla bir araya gelen yedi kadın ve üç erkekten oluşan on kişilik bir grubun, on gün boyunca her gün bir kişinin liderliğinde onar hikâye anlatarak hem zaman geçirmeleri hem de salgının etkisinden uzaklaşmaya çalışmaları konu edilmektedir (Sağıroğlu, 2025: 16 ve Çetin, 2015: 31). Boccaccio'nun bu eseri, klasik tahkiye geleneğinden modern hikâyeye geçişi temsil eden önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir ve bu anlayış doğrultusunda üretilen hikâyelere Boccacio Tarzı Hikâye adı verilmektedir (Çetin, 2022: 19).

1.2.16. Çoban Hikâyesi

Hayalî ve abartılı unsurların belirgin olduğu bir anlatı türüdür. Bu tür, İtalya'da ortaya çıkmış; zamanla Portekiz, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Çoban hikâyeleri, genellikle mutsuz âşıkların teselli bulmak amacıyla yaşadıkları duygusal ve idealize edilmiş aşkları, hüzünlü bir çoban hayatı çerçevesinde ele alır. Manzum parçalarla desteklenen bu anlatılarda hayaletler, büyüler, gerçeklikten uzak mekânlar, akıl ve mantıkla açıklanamayacak tesadüfler ve mucizevi olaylar yoğun bir şekilde yer almaktadır (Çetin, 2022: 19 ve Çetin, 2015: 32-33).

1.3. Hikâye Türünün Başlıca Özellikleri

Hikâye, olmuş ya da olması mümkün olayları estetik bir biçimde, belirli bir zaman ve mekân içinde, sınırlı sayıda kişi etrafında anlatan kısa bir edebî türdür. "Küçük roman" olarak da nitelendirilebilmekle birlikte; kısa oluşu, yalın bir olay örgüsüne sahip olması ve tek bir olay ya da kesit üzerinden yoğun bir etki yaratması bakımından romandan ayrılır. Hikâyede ayrıntılı tasvirlere ve uzun anlatımlara yer verilmez; olaylar ve unsurlar az ve öz biçimde sunulur. Bu tür, hayatın tamamını değil, belirli bir anını ya da kesitini ele alarak insanı ve onun yaşadığı durumları yoğunlaştırılmış bir anlatımla yansıtmayı amaçlar. (Çetin, 2022: 20-21)

1.4. Yapıları ve Özellikleri Bakımından Hikâye Türleri

1.4.1. Durum Hikâyesi

Durum (Çehov) hikâyesi, hayattan alınmış bir kesiti ya da belirli bir insanlık durumunu sade ve doğal bir şekilde anlatan bir hikâye türüdür. En önemli temsilcisi Anton Pavloviç Çehov olduğu için bu tür "Çehov tarzı hikâye" olarak da adlandırılır. Bu türle yazılan hikâyelerde olaydan çok durum ön plandadır ve sıradan hayatın içinden küçük anlar, diyaloglar ve gözlemler anlatının temelini oluşturur. Durum hikâyelerinde belirgin bir giriş ve sonuç bölümü bulunmaz. Durum hikâyelerinde çoğu zaman gelişme kısmından başlar ve açık bir sonla tamamlanır. Böylece anlatı, okuyucunun zihninde devam eder. Durum hikâyesinde heyecanlı ve olağanüstü olaylara yer verilmez ve anlatım doğallık üzerine kuruludur. Yazar, çoğu zaman olaylara müdahale etmez ve okuyucuyu aktif hâle getirerek hikâyeyi kendi yorumuyla tamamlamasını sağlar. (Şahin, 2018: 11-12)

1.4.2. Olay Hikâyesi

Olay hikâyesi, temel bir çatışma üzerine kurulan ve genellikle tek bir merkezî kahraman etrafında gelişen olayları konu alan anlatı türüdür. Bu türün en önemli temsilcisi Guy de Maupassant olduğu için "Maupassant tarzı hikâye" olarak da adlandırılır. Olay hikâyelerinde asıl unsur olaydır. Tema, kişiler, zaman ve mekân gibi diğer öğeler bu olayın etkili biçimde sunulmasına hizmet eder. Anlatım çoğunlukla kronolojik bir düzen içinde ve hâkim bakış açısıyla gerçekleştirilir ve karakterlerin sosyal ve ekonomik durumlarına da yer verilir. Bu hikâyeler genellikle belirgin bir yapı izler. Girişte olay ve kişiler tanıtılır, gelişme bölümünde çatışma derinleşir, zirve noktasında gerilim en üst düzeye ulaşır ve sonuç kısmında ise çoğu zaman şaşırtıcı ya da açık bırakılmış bir sonla hikâye tamamlanır. Olay hikâyesinde okuyucunun ilgisini canlı

tutmak için tartışma ortamları oluşturulur ve bazı noktalar bilinçli olarak okuyucunun hayal gücüne bırakılır. Böylece olay hikâyesi, kısa ve yoğun bir anlatımla güçlü bir etki yaratmayı amaçlar. (Şahin, 2018: 8-10)

1.4.3. Postmodern Hikâye

Modern öykücülüğün gelişiminde belirleyici olan temel düşünsel zemin modernizmdir. Postmodernizm kavramı ise modernin sonu, modernden sonra doğmuş bir anlayış, modernizmin devamı ya da ona karşı bir tepki olarak farklı şekillerde yorumlanmaktadır (Karabulut ve Sarıtaş, 2018: 1-2). Modernizmin merkezinde yer alan varoluşsal krizler, bunalımlar ve kimlik arayışı, postmodernizmle birlikte yeni bir boyut kazanmış ve bireyin bu arayışına yönelik farklı yorum ve yaklaşımlar edebiyat ve sanat alanında kendini göstermiştir. Postmodern edebiyat, anlatım teknikleri ve biçem denemeleri bakımından oldukça zengin ve çeşitlidir. Bu anlayışta kahraman, bakış açısı, olay örgüsü, dil ve biçim gibi metnin temel unsurlarında önemli dönüşümler görülür. Metinler çoğu zaman belirli bir anlam iletme kaygısı taşımaz; anlatının içeriğinden çok, nasıl kurgulandığı ve sunulduğu önem kazanır. Yazar kimi zaman metnin içinde kaybolur, kimi zaman da metne müdahale ederek anlatının kurmaca yapısını görünür kılar. Bu bağlamda postmodern metinlerde üstkurmaca ve metinlerarasılık gibi tekniklere sıklıkla başvurulmaktadır (Güven, 2020: 383-386). Türk edebiyatında postmodernizmin yansımaları ilk olarak 1970'li yıllarda görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda öne çıkan isimlerin başında Oğuz Atay gelmektedir. Yazarın 1975 yılında yayımlanan Korkuyu Beklerken adlı eseri, postmodern anlatımın önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Oğuz Atay, Türk edebiyatında modernist ve postmodernist anlatım tekniklerini kapsamlı biçimde uygulayan öncü yazarlardan biri olmuş; eserlerinde dönemin hâkim edebî anlayışlarına karşı çıkarak özgün bir anlatı dünyası kurmuştur. Bu eserlerdeki karakterler, toplumsal yapıyla uyum sağlayamayan ve kendi iç dünyalarında sıkışmış bireyler olarak dikkat çekmektedir (Kayabaşı ve Özdarıcı, 2022: 317).

1.4.4. Küçürek Hikâye

Küçürek Hikâye terimini bize kazandıran, Ramazan Korkmaz'dır. Küçürek hikâye, hikâyenin bir alt türü olup çok az sözcükle tek bir anı, durumu ya da düşünceyi yoğun ve çarpıcı bir biçimde aktaran kısa anlatılardır. Küçürek hikâyelerin kesin sınırları ve ortak bir tanımı bulunmamakla birlikte, temel özellikleri kısalık, yoğunluk, şiirsellik ve çoğu zaman açık uçlu bir yapı taşımasıdır. Okuyucuyu

metnin anlamını tamamlamaya yönelten bu tür, sınırlı hacmine rağmen güçlü bir etki yaratmayı amaçlar. (Şahin, 2026: 13-15)

1.4.5. Fantastik Hikâye

Fantastik edebiyat, gerçek ile doğaüstü unsurların iç içe geçtiği, okuru sürekli bir belirsizlik ve tereddüt içinde bırakan bir anlatı türüdür. Kökeni mitoloji ve sözlü anlatılara dayanan bu tür, hayal gücüne dayalı yeni gerçeklikler kurar ve gerçek ile kurmaca arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Fantastiği diğer türlerden ayıran temel özellik, okuyucunun anlatılanların gerçek olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varamamasıdır. (Dıvarcı, 2024: 4-8) Fantastik hikâye, gerçek ile doğaüstünün iç içe geçtiği, okuyucuda korku, tedirginlik ve belirsizlik duygusu uyandıran bir anlatı türüdür. 19. yüzyılda özellikle Gotik romanın etkisiyle gelişmiş, Hoffmann ve Poe gibi yazarlarla yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılda ise Tolkien sayesinde farklı yönlere evrilerek hem psikolojik hem de hayal gücüne dayalı anlatımlarla zenginleşmiştir. (Dıvarcı, 2024: 11-13) Edebiyatımızda fantastik hikâye, kökenini Dede Korkut gibi eski sözlü ve yazılı anlatılardan alsa da Tanzimat döneminde pozitivist ve gerçekçi anlayışın etkisiyle geri planda kalmıştır. Cumhuriyet döneminde de uzun süre ihmal edilen fantastik edebiyat, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Sait Faik gibi yazarlarla yeniden görünür hâle gelmiştir. Bu tür, özellikle 1950 kuşağıyla birlikte bireysel ve yer yer fantastik unsurlar taşıyan eserler ortaya çıkmıştır. Ancak bizdeki bu tür, Batı'daki kadar gelişmemiştir. (Dıvarcı, 2024: 13-17)

1.4.6. Modern Hikâye

Edebiyatımızda modern hikâyenin doğuşu XIX. yüzyıla dayanmaktadır. Klasik edebiyat ve halk edebiyatı içinde iki ayrı çizgi hâlinde gelişen geleneksel hikâye anlayışı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini Batı edebiyatındaki örneklere benzer modern anlatılara bırakmaya başlamıştır (Demir, 2006: 128). Geleneksel anlatıda yazar ile kahraman arasındaki mesafe göreceli dir ancak bu göreceli mesafe her an değişebilir ve yazar, gerektiğinde anlatıdaki kişilerle bir arada bulunabilir yani özdeşleşebilir. Buna karşılık modern anlatıda "bakış açısı" ve "mesafe ilkesi" ön plandadır. Bu anlayışta özdeşleşme, anlatı sisteminin izin verdiği ölçüde ve yalnızca gerekli olduğunda gerçekleşir. Bu durum, sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki yapısal farktan kaynaklanmaktadır; sözlü kültürün yönlendirdiği anlatı ile yazılı kültürün biçimlendirdiği anlatı farklı bir kurgu ve teknik üzerine kuruludur (Demir, 2006: 105-106). Türk edebiyatında modern hikâyeciliğin en önemli temsilcilerinden biri Sait Faik Abasıyanık'tır. Sait Faik, hikâyelerinde çoğunlukla öznel bir üslup benimsemiş; bireyin iç dünyasına yönelerek kendi duygu ve

düşüncelerini anlatılarına yansıtmıştır (Çetin, 2022: 24). Arayış ve deneysel tutumlardan sonra modem öyküyle ilk temas Sami Paşazade Sezai ile gerçekleşir. Sezai, Küçük Şeyler ile modern öykünün ilk kusursuz örneğini verir. (Tosun, 2011: 38)

1.4.7. Kısa Hikâye

Kısa hikâye, kurgusal düzyazı türleri içinde sınırlı hacmi, yoğun anlatımı ve tek bir etki uyandırma amacıyla öne çıkan bir anlatı biçimidir. Genellikle az sayıda karaktere, dar bir zaman dilimine ve sınırlı bir olay örgüsüne dayanır. Roman gibi hayatın geniş bir kesitini bütün ayrıntılarıyla sunmak yerine, yaşamın belirli bir ânını, durumunu ya da kesitini seçerek bunu yoğun, etkili ve estetik bir biçimde işler. Kısa hikâyenin en belirgin özelliği, okuyucuda tek ve güçlü bir izlenim bırakma isteğidir. Olay, kişi, zaman ve mekân unsurları bu etkiyi destekleyecek biçimde düzenlenir ve gereksiz ayrıntılara, uzun tasvirlere ve fazla kişiye yer verilmez. Kısa hikâye, tarihsel olarak eski anlatı geleneklerinden beslenmekle birlikte, bağımsız bir edebî tür olarak özellikle XIX. yüzyılda belirginleşmiş ve modern edebiyatta kendine özgü kuralları olan bir anlatı türü hâline gelmiştir. Günümüzde ise kısa hikâye, klasik biçimin yanı sıra daha da yoğunlaştırılmış yapılarıyla "çok kısa hikâye" ya da "flash fiction" gibi türlere de kaynaklık eden dinamik bir edebî alan olarak varlığını sürdürmektedir. (Köker, 2020: 249-258)

1.5. Modern Hikâyenin Yapı Unsurları

1.5.1. Olay Örgüsü

Olay örgüsü, edebî metinde olayların neden-sonuç ilişkisi içinde birbirine bağlanarak oluşturduğu zincir olup eserin temel unsurudur (Bayburtlu, 2019: 187-188).

Bu yapı, anlatı kişilerinin belirli bir zaman ve mekân içinde gerçekleştirdikleri eylemlerden oluşan olay akışını düzenler ve metnin bütünlüğünü sağlar. Anlatılarda olay örgüsü iki düzeyde ele alınabilir: İlki, olaylar dizisini kurgulayan yazarın oluşturduğu olay örgüsüdür. İkincisi ise hedefler belirleyen, planlar yapan ve olayları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışan karakterlerin kurduğu olay örgüsüdür. Bu yönüyle olay örgüsü, hem yazarın okuyucu üzerinde belirli bir etki ve deneyim oluşturmasını sağlayan hem de karakterlerin diğer kişiler ve hayatın tesadüfleri üzerinde kontrol kurma çabalarını yansıtan bir yapı işlevi görür (Onarıcıoğlu, 2021: 540). Bu bağlamda olay, metindeki kişilerin yaşadıkları durumlar ve çatışmalar olarak tanımlanırken, olay örgüsü ise bu olayların estetik

bir düzen içerisinde, anlamlı ve bütünlüklü bir şekilde kurgulanmasıdır.

1.5.2. Kişiler Kadrosu

Kişiler kadrosu, hikâye, roman ve tiyatroda olayları yaşayan ve var eden kişi ya da insanlaştırılmış varlıklardır. Edebî metinlerde vazgeçilmez olan bu unsurlar, olayın kurgusuna göre şekillenir ve yazarın gözlemlerinden beslenir. Kişiler ikiye ayrılır: Tip, belirli bir toplumu veya grubu temsil eden kalıplaşmış kişidir; karakter ise kendine özgü özelliklere sahip, bireysel ve özgün kişiliktir. (Bayburtlu, 2019: 188)

1.5.3. Zaman

Bir metinde zaman farklı türlerde ele alınır: yazma zamanı (yazarın eseri yazdığı), okuma zamanı (okuyucunun eseri okuduğu) ve kurguya ait zamanlar. Kurgu içinde ise iki temel zaman vardır: vak'a zamanı, olayların gerçekleştiği süre; anlatma zamanı ise bu olayların anlatıldığı zamandır. Bu iki zaman bazen örtüşebilir, bazen farklılık gösterebilir. (Bayburtlu, 2019: 188)

1.5.4. Mekân

Mekân, edebî eserde olayların geçtiği yer olup anlatının temel unsurlarındandır. Aynı zamanda mekân, karakter ve olaylar üzerinde etkili olabilir ve yazar tarafından bilinçli olarak seçilir. (Çetin, 2022: 28 ve Bayburtlu, 2019: 188)

1.5.5. Konu

Konu, hikâyede işlenen duygu ya da düşüncenin somut bir olay veya durum üzerinden ele alınmış hâlidir ve temayı belirli bir çerçeveye oturtmaya hizmet eder.

1.5.6. Çatışma

Edebiyatta çatışma, anlatının merkezinde yer alan ve karakterlerin amaçlarına ulaşmasını zorlaştıran içsel ya da dışsal karşıtlıkların oluşturduğu mücadeledir.

1.5.7. Anlatıcı ve Bakış açısı

Edebiyatta anlatıcı, olayları okura ileten kurgusal bir figürdür ve yazarın kendisiyle özdeş değildir. Bakış açısı ise bu anlatıcının olayları algılama, yorumlama ve aktarma biçimini ifade eder.

2. Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Hikâye

Tanzimat döneminde Batı'ya yöneliş, akılcılık ve gerçekçilik temelli yeni bir düşünce yapısını beraberinde getirmiş; bu durum edebiyatta

da etkisini göstererek masalsı ve hayalî anlatıların yerini daha gerçekçi hikâyelere bırakmasına yol açmıştır. Ancak nesir dilinin oluşumu kısa sürede gerçekleşmemiş, klasik edebiyat geleneğiyle yetişen yazarların etkisiyle bu süreç zaman almıştır. Bu dönemde nesir dili, sanatlı ve süslü anlatımdan uzaklaşarak sadeleşmiş ve günlük hayata yönelmiştir.

Özellikle gazeteler (Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr vb.) bu sadeleşmede önemli rol oynamış ve halkın anlayabileceği bir "gazete dili"nin oluşmasını sağlamıştır. Tercüme Odası'nın çalışmaları ve Batı'dan gelen kavramların Türkçeye aktarılması da dilin gelişimine katkıda bulunmuştur. Şinasi, dilde sadeleşme ve düşüncenin açık ifade edilmesi konusunda öncü olmuş; zincirleme, süslü cümle yapıları yerine kısa ve anlaşılır anlatımı benimsemiştir. Ayrıca Batı'dan gelen yeni edebî türler (roman, hikâye, tiyatro, makale) dilin ifade imkânlarını genişletmiş; diyalog, tasvir ve psikolojik çözümleme gibi unsurlar nesrin gelişimini hızlandırmıştır. Bunun yanında Fransızca başta olmak üzere Batı dillerinin etkisiyle Türkçeye yeni kelime ve kavramlar girmiş, bu durum hem söz varlığını hem de anlatım biçimini etkilemiştir. Roman, hikâye ve tiyatro gibi türlerin yaygınlaşması da nesir dilinin sadeleşmesi ve modernleşmesinde önemli rol oynamıştır. (Gariper, 2004: 50-52) Bu dönemde verilen hikayeleri genel olarak şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.1. Çeviri Hikâyeler

2.1.1. Yusuf Kâmil Paşa- Terceme-i Telemak

Yusuf Kâmil Paşa'nın Fenelon'dan yaptığı Tercüme-i Telemak, Tanzimat dönemi Türk edebiyatında Batı kaynaklı ilk uzun anlatı çevirilerinden biri olarak önemli bir yer işgal etmektedir. 1699 yılında yayımlanan eser, Yunan mitolojisine dayanan bir anlatı çerçevesinde ahlâkî ve siyasî öğretiler sunan didaktik bir metin niteliğindedir. Fenelon'un, bir prensin eğitimi amacıyla kaleme aldığı bu eser, içerdiği yönetim eleştirileri nedeniyle dönemin siyasal çevrelerinde tartışmalara yol açmıştır. Osmanlı sahasında ise Yusuf Kâmil Paşa tarafından 1862 yılında yayımlanan çeviri, Tanzimat döneminin Batı'ya yönelen düşünsel ve kültürel açılımının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Eser, dönemin eğitim kurumlarında okutulmuş ve geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. Bununla birlikte, Ahmet Vefik Paşa tarafından dilinin ağır bulunması, eserin yeniden tercüme edilmesine yol açmıştır. (Gökalp Alparslan, 2022)

2.1.2. Münif Paşa- *Mağdûrîn* Hikâyesi

Münif Paşa'nın Mağdûrîn Hikâyesi, Les Misérables adlı eserin özet hâlinde yapılan ilk Türkçe çevirilerinden biridir. 1862 yılında gazetede tefrika edilen bu çeviri, Batılı roman anlayışının Türk edebiyatına girişinde önemli bir yere sahiptir. Eser, fakir bir köylü olan Jean Valjean'ın, ailesini doyurmak için ekmek çaldığı için hapse düşmesiyle başlar. Uzun yıllar süren mahkûmiyetin ardından toplum tarafından dışlanan Valjean, Bishop Myriel'in merhameti sayesinde hayatını değiştirir. Bu olaydan sonra kimliğini gizleyerek yeni bir hayat kurar, zenginleşir ve saygın bir kişi hâline gelir. Ancak geçmişi, Javert tarafından ortaya çıkarılır. Valjean yeniden hapse girse de kaçar ve Cosette'i evlat edinerek Paris'te yeni bir hayat kurar. Cosette büyüyüp Marius ile evlenir. Valjean, gerçek kimliğini açıklayınca dışlanır; ancak sonradan onun iyiliği anlaşılır. Hikâye, Valjean'ın Cosette'e mirasını bırakarak ölmesiyle son bulur. (Kula, 2022)

2.1.3. Ahmed Lutfî- Hikâye-i Robinson

Vak'anüvis Ahmed Lutfî'nin Hikâye-i Robenson adlı eseri, Robinson Crusoe'nun Arapçadan Türkçeye yapıwlmış ilk çevirilerinden biridir. 1864 yılında yayımlanan bu hikâyede, Batı edebiyatının önemli klasiklerinden birinin Osmanlı okuyucusuna tanıtılmasını sağlamıştır. Eser, denizlere açılma tutkusu nedeniyle ailesinin izni olmadan yola çıkan Robinson'un gemi kazası sonucu ıssız bir adaya düşmesi ve burada hayatta kalma mücadelesini konu edinir. Hikâyede bireyin doğayla mücadelesi, yalnızlık ve yaşam becerileri işlenen temalar arasındadır. (İpek, 2022)

2.2. Yerli Hikâyeler

Türk edebiyatında hikâye ve roman alanındaki yerli ürünler, Ahmet Mithat Efendi'nin 1870 yılında yayımlanan Kıssadan Hisse ve Letaif-i Rivayat adlı eserleriyle başlar. (Solok, 1971: 203)

2.2.1. Ahmet Midhat Efendi- Kıssadan Hisse

Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* adlı eseri, çocuklara yönelik olarak yazılmış fabl türünde bir kitaptır. Eserde çoğu Ezop ve Fénelon'a ait olmak üzere toplam elli fabl yer almakta, bazı fabllar ise anonim yazarlara aittir. Ahmet Mithat, bu eseri çocukları eğitmek ve okumaya alıştırmak amacıyla hazırlamıştır ve dili sadeleştirerek anlaşılır hâle getirmiştir. Eserdeki fabllar, basitten zora doğru sıralanmış; böylece çocukların okuma alışkanlığı kazanması hedeflenmiştir. Ayrıca fablların çoğuna "kıssadan hisse" eklenmiş, son kısımlarda ise okuyucunun kendisinin sonuç çıkarması beklenmiştir. Hikâyede kibir, gurur, dürüstlük, kanaatkârlık, sabır,

akıl, tevazu gibi ahlaki temalar işlenir. En çok vurgulanan tema ise olduğundan farklı görünmenin insanı felakete sürüklemesidir. Eserde ideal insan tipi; sade, dürüst, kanaatkâr ve aklını doğru kullanan birey olarak sunulmuştur. (Vicir, 2022)

2.2.2. Ahmet Mithat Efendi- Letaif-i Rivayat

Ahmet Mithat Efendi, ilk hikâyelerini 1870 yılında Bağdat'ta yazmış ve bu anlatıları daha sonra *Letaif-i Rivayat* başlığı altında yayımlamıştır. Bu eser, 1870-1894 yılları arasında yayımlanan yirmi beş kitaptan oluşan geniş bir külliyattır ve toplamda otuz hikâye ile romanı içerir. Başlangıçta üç kitap olarak planlanan seri, gördüğü ilgi üzerine genişletilmiş; ancak ortak bir tema etrafında oluşturulmamıştır. Bu eserleri diğer romanlarından ayıran temel özellik, hacimlerinin daha kısa olmasıdır. Hikâyelerin çoğu Osmanlı aile hayatını konu alırken, bazıları yabancı mekânlarda ve kişilerle kurgulanmıştır. İçerik bakımından bu anlatılar, klasik âşık hikâyelerinin yapısını andırır. Aşk ve evlilik önündeki engeller, bu engellere karşı verilen mücadeleler ve çoğunlukla kavuşma ya da ölümle sonuçlanan sonlar dikkat çeker. Ayrıca kölelik ve cariyelik gibi toplumsal konular da işlenmiş; bazı hikâyelerde dramatik durumlar üzerinden toplumsal sorunlara dikkat çekmiştir. (Safi ve Kuru, 2024: 286)

2.2.3. Emin Nihat- Müsameretname

Emin Nihat'ın Müsameretnâme adlı eseri, 1870-1871 yılları arasında cüzler hâlinde yayımlanmış olup, çerçeve hikâye tekniğiyle kurgulanmış bir anlatı niteliği taşır. On üç cüz ve yedi hikâyeden oluşan eser, kış gecelerinde bir araya gelen dost meclislerinde anlatılan çeşitli sergüzeştlerin bir araya getirilmesiyle oluşur. Yazar, geleneksel anlatı formuna bağlı kalmakla birlikte yeni konuları da anlatı dünyasına dâhil etmiş; özellikle "Bir Osmanlı Kapudanının Bir İngiliz Kızı ile Vuku Bulan Sergüzeşti" adlı hikâyede, yer yer acemice de olsa, Tanzimat'tan itibaren edebiyatta sıkça işlenen iki uygarlık, iki din, iki kültür ve iki gelenek arasındaki karşıtlığı ele almıştır (Gündüz, 2009: 768). Ayrıca Müsameretnâme'yi oluşturan metinler için, eserin ilk cüzünün sonunda her bir anlatıyı ifade etmek üzere "fıkra" teriminin kullanıldığı da görülmektedir (Gariper, 2004: 55). Eserde yer alan hikâyelerde genellikle aşk, ayrılık, sadakat, esaret ve tesadüfler etrafında gelişen bireysel maceralar konu edinilir. Anlatılan olaylar çoğunlukla kişilerin başlarından geçen gerçek ya da gerçeğe yakın hadiselerden oluşur. Âşıkların kavuşamaması, zorla evlilikler, yabancı diyarlarda yaşanan aşk ilişkileri, kölelik ve özgürlük mücadeleleri gibi temalar öne çıkarken; bireylerin

karşılaştıkları zorluklar, toplumsal baskılar ve ahlaki sınavlar da olay örgüsünün temel unsurlarını oluşturur (Enginün, 2020: 184-186).

2.2.4. Giritli Aziz Efendi- Muhayyelât

Giritli Aziz Ali Efendi'nin 1797 yılında kaleme aldığı *Muhayyelât-ı Ledünn-i İlâhî*, bir mukaddime ve birbirine bağlı üç hikâyeden oluşan bir eserdir. Yazar bu hikâyeleri "hayâl" olarak adlandırmış ve eseri oluştururken Doğu kaynaklı ibretli hikâyelerden etkilenmiş, aynı zamanda kendi hayal gücünü de katarak anlatıları yerlileştirmiştir. Eserde ilk hikâyede padişah çocuklarının olağanüstü varlıklarla yaşadığı maceralar, ikinci hikâyede bir tüccarın oğlunun başından geçen sıra dışı olaylar, üçüncü hikâyede ise tasavvufî bir dünyanın anlatımı yer alır. Hikâyelerde peri, cin, büyü gibi masalsı unsurlar ile gerçek mekân ve toplumsal hayat unsurları bir arada kullanılmıştır. Dil ve üslup bakımından eserde hem ağır ve süslü anlatım hem de daha sade ve gerçekçi ifadeler bir arada görülür. (Türk ve Ayar, 2022)

2.2.5. Ahmet Mithat- Esaret

Bu hikâye, Tanzimat hikâye ve romanlarında çok kullanılan esaret ve insan ticareti konusu üzerine yazılmış olan ilk eserdir. Bu hikâyede vaka, olamayacak kadar büyük bir tesadüf temeli üzerine kurulmuştur. (Solok, 1971: 53)

2.2.6. Emin Nihat- Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti

Hikâyede evlenme gelenekleri çerçevesinde ataerkil aile yapısı ele alınmış; bireylerin kendi istekleri yerine aile büyüklerinin kararlarıyla yapılan evliliklerin olumsuz sonuçları vurgulanmıştır. Ayrıca aşkın yalnızca belirli kişilere özgü olmadığı, herkesin sevme yetisine sahip olduğu belirtilmiş ve aile mutluluğunun sevgiye dayanması gerektiği ifade edilmiştir. Eserde Kağıthane gezileri ve gençler arasındaki ilişkiler gibi dönemin sosyal hayatına ait sahneler dönemine göre oldukça başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Hikâyede kullanılan mekân tasvirleri ise sadece süsleme amacıyla değil, olay örgüsünü destekleyen ve kahramanların ruh hâlini yansıtan bir işlevle kullanıldığını da söyleyebiliriz. (Solok, 1971: 60)

2.2.7. Emin Nihat- Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti

Faik Bey ile Nuri Dil Hanım'ın Sergüzeşti, Tanzimat edebiyatında sıkça işlenen esaret ve insan ticareti temasını ele alan erken örneklerden biridir. Hikâyede Kafkasya'dan kaçırılan bir çocuğun yaşadıkları, cariyelik sistemi ve bu çerçevede gelişen aşk ilişkileri anlatılır. Bu yönüyle eser, Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserini etkilemiş görünmektedir. Ayrıca hikâyede olay örgüsü büyük

ölçüde tesadüflere dayandırıldığını da bu bağlamda ifade edebiliriz. (Solok, 1971: 68)

3. Servet-i Fünun Akımında Hikâye

Servet-i Fünun topluluğundaki roman yazarları aynı zamanda hikâye de yazmışlardır. Bu nedenle bu yazarların romanlarında görülen özellikler, büyük ölçüde hikâyelerine de yansımıştır. Bu dönemde geleneksel edebiyatla olan bağların önemli ölçüde koptuğu ve Batı etkisinin belirgin biçimde hissedildiği görülür. Sanatkârane üslup, ayrıntılı tasvir ve tahliller, gerçekçi hayat sahneleri ve sosyal hayattan kesitler öne çıkan unsurlardır. Realist tutum ise daha bilinçli ve baskın bir şekilde kendini gösterir. Servet-i Fünun topluluğu ile II. Meşrutiyet dönemi yazarlarının bir kısmında Maupassant tarzı kurgulama tekniği belirgin biçimde görülmektedir. Bu yazarların eserlerinde olay unsuru büyük ölçüde geri planda kalmış; bunun yerine ruhsal durumların tasviri, iç çözümlemeler ve duygusal tepkilerin aktarımı ön plana çıkmıştır. (Korkmaz, 2004: 160-161) Servet-i Fünun öykücülüğü, belirli bir sanat anlayışına sıkı sıkıya bağlı olmadığından, şiir ve romanda olduğu gibi "mesaj verme" yerine "sezdirme"yi esas alır. Dar ve kapalı bir sosyal çevrede, bireyin kendisiyle ve çevresiyle yaşadığı uyumsuzluklardan doğan sıkıntılar ve iç çatışmalar bu hikâyelerin temelini oluşturur. Olaylar genellikle tekdüze bir zaman ve mekân içinde gelişir ve klasik bir olay örgüsü yapısı gösterir.

Hikâyelerde işlenen konular çoğunlukla bireysel niteliktedir. Romantik aşk, kadın, evlilik, tabiat, yalnızlık, karamsarlık, ümitsizlik, hayalî ve pastoral mekânlara kaçış arzusu, hastalık, evlat sevgisi, aile ve merhamet gibi temalar ön plandadır. Sosyal ve siyasî konulara ise büyük ölçüde yer verilmemiştir. Kişi kadrosunda ise sanatçı ruhlu, piyano çalan, yabancı dil bilen aristokrat kadın tipleri; ince ruhlu âşıklar; mürebbiye, dadı, kalfa, mirasyedi ve çapkın gibi karakterler dikkat çeker. Dil ve üslup bakımından bu dönemde belirgin bir ağırlaşma görülür. Nadir kullanılan eski kelimelere yer verilmiş; uzun, karmaşık ve çoğu zaman anlaşılması güç tamlamalar kurulmuştur. Simgesel ve sanatkârane bir anlatım tercih edilmiş, estetik kaygı ön plana çıkarılmıştır. Sami Paşazade Sezai, Halit Ziya ve Mehmet Rauf gibi yazarlar, süslü ifadelerle ve ayrıntılı tasvirlerle zenginleştirilmiş bir üslup benimsemişlerdir (Çetin, 2016: 126).

3.1. Halit Ziya Uşaklıgil- Sade Bir Şey

Halit Ziya Uşaklıgil'in "Sade Bir Şey" adlı hikâyesinde, bireysel bir zaaf olarak hırs teması işlenir. Hikâyede, saatçilik yapan Hasan ve Hüseyin adlı iki kardeşin yaşamları karşılaştırmalı biçimde ele alınır.

Babalarından kalan dükkânda birlikte çalışan kardeşler, babanın ölümünden sonra ayrılır. Hırslı ve daha fazla kazanma arzusu taşıyan Hasan Efendi, kendi işini büyütmek ister; ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanır ve zamanla ekonomik sıkıntıya düşer. Buna karşılık kanaatkâr, tedbirli ve cömert bir karakter olan Hüseyin Efendi, işlerini geliştirerek başarılı olur. Hasan Efendi'nin hırsı, onu yanlış kararlar almaya sürükler ve hem maddi hem de manevi açıdan çöküşüne neden olur. Sonunda geçim sıkıntısı sebebiyle kardeşinin dükkânına sığınmak zorunda kalır. Hüseyin Efendi ise tüm bu süreçte anlayışlı ve yardımsever bir tavır sergileyerek ağabeyine destek olur. Hikâyede dar ve geniş mekânlar birlikte kullanılmıştır ve olaylar Hasan Efendi merkezinde gelişmiştir. Anlatım, hâkim bakış açısıyla ve tarafsız bir üslupla sunulmuş; yoğun tasvir ve tahlillere yer verilmemiştir. Eser, hırs ile kanaatkârlık arasındaki karşıtlık üzerinden, bireyin hayal ile gerçek arasındaki uyumsuzluğunu ortaya koymaktadır. (Aslan, 2008: 396-399)

3.2. Halit Ziya Uşaklıgil- Mahalleye Mevkuf

Mahalleye Mevkuf, mahallede "Doğrubasmaz" lakabıyla tanınan Salim Hoca'nın kızı Şerife'nin hayatı anlatılmaktadır. Şerife, daha çocukluğundan itibaren mahalle halkı tarafından sürekli çağrılan, başkalarının işine koşan, onların çocuklarını oyalayan, hasta çocuklara arkadaşlık eden, daha sonra da mektepte mahalle kızlarına kalfalık yapan bir genç kızdır. Zamanla dikiş, nakış ve ev işlerinde de beceri kazanır; mahallede düğün hazırlıkları, çeyiz işleri ve benzeri işlerde herkes ondan yararlanır. Ancak bütün bu emeklerinin karşılığında yalnızca *"Eksik olma kızım"* gibi sözlerle yetinilir. Şerife'nin babası Salim Hoca ise mahallede cimri ve hilekâr biri olarak tanınmaktadır. Mahalleli onun gizli bir serveti olduğuna inanır ve kızını bilerek yoksulluk içinde bıraktığını düşünür. Bu yüzden Şerife de zamanla, kendisini sürekli başkalarının hizmetine koşan ama kendi hayatında hiçbir güzelliğe sahip olamayan biri olarak görmeye başlar. Başkaları için çeyizler hazırlarken, güzel eşyalar dikerken kendisinin mahrum bırakıldığı şeylerin farkına varır ve babasına karşı kırgınlık duyar. Bir süre sonra Şerife için evlilik meselesi gündeme gelir. Bunun üzerine mahalle baskısı artar ve herkes Salim Hoca'nın kızının çeyizi ve düğünü için para harcaması gerektiğini söyler. Sonunda Salim Hoca, evi ipotek ettirerek düğün masraflarını karşılamak zorunda kalır. Buna rağmen mahalle halkı yine onu suçlar ve bu durumu bile cimriliğinin bir başka şekli olarak yorumlar. Şerife, ödünç eşyalar ve başkalarından toplanan eşyalarla evlendirilir. Evlilikten sonra da Şerife'nin hayatı değişmez. O, yine mahalleye hizmet etmeye devam edecek bir kişi olarak görülür. (Solok, 1971: 209-219)

3.3. Hüseyin Cahit Yalçın- Hayat-ı Muhayyel

Hayât-ı Muhayyel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Servet-i Fünûn döneminde kaleme aldığı ve ilk baskısı 1899'da yapılan hikâye kitabıdır. Eserde yirmi bir hikâye yer almakta olup, bu metinler yazarın 1896-1908 yıllarını kapsayan ilk hikâyecilik evresine aittir. Söz konusu hikâyeler, Servet-i Fünûn edebiyatının estetik ve tematik özelliklerini yansıtan ürünlerdir. Yazarın hikâyelerinde teknik bakımdan bazı zayıflıklar bulunmakla birlikte, güçlü bir anlatım ve belirgin bir realist etki dikkat çeker. Hikâyelerde genellikle sanatkâr ruhlu, aşk acısı çeken ve kötümser bireylerin yer aldığı; bireysel duyguların ön planda tutulduğu görülür. Kitaba adını veren "Hayât-ı Muhayyel" hikâyesi ise, Servet-i Fünûn neslinin gerçek hayattan kaçış arzusunu ve ideal bir yaşam kurma hayalini konu edinmesi bakımından öne çıkar. Eserde yer alan diğer hikâyelerde dönemin sosyal yaşamı, özellikle İstanbul'daki seçkin çevreler ve azınlıkların hayat tarzları yansıtılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı hikâyelerin dönemin ahlâk anlayışına uygun hâle getirilmek üzere değişikliğe uğratıldığı bilinmektedir. (Başeğmez, 2022)

3.4. Ahmet Hikmet Müftüoğlu- Haristan ve Gülistan

Bu hikâye, Ahmet Hikmet'in Servet-i Fünun akımının ilke ve anlayışları doğrultusunda, içerisinde mensur şiirlerin ve hikâyelerin de bulunduğu bir eserdir. (Enginün, 2020: 382 ve Argunşah, 2004: 206) Hikâye temel olarak olağanüstü olaylar üzerine kurulmuş olup, bu yönüyle Fransız edebiyatında conte[8] olarak adlandırılan anlatı türüne yaklaşmaktadır. Hikâyede son derece süslü, özentili ve şairane bir üslup tercih edildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte hikâye, özgün bir kurguya sahip olmayıp bir Fransız hikâyesinden alınmıştır. Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın da bu durumu açıkça ifade ederek, söz konusu hikâyenin Rosny kardeşlerin bir eserinden doğrudan alındığını belirtmektedir (Solok, 1971: 252)

3.5. Ahmet Hikmet Müftüoğlu- Yeğenim

Bu hikâye, Batı kültürünü yüzeysel biçimde benimseyerek züppeleşen bir gencin, amcasının gözünden eleştirilmesini konu alır. Paris'te eğitim gördükten sonra dönen yeğen, bilgisinden çok gösterişe ve yapay davranışlara yönelmiş ve ailesinin değerlerini küçümseyerek evde düzeni bozmuştur. Amca, bu durumu abartılı ve mizahi bir dille anlatır. Sonunda yeğen, Anadolu'da çalışmaya gönderilir ve zamanla sadeleşerek olgunlaşır. (Solok, 1971: 255-258)

[8] Bir çeşit masal türü.

3.1. Servet-i Fünun Akımı Dışında Kalan Kişilerin Hikâyeleri

3.1.1. Hüseyin Rahmi Gürpınar- Misafir

Bu hikâye ise bir ailenin uzun süredir evlerinde kalan ve gitmek bilmeyen misafirlerinden duyduğu rahatsızlık anlatılır. Misafirler, evin düzenini bozmuş, masrafları artırmış ve ev halkını zor durumda bırakmıştır. Ev sahipleri kendi aralarında bu durumdan şikâyet ederken, misafirler ayrılmaya karar verdiklerinde aynı kişiler onları kalmaları için ısrarla davet eder. Hikâye temel olarak toplumdaki yapmacık misafirperverliği ve içten olmayan davranışları eleştirel bir şekilde ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. (Solok, 1971: 315-319)

3.1.2. Samipaşazade Sezai- Küçük Şeyler

Samipaşazade Sezai, yazmış olduğu küçük hikâyelerini *Küçük Şeyler* adlı eserinde toplamış ve bu eser Türk edebiyatında Batılı tarzda yazılmış ilk küçük hikâye örnekleri arasında yer almıştır. Hikâyelerde yer yer romantizm ve realizm birlikte görülürken, bazıları tamamen realist bir anlayışla kaleme alınmıştır. (Solok, 1971: 117) Bu kitapta sekiz kısa hikâye yer alır. Bunlardan biri çeviri, biri sanatlı düzyazı, altısı da öyküdür. (Bayraktar ve Gariper, 2021: 332)

3.1.3. Samipaşazade Sezai- Pandomima

Samipaşazade Sezai'nin *Pandomima* adlı hikâyesi, doğrudan anlatım yerine sembolik ve çağrışıma dayalı bir anlatım tekniği üzerine kurulmuştur. Hikâyenin merkezinde, dile getirilemeyen, tek taraflı ve sessiz bir aşk yer almakta; bu bağlamda "pandomima" kavramı, duyguların sözle değil, işaretler ve beden dili aracılığıyla ifade edilmesini karşılayan bir kavram olarak kullanılmıştır. Hikâye boyunca kullanılan semboller ve çok katmanlı anlam ilişkileri, okurun metni yorumlama sürecine aktif biçimde katılmasını sağlamaktadır. Esere daha yakından bakacak olursak hikâyenin başkişisi Paskal, fiziksel deformasyonları, içe dönük yapısı ve duygusal kırılganlığı ile toplumdan kendisini soyutlamış bir birey olarak kurgulanmıştır. Onun yaşadığı mekânın özellikleri de (çıkmaz sokak, bakımsız ve kasvetli ev) karakterin ruh hâli ve kaderiyle paralellik göstermektedir. Örneğin çıkmaz sokak, Paskal'ın yaşamındaki umutsuzluğu ve kaçınılmaz sona yönelişi simgelerken; evin harap ve yalnız görüntüsü, karakterin toplumsal hayattan kopuşunu ve içsel yalnızlığını yansıtmaktadır. (Kaplan, 2005: 24) Eserde yer alan diğer sembolik unsurlar da hikâyenin anlam derinliğini artırmaktadır. Hikâyede başka bir karakter olan ihtiyar Rum kadın, sessizliği ve ürpertici varlığıyla Paskal'ın yalnızlığını ve iletişimsizliğini pekiştirirken; evin yakınındaki canlı ve görkemli

ağaç, Paskal'ın hayatına giren Eftelya'yı, yani umut ve yaşamı temsil etmektedir. Ancak bu umut bireysel değil, genel ve geçicidir; nitekim Eftelya'nın Paskal'a özgü bir ilgi göstermemesi bu yapıyı destekler. Paskal'ın mesleği olan pandomim sanatçılığı, karakterin iç dünyasıyla örtüşen önemli bir unsurdur. Konuşamayan ve duygularını ifade edemeyen bir birey olarak Paskal, sanatını da sözsüz biçimde icra eder. Buna rağmen toplum tarafından bir sanatçı olarak değil, yalnızca eğlence unsuru olarak algılanır. Seyircilerin ona gülmesi, estetik bir takdirden ziyade, birey karşısında hissedilen üstünlük duygusunun ve toplumsal duyarsızlığın göstergesidir. Bu bağlamda hikayeyi sanatın ve sanatçının toplum içindeki konumuna yönelik eleştirel bir bakış sunmaktadır. Hikâyenin ikinci önemli kişisi olan Eftelya, Paskal'ın aşk nesnesi olarak idealize edilse de, onun duygularına karşılık vermeyen, yüzeysel ve küçümseyici bir tutum sergileyen bir karakterdir. Paskal'ın sahnede sergilediği aşırı çabalar, kendini yerlere atması ve dikkat çekme isteği, onun aşkının saf ve fedakâr doğasını ortaya koyar. Buna karşılık Eftelya'nın Paskal'ı bir insan ya da sanatçı olarak değil, bir eğlence nesnesi olarak değerlendirmesi, hatta onu köpeği ile denkleştirmesi hikâyedeki trajediyi denkleştiren bir unsur olarak yer almaktadır. derinleştirir. Hikâyenin son bölümünde Eftelya'nın başka biriyle evlenmesi, Paskal'ın tüm umutlarını ortadan kaldırır ve onu intihara sürükler. Ancak Paskal'ın ölümü dahi ciddiye alınmaz; çevresindekiler bu durumu bir oyun ya da taklit olarak algılar. Böyğlece karakter, yaşamı boyunca olduğu gibi ölümünde de nesneleştirilir ve değersizleştirilir. (Alan ve Koçak, 2019: 335-342)

3.1.4. Samipaşazade Sezai- Kediler

Sezai'nin "Kediler" adlı hikâyesi, esas itibariyle klasik hikâye kuruluşundan uzak bir yapı sergiler ve doğrudan diyalogla başlar. Hikâyede, otuz üç yıllık evli bir çiftin, kediler yüzünden yaşadığı çatışma anlatılır. Koca, karısına "ya ben, ya kediler?" sorusunu yöneltir; karısının kedileri tercih etmesi üzerine evi terk etmeye karar verir. Böylece hikâyede kullanılan kedi motifinin, kedilerin yalnızca evin içinde yer kaplayan hayvanlar değil, evlilik kurumundaki çözülmenin ve eşler arasındaki iletişimsizliğin sembolü hâline geldiğini hikâyenin başında görmekteyiz. Hikâye yakından incelendiğinde yaşlı bir adamın içine düştüğü çıkmaz ve kedilerin evde giderek çoğalması ve adamın kendi evinde dahi rahat edememesi üzerinden verilir. Kediler, ev sahibini küçümsercesine dolaşan, onun yiyeceğini tüketen, eşyalarına zarar veren varlıklar olarak tasvir edilir. Adamın sabah kahvaltısından mahrum kalması ve bir kediyi cezalandırmak isterken kendisinin merdivenlerden yuvarlanması, hikâyedeki trajikomik yapıyı güçlendirir. Öyküde

kadın karaktere daha sınırlı yer verilmekle birlikte, onun çocuk sevgisini kedilere yöneltmiş olabileceği sezdirilir.

Kediler karşısında çaresiz kalan yaşlı adam ise çözüm üretemeyen, yoksul ve güçsüz bir figür olarak çizilir. Evi terk eden adamın kısa süre sonra açlık, yoksulluk ve barınacak yer bulamama gibi sorunlarla karşılaşması, onun geri dönüşünü hazırlar. Sonunda eve dönen adam, odasına kapanarak ağlamaya başlar. Böylece hikâye, evlilikteki iletişimsizliği, yalnızlığı ve bireyin kendi hayatı üzerindeki denetimini yitirişini trajikomik bir görünüm içinde ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. (Bayraktar ve Gariper, 2021: 332-336)

Sonuç

Hikâye türü, kuramsal yapısı, anlatım imkânları ve tarihsel gelişimi bakımından edebiyatımızın önemli anlatı türlerinden biridir. Tanzimat Dönemi ile birlikte Batı ekseninde şekillenmeye başlayan modern hikâyecilik anlayışı, Servet-i Fünun Dönemi'nde teknik ve estetik açıdan daha yetkin bir düzeye ulaştığını incelenen hikâyeler doğrultusunda ifade edebiliriz.

Qaynaqlar

Abdurrezzak, A. O. (2014). Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Aktaş, Şerif (2005). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Akçağ Yayınları.

Akyüz, K. (2015). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri: 1860-1923. İnkılâp Kitabevi.

Aslan, H. (2008). Halit Ziya Uşaklıgil'in Hikâyelerinin Tematik İncelenmesi [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Aslan, Ö. (2019). Edebî Türün Değişimi Bağlamında; "Türk Edebiyatında hikâye/öykünün yaratıcı/deneysel Yeni Görünümü". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(4), 2057-2073.

Atakan, M. (2020). Bulgar Fıkra Tipleri ile Türk Fıkra Tiplerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme [Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.

Aydın, F. (2020). AHMET ÜMİT'İN "MASAL MASAL İÇİNDE" ADLI ESERİNİN MOTİF İNDEKSE GÖRE İNCELENMESİ. Asya Studies, 4(11), 39-48. https://doi.org/10.31455/asya.684748

Aydın, F. (2023). Tahkiye Açısından Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme Mesnevisi [Yüksek Lisans Tezi]. Bayburt Üniversitesi.

Bakı Yücel, F. (2025). Klasik Arap Anlatısında Makâme Geleneği [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Bakı Yücel, F. (2026). Aristo Retorik Üçgenine Göre El-Ḥanefi'nin Maḳâmât'ının Analizi. Dini Araştırmalar, 71, 207-250. https://doi.org/10.15745/da.1879043

Başeğmez Çetin, A. (2022) "HAYAT-I MUHAYYEL (HÜSEYİN CAHİT YALÇIN)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hayat-i-muhayyel-huseyin-cahit-yalcin-tees-1692. [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2026].

Bayburtlu, Y. S. (2019). METİN YAPILARININ İNCELEME VE ELEŞTİRMEDEKİ ÖNEMİ. Kesit Akademi Dergisi, 18, 183-193. https://izlik.org/JA79TJ66DZ

Bayraktar, Y. & Gariper, C. (2021). Sâmi Paşazâde Sezai'nin "Kediler" Öyküsü Üzerinde Bir Okuma. 12th Eurasian Conferences on Language & Social Sciences.

Beşik, Y. (2011). Geleneksel Eğitimimiz Açısından Cengiz Aytmatov'un Eserlerindeki Kıssalar (Efsaneler) Üzerine Bir İnceleme [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Burgul Öztoprak, F. (2006). Öykü Öğretiminde Öykü Haritası Kullanımının Okuduğunu Anlama Üzerine Etkisi [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Çelik, Ş. A., & Yaşar, H. (2021). Belâgat İlminde Tıbâk (Tezat) Sanatı: Mâide Sûresi Örneği. İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 6(1), 66-97. https://doi.org/10.20486/imad.902869

Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. TDV İslâm ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mesnevi—mevlana

Çetin, N. (2015). Roman Çözümleme Yöntemi. Akçağ Yayınları.

Çetin, N. (2016). İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı. Nobel Yayıncılık.

Çetin, N. (2022). Türk Hikâyesi Tahlilleri. KorKut Yayınları.

Çomaklı, A. (2020). Fabl Türünde Değerler Eğitimi [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Demir, A. (2006). Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7, 99-128. https://izlik.org/JA52CJ35WA

Dıvarcı, C. M. (2024). Türk Edebiyatında Fantastik Hikâyenin Unsurları (1980-1990) [Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Dikbaş, A. (2018). Elazığ Fıkraları ve Fıkra Tipleri [Yüksek lisans tezi]. Kastamonu Üniversitesi.

Durmuş, İ. (2004). Mesel. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel

Elçin, Ş. (2019). Halk Edebiyatına Giriş. Akçağ Yayınları.

Enginün, İ. (2020). Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923). Dergâh Yayınları.

Gökalp Alpaslan, G. (2022) "TERCÜME-İ TELEMAK (YUSUF KÂMİL PAŞA)". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-telemak-yusuf-kamil-pasa. [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2026].

Gölcük, Ş. (1995). Esâtîr. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/esatir

Gündüz, O. (2016). GELENEKSEL ANLATMA FORMLARINDAN ÇAĞDAŞ ROMANA AKTARIMLAR YA DA İHSAN OKTAY ANAR'IN ROMANLARINDA POST-MODERN ANLATICI PROFİLLERİ. Journal of Turkish Research Institute, 57, 1781-1789. https://doi.org/10.14222/Turkiyat1582

Güngör, A. C. (2022). Filmde Anlatı Yapısı (Ed. M.B.Çankır). İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.

Güven, E. B. (2020). Romanda postmodern ögeler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 19, 378-386. https://doi.org/10.29000/rumelide.752364

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 10.03.2026/ Salı)

İpek, A. (2022) "HİKÂYE-İ ROBENSON / ROBINSON CRUSOE (VAK'ANÜVÎS AHMED LUTFÎ)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikaye-i-robenson-robinson-crusoe-vak-anuvis-ahmed-lutfi. [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2026].

Kaçmaz, C. (2020). Anadolu Halk Masalları ile Kırgız Halk Masallarının Karşılaştırmalı Araştırması [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.

Karabulut, M., & Sarıtaş, U. (2018). POSTMODERN BİR ROMAN İNCELEMESİ: GALÎZ KAHRAMAN. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20, 1-12. https://izlik.org/JA36LD54KK

Karadeniz Yağmur, S. (2018). EFSANE VE MİTOLOJİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE EFSANE MİTOLOJİ İLİŞKİŞİ. Asia Minor Studies, 6(12), 317-328. https://doi.org/10.17067/asm.430169

Karakuş, Y. (2023). Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Dua ve Beddua Motifi [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

Karataş, Turan. (2004). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2020). Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü. Akçağ Yayınları.

Kayabaşı, Ş., & Özdarıcı, Ö. (2022). Sezer Ateş Ayvaz'ın öykülerinde postmodern unsurlar. RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 27, 315-339. https://doi.org/10.29000/rumelide.1104545

Kebapçı, A. (2020). Türk Edebiyatında Mesnevilerde Mesnevi Dışı Nazım Şekilleri (1400- 1450) [Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Kıyar, N., & Karkın, N. (2013). Mimesis'in Yapıbozumsal Dönüşümleri. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 3(7). https://izlik.org/JA83KA99TM

Kocabıyık, H. İ., & Çakır, S. (2024). Sözü güzelleştiren sanatlardan mukabele sanatının incelenmesi: Kur'ân-ı Kerim örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. https://www.sobider.net

Koçak, S. (2009). Kur'ân'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9(4), 187-215. https://izlik.org/JA43YJ73GL

Korkmaz, R. (Ed.). (2004). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000). Grafiker Yayınları.

Köker, S. (2020). KISA HİKÂYENİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ. *Premium E-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, *4*(7), 249–258. https://doi.org/10.37242/pejoss.36

Kula, F. (2022). "MAĞDÛRÎN HİKÂYESİ (MÜNİF PAŞA)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/magdurin-hikayesi-munif-pasa-tees-1767. [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2026].

Meydanoğlu, A. (2019). Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı. Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 10(1), 155-167. https://izlik.org/JA73FC37UB

Nutku, Ö. (1975). Eski Bir Yazmadaki Meddah Hikâyeleri. BELLETEN, 39(156), 697-724.

Onarıcıoğlu, A. S. (Çev.). (2021). Basit olay örgüsü hileleri, olay örgüsü delikleri ve anlatı tasarımı. Edebî Eleştiri Dergisi, 5(2), 539–557.

Parlatır, İ. (2009). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Yargı Yayınları.

Safi, İ., & Kuru, B. (2024). Ahmet Mithat Efendi'nin Letaif-i Rivayat Adlı Eserinde Felaketle Biten Evlilikler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 38, 281-309. https://doi.org/10.29000/rumelide.1439622

Sağıroğlu, E. (2025). GRAMSCİ'NİN HEGEMONYA KAVRAMININ BİREYSEL İZ DÜŞÜMÜ PERSPEKTİFİNDEN BOCACCİO, PASOLİNİ VE NETFLİX DECAMERON'U. Soli Dergi, 1(1), 16-29. https://izlik.org/JA79DC53DR

Solok, C.K. (1970). Türk edebiyatında hikâye ve roman (1859–1959) (Cilt 2, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar, 1911–1922). Bilgi Yayınevi.

Solmaz, S., & Saygın, M. (2018). TÜRK EDEBİYATI'NDA SECİ' VE GÜLŞEN-İ ŞU'ARÂ ÖRNEĞİ. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 4(3), 841-862. https://doi.org/10.20322/littera.422545

Solok, C.K. (1971). Türk edebiyatında hikâye ve roman (1859–1959) (Cilt 1, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar, 1859–1910). Bilgi Yayınevi.

Şahin, L. (2026). Küçürek Hikâyelerle Yapılandırılmış Metinle Öğretim Yaklaşımının Analitik Düşünme Üzerine Etkisi [Doktora Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Şahin, T. (2018). Durum ve olay hikâyelerinde öbek-anlam ilişkisi kurma becerisinin cümle Bilgisi Öğretim ve Öğrenimine Katkısı [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Şen, C. (2023). Tiyatroda "Diegetik Kişi"ler Üzerine Bir İnceleme: Ölü Babaların Gölgesinde Beş Piyes. Folklor/Edebiyat, 29(113), 201-218. https://doi.org/10.22559/folklor.2314

Şengül, İ. (2022). Kıssa. TDV İslâm ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/kissa—

Tiryaki, M. C. (2025). Eski Türk Destanlarında Toplum ve Yönetim [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Tosun, N. (2011). Modern Öykü Kuramı. Hece Yayınları.

Tülücü, S. (2005). MEDDAH, MEDDAHLIK VE MEDDAH HİKÂYELERİ ÜZERİNE BAZI NOTLAR. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24, 1-14. https://izlik.org/JA23NG24RK

Türk,H. & Ayar, P.A. (2022). "MUHAYYELÂT / MUHAYYELÂT-I AZÎZ EFENDİ". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-

detay/muhayyelat-muhayyelat-i-aziz-efendi. [Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2026].

Uğuz Arsu, Ş. & Tekindal, M. (2021). Nitel Araştırmalarda Anlatı Araştırmasının Tanımı, Kapsamı ve Süreci. Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 21(1), 85-124. https://izlik.org/JA59PT52ES

Ünver, İ. (2004). Mesnevi. TDV İslâm ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mesnevi#2-turk-edebiyati

Vicir, G. (2022). Didaktik Bir Tür Olarak Tanzimat Edebiyatında Fabl [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yapıcı, B. (2021). Klasik Türk Şiirinde Halk Hikâyelerinin İmge Olarak Kullanımı [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Yivli, O. (2016). Modern Türk Öyküsünde Alt Türler (1890-1950). Erdem, 70, 85-103. https://doi.org/10.32704/erdem.536817

Efe BALKAN 0009-0008-0061-8800

Ankara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ve Dilbilimi Bölümü Öğrencisi..

Yazı Bilgisi:

Alındığı Tarih: 9 Şubat 2026
Yayına Kabul edildiği tarih: 18 Mart 2026
E-yayın tarihi: 30 Haziran 2026
Çıktı sayfa sayısı: 36
Kaynak sayısı: 70

واریق

VARLIQ

Dil, Edebiyat, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Dil, Ədəbiyyat, Cəmiyyət və Mədəniyyət Araşdırmaları Dərgisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies

İkinci Dönem, Sayı: 2026: 43(1)

İÇİNDƏKİLƏR

Dr. M. Rıza HEYET
Sunuş 7

Prof. Dr. Mustafa TÜRKYILMAZ
Alleqorik Bir Hekayə Kimi "Kiçik Qara Balıq" Üzərinə
Dəyərləndirmələr 9

Leyla Rəhimi BƏHMƏNİ
İranda Təkdillilik:
Azərbaycan Türkcəsində Yazmağın Siyasəti 33

Dr. Mehmet Rıza HEYET
İrandakı Çağdaş Türk Dili Qrammatika Kitabları Üzərinə
Bir Araşdırma 49

Efe BALKAN
Tanzimat ve Servet-i Fünun Akımlarında Hikâye
Türünün Görünümü Üzerine Bir Değerlendirme 85

Doç.Dr. Paşa KƏRİMOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Elmi İşlər Üzrə Direktor Müavini, Bakı/Azərbaycan

Dr. Gülcan KIZILÖZEN
İnönü Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya/Türkiye

Prof.Dr. Gülsüm Killi YILMAZ
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Ord.Prof.Dr. Yaqub MAHMUDOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutu Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. İbrahim MARAŞ
Ankara Ü, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dali, Türk Düşünce Tarihi Bilim Dalı, Ankara/Türkiye

Dr. Tohid MELİKZADE
Azad İslam Ü, Urmiye/İran

Prof.Dr. Nadir MƏMMƏDLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Vidadi MUSTAFAYEV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Şərqşünaslıq İnstitutu, İran Tarixi və İqtisadiyyatı Şöbəsi Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Qəzənfər PAŞAYEV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Baş Elmi İşçi,
Bakı/ Azərbaycan

Prof.Dr. Muhammed Salih RASEKH
Belx Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Deri Dili ve Edebiyatı Bölümü, Belx/Afqanistan

Prof.Dr. Asif RÜSTƏMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Ədəbiyyat İnstitutu Publisistika Şöbəsi Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Əkrəm RƏHİMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Şərqşünaslıq İnstitutu, Güney Azərbaycan Şöbəsi, Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Selcan Sağlık ŞAHİN
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye

Prof.Dr. Mahmut SARIKAYA
Ahi Evran Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir/Türkiye

Prof.Dr. Yalçın SARIKAYA
Giresun Ü, İİB Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Giresun/Türkiye

Prof.Dr. Berdi SARIYEV
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl., Ankara/Türkiye

Doç.Dr. Səadət ŞIXIYEVA
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı/Azərbaycan

Celil YAKUPZADE
Kamu Yönetimi Uzmanı, Araştırmacı
Kerec/İran

Prof.Dr. Orhan YAZICI
İnönü Ü, Yeniçağ Tarihi ABD Başkanı
Malatya/Türkiye

Elmi Şura / Bilim Kurulu

(Alfabetik)

Merhum Dr. Arif ACALOĞLU
Yeditepe Ü. Antropoloji Bölümü
İstanbul/Türkiye

Prof.Dr. Yavuz AKPINAR
Ege Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir/Türkiye

Prof.Dr. Gülşen Seyhan ALIŞIK
Marmara Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul/Türkiye

Prof.Dr. Nuşabə ARASLI
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Ədəbiyyat
İnstitutu, Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Abdulkadir ATICI
Kırklareli Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/Türkiye

Prof.Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü Başkanı, Ankara/Türkiye

Prof.Dr. Səməd BAYRAMZADƏ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Şərqşünaslıq
İnstitutu Güney Azərbaycan Şöbəsi Müdiri,
Bakü/Azerbaycan

Dr. Behruz BİGBABAİ
Tabatabai Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Tahran/İran

Prof.Dr. Sonel BOSNALI
Namik Kemal Ü, Fransız Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Tekirdağ/Türkiye

Prof.Dr. Nizami CƏFƏROV
Azərbaycan Atatürk Araşdırma Mərkəzi
Direktoru; BDU Dilçilik Bölümü Başqanı

Dr. Muhittin ÇELİK
İnönü Ü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Malatya/Türkiye

Dr. Şəfəq ƏLİBƏYLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Nizami adına
Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi, Uluslararası
İlişkiler Şöbəsi Müdiri

Prof.Dr. Melek ERDEM
Ankara Ü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Ankara/Türkiye

Prof.Dr. Əfzələddin ƏSGƏROV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Folklor
İnstitutu, Türk Xalqları Folkloru Şöbə Müdiri,
Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Əli ƏSKƏR
Karabük Ü, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Karabük/Türkiye

Merhum Prof.Dr. Ramiz ƏSKƏR
Bakı Dövlət Universiteti, Türk Xalqları
Ədəbiyyatı Kafedra Müdiri, Bakı/Azərbaycan

Dr. Alirıza GOÇİ
Arkeolog, Ankara/Türkiye

Doç.Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ
Hacettepe Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü, Ankara/Türkiye

Akademik Prof.Dr. İsa HƏBİBBƏYLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Prezidenti
Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Rafael HÜSEYNOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına
Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi Direktoru,
Bakı/Azərbaycan

Doç.Dr. Atilla JORMA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi,
Gostivar/Makedonya

Akademik Prof.Dr. Muxtar İMANOV
Azərbaycan Elmlər Akademiyası Folklor
İnstitutu Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Prof.Dr. Hüseyin KARAMELİKLİ
Karabük Ü, İktisat Bölümü, Karabük/Türkiye

Akademik Prof.Dr. Teymur KƏRİMLİ
Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu Direktoru, Bakı/Azərbaycan

Yayın Qurulu / Redaksiya Heyəti
(Alfabetik)

Dr. İbrahim ARIKAN, Dr. Toğrul ATABAY, Ekber AZAD
Haydar BAYAT, M. Rıza GOÇİ, İsmail HADİ
Dr. Emad HAZRETİ, Dr. M. Rıza HEYET
Hasan Mecidzade SAVALAN, Dr. Pervane MEMMEDLİ,
Kerim Meşruteçi SÖNMEZ, Hüseyin Muhammedhani
GÜNEYLİ, İbrahim RAMAZANİ, Hasan RAŞİDİ
Abbas ŞADMEND, Dr. Ata ŞAHİT Alirıza SARRAFİ

Dil Editörleri / Dil Redaktorları
Azerbaycan Türkçesi-Farsça: Dr. M. Rıza HEYET
İngilizce: Derya ERBİRSİN
Rusça: Prof.Dr. Gülsüm Killi YILMAZ
Türkiye Türkçesi: Merve KARGALI

Tasarım / Dizayn
Abbas ŞADMEND

Web ve Teknik İşler
Emad HAZRETİ

وارلیق

VARLIQ

Dil, Edebiyat, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Dil, Ədəbiyyat, Cəmiyyət və Mədəniyyət Araşdırmaları Dərgisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies

İkinci Dönem, Sayı: 2026: 43(1)

Qurucu/ Kurucu
Merhum Prof.Dr. Cavad Heyet

Sahibi ve Baş Editörü / Baş Redaktoru
Dr. M. Rıza Heyet

Yazışma Adresi
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sıhhiye, Ankara

E-posta
varliqdergisi@gmail.com; varliq@varliq.org

Web
www.varliq.org

Matbaa
Step Dijital

ISSN
2149-7257

VARLIQ

وارلیق

DİL, EDEBİYAT, TOPLUM VE KÜLTÜR

İkinci Dönem, 2026, 43(1)
ISSN: 2149-7257